

LÂLE DEVRİ

AHMET REFİK ALTINAY

AHMET REFİK ALTINAY

LÂLE DEVRİ

Yayın No: 76

Lâle Devri
Ahmet Refik Altınay

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci
Editör / Nilüfer Çeken
İç Tasarım / Adem Şenel
Kapak / Yunus Karaaslan
Baskı - Cilt / Çalış Ofset
Davutpaşa cd. Yılanlı Ayazma Sk. No: 8
Topkapı-İstanbul Tel: 0212 482 11 04

1. Baskı: 2014

İstanbul, 2014

ISBN: 978-605-4977-01-7

T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No:29648

İlgi Kültür Sanat Yayıncılık
Çatalçeşme Sokak. No: 27/7
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 526 39 75
Belgegeçer: 0212 526 39 76
www.ilgikultur.com
e-mail: info@ilgikultur.com
online satış: www.ilgikitap.com

AHMET REFİK ALTINAY

LÂLE DEVRİ

Hazırlayan: **Korkut Ata**

ilgi kültür sanat

Ahmet Refik Altınay

1881 yılında Beşiktaş'ta doğdu. Kethüda Ürgüplü Ahmed Ağa'nın oğludur. İlk öğrenimini Vişnezade İlkokulunda, orta öğrenimini Beşiktaş Askeri Ortaokulunda ve Kuleli Askeri Lisesinde gördü. 1898 yılında Harp Okulundan piyade birincisi olarak mezun oldu. Küçük yaşta teğmen çıktığı için kıtaya gönderilmeyip öğretmen sınıfında bırakıldı. Toptaşı ve Soğukçeşme Askeri Ortaokullarında 4 yıl süre ile Coğrafya Öğretmenliği yaptı. 1902 yılında Harp Okuluna Fransızca, 1908 yılında tarih öğretmeni oldu. Tercüman-ı Hakikat ve Millet gazetelerinde başyazarlık yaptı. 1909 yılında Genelkurmay Başkanlığı Yayın Şubesinde çalışırken Askeri Mecmuayı yönetti. 1909 yılında kurulan Tarihi Osmani Encümenine üye seçildi. Fransa'ya tarihi araştırmalar için bir kurulla birlikte gitti. 1912 yılında Balkan Savaşında Askeri Sansür Müfettişi oldu. 1913 yılında gözleri bozuk olduğu için yüzbaşı iken emekliye ayrıldı. 1918 yılında İstanbul Darülfünun Osmanlı Tarihi Öğretmenliğine, 1919 yılında Türkiye Tarihi Müderrisliğine atandı. Türk Tarih Encümeninde görev aldı. 1924-1927 yılları arasında bu encümenin başkanlığını yaptı. 1932 yılında I.Tarih Kongresine katıldı. 1933 yılında Üniversite Öğretmenliğinde kadro dışı bırakıldı. 10 Ekim 1937 tarihinde İstanbul'da 56 yaşında iken zatürreden vefat etti. Mezarı Büyükada'da Tepeköy Mezarlığındadır. 116 eseri vardır.

İÇİNDEKİLER

LÂLE DEVRİNDEN ÖNCE

Kara Mustafa Paşa'nın Viyana önünden çekilmesi, çok üzüntü verici ve çok kanlı olmuştu. Gerçi bir buçuk asır önce de, Osmanlı ordusu Viyana önünden kar ve fırtınalar içinde çekilmişti fakat o parlak çekilme ile bu acıklı bozgun arasında pek büyük fark vardı. Eylülün on ikinci günü (1683) Jan Sobyeski'nin ordusu gelecekten habersiz, vatanının yarınki düşmanlarını Osmanlı topçularının kızgın güllelerinden kurtarmak için doğudan yıldırım hızıyla yetiştiği zaman, Sadrâzam Kara Mustafa Paşa ne yapacağını şaşırmıştı. Müthiş bir ihanet, Osmanlı vezirini büyük bir felâkete uğrattı. Bu felâket, yenilgiden çok, şaşkınlık ve hayretle ortaya çıkmış bir bozgundu. Asırlardan beri Osmanlı kılıcı altında boyun eğen, şafak bulutu içinde parlayan hilâli, kinli bakışlarla takip eden Avrupa, artık ilmi ile fenni ile donanmış bir halde Osmanlılardan intikam almaya yürümüş ve azminde başarılı olmuştu. Bu başarı, Doğu Avrupa tarihinde önemli bir safha idi. Artık, bir buçuk asırdan beri yorgun ve güçsüz, duraklama halinde kalan Osmanlı hâkimiyeti, şimdi kesin bir şekilde gerilemeye başlamıştı.

Bu çekilme, müthiş bir kayaya çarpan coşkun bir selin bütün gücüyle geriye çekilişini andırıyordu. Osmanlı ordularının Viyana önlerine kadar ilerlemesi, sönüp gitmekte olan bir gücün son faaliyeti idi. Bu hâl, tıpkı uzun sahillere doğru

birden bire atılan dalgaların, terkedilmiş geniş kumsalları bir an istilâ ettikten sonra, hemen orada durup çekilmesinden başka bir şey değildi. 1683'den 1699 tarihine kadar devam eden savaşlar, hep bu çekilişin değişik ve kanlı safhaları idi. Osmanlı ordusu âdeta müthiş bir paniğe kapılmıştı. O zamana kadar düşmanlarını sürekli kaçmaya mecbur eden yeniçeriler, yavaş hareket eden, perişan, irtibatsız kütleler ve insan kümeleri halinde yuvarlanıyorlar, düşmanla her çarpışma anında cesetlerinden yığınlar oluşuyordu. Avusturya orduları, ani bir şekilde Tuna vadisini takip ederek Budin'i, Osmanlının Avrupa'daki son merkezini de geri almışlardı. Budin'in ele geçirilmesi ile Osmanlı idaresi bir buçuk asır evveline geri dönmüş oluyordu. Bu büyük ve hazin felâket, Budin'in bağlarından, gönüllerde yer etmiş ovalarından, dağlarından ayrı düşen kalplerde, şanlı bir devrin uzak hâtırasını uyandırırdı. Osmanlılar, Kanunî'nin en parlak zamanında bu sevimli başkentte, taçlar ve tahtlar dağıtmışlar, kralları ve imparatorları himayelerine almışlardı. Şimdi iki asırlık hayat, iki asır kalplerde iz bırakan gelenekler, kan tufanı içine boğulup gömülüyordu. Geçmişe bu bakış pek acıklıydı. Osmanlılar, Budin'de geçirdikleri hayatı, Avusturyalılara karşı asırlardan beri kazandıkları zaferleri şimdi üzüntü ile düşünüyorlardı. O ne devirdi! Bir taraftan, tuğlar ve altınlar içinde cenk davulu ve hücum borusu sesleriyle yeşil ovalara doğru ilerleyen Osmanlı ordularının karşısında bütün Macaristan baş eğiyor, Tuna sahralarında akisler yapan zafer şenliği, Süleymaniye Camii'nin kubbe ve saçakları altında ilahi akisler doğuruyordu. Artık o eski heybet ve büyüklükten eser kalmamıştı. Bir Mohaç, bütün Osmanlıları Uyvar önlerine kadar ilerletmişti, şimdi bir Viyana, yeniçeri cesetlerinden Salankamen ve Zenta ovalarında iki büyük kanlı anıt meydana getiriyordu. Bununla beraber Osmanlılar bu çekilmede yine bir öldürücü güç harikası gösterdiler: Zabitleri ve vezirleriyle can

feda etmedikçe, hâkimiyetlerinin yürüdüğü her avuç toprağı Osmanlı kanıyla sulayarak parlatmadıkça bir adım geri atmadılar. Hatta Viyana bozgununu takip eden 16 sene boyunca savaş ve zorlu çekişme esnasında bazı başarılar da elde ettiler. Sonunda Karlofça Antlaşması ile bu kanlı vuruşma devresine son verdiler.

Karlofça Antlaşması'ndan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması başladı. Fakat Osmanlı Devleti'ndeki bu paylaşmanın başladığını, vatanın büyük bir tehlike karşısında bulunduğunu kimse anlayamadı. Avrupa büyük devletleri bu antlaşmadan sonra, ortak çıkarları için Osmanlı devlet işlerine karışma hakkına sahip olduklarını Bâb-ı Âli'ye kabul ettirdiler. Antlaşmanın sonucu Osmanlılar için çok zararlı oldu. İmparatorluk sınırı, önceden Eğri'nin kuzeyinden Komran'a uzanıyor, İstoni Belgrad'ın batısından güneyine doğru geçiyordu. Bu on altı senelik yenilgi sonucunda, Tameşvar'dan başka Tuna'nın diğer yakasında bulunan memleketler bütün Avusturya'ya terk ediliyordu. Fakat felâket yalnız bununla kalmadı: Ruslar, Almanların Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları zaferler üzerine Haçlılara katılmışlar, sonuçta onlar da Azak Kalesi'ni almaya başarılı olmuşlardı.

Karlofça Antlaşması'nı takip eden yirmi beş sene boyunca Osmanlılar, Avusturya ve Rusya ile hep tek başına çarpıştı. Osmanlı ordusu, bu iki büyük düşmandan birini yendi, öbürüne karşı da başarısızlığa uğradı.

Büyük Petro, Rusya'yı vahşilikten kurtararak Hristiyanlık adına silah kullanmaya başladığı tarihten itibaren, Osmanlılara karşı da düşmanlık göstermekten geri kalmadı. O zaman Büyük Petro'nun tek rakibi, İsveç Kralı Demirbaş Şarl idi. Fakat Petro, bu düşmanından kendisine hiçbir zarar gelmeyeceğine inanmış, doğudaki Hristiyanları kurtarmak gibi, Rusların biricik emellerini, yavaş yavaş uygulamaya

girişmişti. Petro, Osmanlıları yenerek ilerlemekten çok Osmanlı İmparatorluğu'nu birdenbire mahvetmek hayaline kapılmıştı. Fakat bu acı hayal, şerefsizce bir esaretle sonuçlandı. Büyük Petro, Prut Antlaşması ile Azak Kalesi'ni de elden kaçırdı. O zaman bozguna uğrayarak yenilmişken karısının sadakati sayesinde esir olmaktan yakasını kurtarmayı başardı.

Bu sırada Avusturya İmparatoru Altıncı Şarl Osmanlılara karşı, komşusundan daha başarılı bir şekilde hareket ediyordu. Prens Öjen'in galip ordusu, Osmanlıları Petervaradin'de yendikten sonra Belgrad'ı kuşattı. Artık bu defa Balkanlardan hiç çıkmamaya azmetti. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Belgrat'la Sırbistan'ın büyük bir kısmı, Aluta Nehri'nin batısındaki Ulah kıtası, Sava Nehri'nin güney sahilinde Bosna arazisinin bir kısmı tamamen Avusturya'ya terk edildi. Bu işgal edilen yerlerden anlaşılıyordu ki Avusturyalılar gelecekte de taarruza geçmelerini kolaylaştıracak, saldırmaya elverişli noktaları elde etmişlerdi. Gerçekten Belgrad, Avusturya için ele geçirilmesi imkânsız bir köprübaşı gibi idi. Sırbistan'ın bir kısmının ele geçirilmesi, Avusturya'yı Osmanlı'nın ortasına yerleştiriyor, Avusturya ordularını aynı zamanda Selânik ve İstanbul'u tehdit edecek bir halde bulunduruyordu. Sava Nehri'nin her iki sahilini elde etmesi, Bosna'yı doğal hudutlarından mahrum ederek, bütün vilâyeti Avusturya'nın taarruzuna karşı bırakıyordu. Avusturyalıların Romanya arazisine kadar ilerlemeleri ise Tuna sahillerindeki hâkimiyetlerini güçlendirecek, Avusturya hâkimiyetini Karadeniz sahillerine kadar yaklaştıracaktı. Avusturya'nın doğuda bu derece kârlı, bu derece korkutucu bir hal aldığı asla görülmemişti. Artık iki hükümet, Rusya ile Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu arazisini paylaşmaya başladılar. Yalnız, Rusya'nın istilacılık hareketi Prut bozgunuyla epeyce gecikmeye uğramıştı.

Avusturya, doğuda parlak ve sürekli galibiyetler kazanıyor fakat bütün dikkatini sadece doğuya çevirmek istemiyordu. Habsburg Hanedanı'nın doğuda bir düşmanı Üçüncü Ahmed ise, batıda diğer düşmanı da On Dördüncü Lui'nin genç halefi idi. Avusturya yalnız Tuna ve Balkanlarda Cermen ırkının temsilcisi olmakla yetinmiyordu, batıda Avrupa üstünlüğünü de Burbon Hanedanı'nın elinden almak istiyordu. Bu durum Fransa'yı zor durumda bırakıyordu. Ruslar, Büyük Petro ile Birinci Katerina zamanında On Dördüncü Lui ile birleşmek istemişler, bu tekliflerinin sürekli reddedildiğini görmüşlerdi. Bunun üzerine Avusturya ile birleşerek, Osmanlı'yı paylaşmak için oldukça samimi bir ittifak yapmışlardı. Yapılan bu antlaşma gereğince; her iki taraf kendisine yapılacak taarruza karşı otuz bin kişilik bir güç hazır bulunduracaktı. Herhangi birisi Osmanlılarla harbe girişecek olursa; öbürü bütün gücüyle ona yardım edecekti. Bu siyasetten amaç, gerektiğinde Rus güçlerinden bir kısmını İmparatorun Fransa'ya karşı kullanmasına olanak sağlamaktı, diğer taraftan da Rusya'yı Bâb-ı Âli'ye karşı daimî şekilde serbest bırakmaktı. Bu şekilde Avusturya'nın batıda, Rusya'nın da doğuda serbest hareket etmeleri sağlanmış oluyordu.

Rusya ile Avusturya'nın bu ittifakı, Osmanlı için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Bâb-ı Âli, bu iki devletten herhangi birine savaş ilân etse, her ikisinin de saldırısına uğramış olacaktı. Fakat bu taarruz, sonuçta Osmanlıların varlığını parçalayabilecek nitelikteydi. Artık Osmanlı Devleti için Avrupa devletleriyle boy ölçüşmek imkânsızdı. O zamana kadar Osmanlıların zafer kazanmalarını sağlayan nedenler ve unsurlar, ordularının düzeni, savaş sanatına vakıf olmaları, düşmanlarının askeri düzen olarak ilkel ve dağınık bir halde bulunmaları idi. Bali Bey mahiyetinde hareket eden Osmanlı akıncılarıyla, Fâzıl Mustafa Paşa kumandasında bulunan asker

arasında büyük bir fark vardı. Ordunun teşkilâtı tamamen bozulmuştu. Osmanlı tahtında, üzengisini tamir eden bir neferi: "Orduya esnaf girmiş!" diye asker saflarından çıkaran padişahların yerine, zevk ve eğlenceyle vakit geçiren sultanlar oturmuştu. Bunlar, cetlerinin kulaklarını dolduran cenk ve savaş gürültülerine karşılık, ney ve tambur nağmesiyle şevk dolu kadınlar ve cariyeler arasında ömür geçiriyorlardı. Artık orduyu, zaferi, vatanın kurtuluş ve selâmetini düşünen kalmamıştı. Eski devirlerin zafer mirası, Saray'ın zevk ve eğlence masraflarına bile yetmiyordu. Askere düzenli maaş vermek şöyle dursun, arada sırada verilen para bile, kalp akça ile ödeniyordu. Hükümetin bu insafsızca hareketi, aslında terbiye ve düzenden mahrum askerler arasında taşkınlık meydana getirmişti. Bu taşkınlıklar sonucunda, Osmanlı tahtının birkaç defalar yeniçeri mızraklarıyla kanlar içinde yuvarlandığı, Osmanoğulları'nın kendi yetiştirmeleri olan yeniçeriler tarafından kanlı cezalara uğratıldıkları görülmüştür.

Osmanlı idaresi kararsız ve perişan bir halde günden güne zayıfladığı sırada, hilâlin Avrupa ufuklarında çekilip batmasına bütün gayretleriyle çalışan Batı hükümetleri, Osmanlıların savaş sanatına da vakıf oldular. Hatta bilimin ilerlemelerinden faydalanarak, Osmanlı silâhına üstün silâhlar da meydana getirdiler. Montekukulli'nin, Sengotar başarısından sonra başlayan bu çalışma senelerce devam etmiş, en parlak meyvelerini Salankamen, Zenta ve Petervaradin savaşlarında vermişti. Artık Osmanlı için savaş ve mücadele siyasetini bırakmak, faydalı, geleceği temine hizmet eden bir siyaset takip etmek, Avrupa'ya ilim ve sanat silâhıyla karşılık vermek gerekirdi. Bu siyasetin yürütücüsü, Üçüncü Ahmed'in veziri, Nevşehirli İbrahim Paşa oldu.

DAMÂD İBRÂHİM PAŞA (1670-1730)

NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PAŞA

İbrahim Paşa Nevşehir'de doğdu(1670). Babası, İzdin Voyvodası olarak bilinen Ali Ağa idi. 1688'de hemşerilerini ziyaret için İstanbul'a geldi. Akrabasından birinin yardımı ile Padişahlık Sarayı helvacıları zümresine dâhil oldu. İbrahim Efendi, mevcut zekâsına ek olarak becerikliliği ve çabası sayesinde baltacılık, evkaf kâtipliği, yazıcı halifeliği yaptıktan sonra Üçüncü Ahmed'in olağanüstü sevgisini kazandı. Padişah'ın şehzadeliği zamanında sürekli yanında bulunur, neredeyse sırdaşı sayılırdı. Üçüncü Ahmed, büyük ve kanlı bir ihtilâli takiben tahta çıktığı zaman, İbrahim Efendi de Dârüssaâde Ağası'nın kâtiplik hizmetine tayin olundu. Bu süre boyunca fikir ve görüşleriyle birçok işte de Padişah'a müsteşarlık görevi yaptı. Hatta kendisine defalarca vezirlik teklif edildiği halde kabul etmedi ve bu şekilde kıymet ve itibarını bir kat daha arttırdı. Fakat bir süre sonra, Damat Silahtar Ali Paşa'nın rekabeti yüzünden, vakıflar muhasebeciliğiyle taşraya çıkarıldı ve sürgüne gönderildi. Evvelâ Mora'ya gitti. Daha sonra Niş Defterdarlığı'nda bulundu. Son Avusturya seferi es- esnasında Petervaradin'de bulunan İbrahim Efendi, seferin sonunda yazılan raporları Üçüncü Ahmed'e takdim için görevli olarak Edirne'ye geldiği zaman Üçüncü Ahmed, kendisinin eski hizmetlerini hatırladı. İbrahim Efendi'yi sırasıyla ruzname, birinci mirahur ve Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamlığı hizmetinde kullandı. Bir süre sonra da kızı Fatma Sultan'ı

nikâhlayarak kendisine damat etti. İbrahim Paşa, Pasarofça Antlaşması'nın ardından devletin siyasetini yönetmeye başladı. Daha sonra sadrazamlığa kadar yükseldi.

İbrahim Paşa sadrazamlık makamına geldiği tarihten itibaren, memleketin iç durumunda iyileşme meydana geldi.

Üçüncü Ahmed savaştan kesinlikle hoşlanmazdı. Savaşın felâketlerinden, neden olacağı masraflardan son derece çekinirdi. Paraya muhabbet, Üçüncü Ahmed'in hâkim özelliklerindendi. Açgözlülüğü o derece ileriye götürmüştü ki seleflerinden hiçbiri bu derecesini göstermemişti. Vezirleri, Padişah'ın bu hâlini bildikleri için fazla masraflardan çekinirler, sürekli gelirlerin çoğaltılmasına gayret gösterirlerdi. Fakat çoğaltılan gelirler, genel ihtiyaçları karşılamaktan çok, Üçüncü Ahmed'in hazinelerini doldururdu. Üçüncü Ahmed son derece cimri bir yaratılışta idi. Şehzadelere cep harçlığı olmak üzere pek az para verirdi. Bir gün şehzadelerinden biri parasını bitirdi, İbrahim Paşa'ya gidip istedi. Sonra aldığı paraları, huzurunda cirit oynayan iç oğlanlara verdi. Üçüncü Ahmed, şehzâdesinin bu cömertliğini görünce hayret etti, parayı nereden bulduğunu sordu. Şehzâde cevaben İbrahim Paşa'dan aldığını söyledi. Üçüncü Ahmed, İbrahim Paşa'yı hemen çağırttı, hiddetli bir sesle azarlayarak; şehzadeleri çok para sarfına alıştırmamasını, zaten kendisinin çok para harcadığından haberdar olduğunu söyledi. İbrahim Paşa, Padişah'a korkusuzca şu cevabı verdi:

- Şevketmeâb! Önleminiz, sizi hazineler yığmaya mecbur ediyor; fena da etmiyorsunuz. Para hükümdarların güç ve dayanağıdır. Fakat benim başka şekilde hareket etmem ve sizden gördüğüm iyilikleri halka da bol bol dağıtmam gerekir. Çünkü başka türlü hareket edecek olursam, ne siz tahtınızı ne de ben makamımı koruyabilirim. Padişahın hazinesi, milletin malı demektir. Fakat hiç olmazsa bu paradan

bir kısmının padişah veya vezirler eliyle kendilerine verilmesi gerekir. Bir memlekette düzen, düzen ve iktisat ne derece gerekli ise, cömertlik de o derece gereklidir.

Bunun üzerine Üçüncü Ahmed sakinleşti, hemen hazine kayıtlarını getirtti. Defterde İbrahim Paşa'nın borç olarak bin kese akçe aldığına dair bir kayıt gördü, hemen bu kaydı sildirdi, Paşa'nın senedini de kendisine iade etti.[1]

İbrahim Paşa sadrazam oluncaya kadar Üçüncü Ahmed, hayli şiddet göstermişti. Hükümetin seçkin adamlarını cimrilik ve açgözlülük uğrunda kurban etmiş, memleket gelirlerini hazinelerine yığarak halkı, fakirlik ve sıkıntıya düşürmüştü. İbrahim Paşa ise Üçüncü Ahmed'in ihtiraslarına hâkim oldu, tabiatına daha çok yumuşaklık getirdi. Fakat Padişah'ın cimriliği ile halkın hoşnutsuzluğuna neden olmamak için hükümdarın yerine kendisi masrafta bulunarak halkını memnun etmeye çalıştı.

İbrahim Paşa, tek başına işleri idare için makamını güçlendirmeye uğraştı, en önemli makamlara kendi adamlarını yerleştirdi.[2] Paşa, bu ihtiyacı tamamen anlıyordu. Aslında sağlam ve daimî bir makama sahip olmak için sadrazamlığa geçeceği zamanı bile tam bir dikkatle kollamıştı. Daha Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı iken, büyük bir nüfuz ve yetkiye sahipti. Hükümeti tavsiyeleri ve fikirleri ile kendi idare ediyordu. O sırada Varadin Savaşı'nda bulunan Damat Ali Paşa da bu hâle vâkıftı. Bu nedenden, savaşı bitirir bitirmez İstanbul'a döneceği zaman kafası kesilecek seksen kişinin içine, İbrahim Paşa'yı da dâhil etti. İbrahim Paşa bu hakikati, Fransa elçisi Marki de Bonnac'a bizzat söylemiştir. Paşa, Silahtar Ali

1 *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi,* s.154.

2 Fakat hükümetin yararlarına ve aynı zamanda da kendi yararlarına hizmet ederek bütün işlerinde imparatorluk yararına hizmet etmek, emin ve faydalı teşebbüslerde bulunmak, fırsat zuhurunda daha büyük işler görmek arzusunda bulunduğu görülüyor." *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi, s.161.*

Paşa'nın şehit olması üzerine serbest kaldı. O tarihten itibaren sadrazamlık makamını elde etmeye karar verdi. Fakat bu makamın oldukça tehlikeli olduğunu bildiği için Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını bekledi. Sadrazamlığı evvelâ Bostancıbaşı Halil Paşa'ya verdirdi, onun da görevden alınması üzerine dostu ve hemşerisi Nişancı Mehmed Paşa sadrazam oldu. Bu sırada kendisi Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı kaldı. Fakat bütün elçilerce malûmdu ki en önemli işler için İb-rahim Paşa ile görüşülür, Sadrazam'a da usulen müracaat olunurdu.

Mehmed Paşa barışın yapılması belli oluncaya kadar sadrazamlık makamında kaldı. Barış olur olmaz sadrazamlık makamını İbrahim Paşa ele geçirdi. İbrahim Paşa memleketi perişan bir halde bulmuştu. Damat Ali Paşa, en tecrübeli kişileri öldürtmüş, birçoklarını sürdürmüş, yeniçerilerde nizam ve düzen kalmamıştı. Asker, başlarında iyi kumandanlar bulunmadığı için harbe korka korka gidiyordu. Bu korkaklık Saray-ı Hümâyûn'a kadar bulaşmıştı. Aslında Padişah, yaratılış olarak savaşçı olmadığı için Avusturyalıları payitaht kapısı önünde görmekten devamlı bir korkuya kapılıyordu. O derecede emin olmuştu ki Avusturya İmparatoru yeni bir sefere devam edecek olursa, Osmanlıları İstanbul'dan da çıkarabilirdi. Fakat Sadrazam, İmparator sarayındaki bozuşma ve Padişah'ın barışseverliğini bildiği için, bu halden yararlanmış, kendisine teklif olunan şartları tamamen kabul etmiş, aslında utanç verici fakat o sırada kesinlikle gerekli bir barış imzalayarak barışı temine başarılı olmuştu.[3]

O sırada Fransa Elçisi de Bonnac, İbrahim Paşa'yı Edirne'de, çadırında ziyaret ettiği zaman İbrahim Paşa, Pasarofça Anlaşması hakkında büyükelçiye şu görüşünü bildirdi:

3 *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi, s.139.*

- Şu gördüğünüz askerlerle ve özellikle bütün devletlerin bizden yüz çevirdiği bir zamanda, er geç bize samimî bir sevgi göstereceğinden emin olduğumuz Fransa'nın Avusturya İmparatoru hesabına İspanya'ya karşı savaş ile meşgul olduğu bir zamanda biz nasıl savaş edebiliriz? Ali Paşa bu memleketi perişan etti. Bu kaybı telafi için zaman ve huzur gereklidir. Düşmana verdiğimiz yerleri almak sonra düşünülecek bir iş. Fransa yine eski prensiplerine dönecek, Osmanlı'nın küçülmesinin, kendisi için ne kadar zararlı olduğunu anlayacaktır. Daha şimdiden olağanüstü işlerinden konuşulan genç kralınız da hakkımızda ataları gibi düşünecektir. O zaman o da anlayacaktır ki Fransa ile bizim düşmanlarımız aynıdır. Onların güç kazanmaları her iki devlet için de zararlıdır. Bu nedenle iki devletten birinin veya her ikimizin bu tehlikenin önünü almak veya durdurmak için tek tek ve birleşerek hareket etmemiz gereklidir.

İbrahim Paşa'nın bu değerlendirmesini Marki de Bonnac da onaylamıştı.[4]

İbrahim Paşa siyasette büyük bir ılımlılık gösterdi. Zaten sadrazamlık makamının şerefini koruyacak bütün özelliklere sahipti. Özellikle saray entrikalarının bütün inceliklerine vâkıftı. Yüzü sevimli, düşüncesi keskin, son derece yüksek kavrayış ve anlayışa sahip, yumuşak tabiatlı ve sükûnete çok eğilimli, şiddet göstermekte bile maharet sahibiydi. Yabancılara iyi davranır, Avusturya ile savaş sona erince Osmanlı'ya komşu hükümetlerle barış içinde yaşayacağını, memlekette bir takım projeler tatbik ederek Osmanlılığa eski şan ve şerefini geri getirmeyi başaracağını ısrarla söylerdi.[5] Gerçekten İbrahim Paşa, memlekette barışı yerleştirmek istiyor, Hotin ve Bender'de savunma tesisleri inşa ettirerek bu tarafları

---

4 "Bu hakikati ben de onunla beraber isabetli gördüm." *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi, s.139.*

5 Schefer, *İstanbul'da Fransa Sefaretlerine Dair Muhtıra-yı Tarihiye*, s.30.

kapamak, hatta Rusya ile de anlaşmak istiyordu. İbrahim Paşa, Hristiyanların savaş sanatında Osmanlılara üstün geldiğini anlamış, yeniden asker yetiştirmek, Avrupa Devletleri arasında sonradan uyuşmazlık meydana gelirse bundan yararlanmak çarelerine başvurmuştu.[6]

İbrahim Paşa, Pasarofça Antlaşması'ndan sonra devletin maruz olduğu tehlikeleri gereği gibi değerlendirdi. Vatanı tehlikeden kurtarmak için düşündüğü biricik önlem, düşmanlarıyla anlaşarak yaşamaktı.

İbrahim Paşa, Osmanlı vatanını on üç seneyi geçen bir zaman içinde Avusturya ve Rusya saldırılarından kurtarmak için bu siyaseti takip etti. Kendisi cidden akıllı, aydın düşünceli, sanat zevkiyle ruhunu beslemiş bir vezirdi. Barışın faydalarından yararlanmayı bilir, batı medeniyetine karşı hiçbir düşmanlık göstermezdi. Hatta anlayış ve becerikliliği ile her türlü zorluğu ortadan kaldırıyor, geleceğin tehlikelerini anlamak veya gidermek başarısını da gösteriyordu.

Fakat İbrahim Paşa'nın siyaseti, memleketi ancak bir süre Rusya ve Avusturya istilâsından kurtarabildi. Daha doğrusu, Rusya ile Avusturya arasında, Osmanlı Devleti aleyhinde imzalanan 1725 ittifakının etkisini birkaç sene geciktirdi. Fransa'nın çıkarlarını ise doğrudan doğruya kısır bıraktı. Bu nedenden bir Fransız elçisinin dediği gibi bu dönemde "Osmanlılar, dostluktan çok korkuya tâbi oldular". Bâb-ı Âli, Fransa'nın Avusturya ile rekabetinden istifade edecek yerde, kudret ve gücünden korktuğu düşmanlarla birleşti. Bu tarihten itibaren Rusya ve Avusturya hükümetleri, Bâb-ı Âli üzerinde icra ettikleri nüfuz sayesinde, Üçüncü Ahmed'den öncekiler zamanında Fransa'ya verilen izinlerin bir kısmını iptal ettirdiler. Örneğin, Fransızlar doğuda ticaretçe en müsait makamda bulundukları halde, Pasarofça Antlaşması'nı takiben Avusturyalılar

6 *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi*, s.135.

da aynı izinleri elde ettiler. Rusya ile Avusturya'nın Osmanlılara karşı imzaladıkları ittifaktan sonra, Fransa elçisinin İstanbul'daki etkisi gittikçe azaldı. Avusturya ve Rusya'nın etkinliğinin artması yüzünden Fransız elçileri de Katoliklerin haklarını korumakta yetersiz kaldılar. "Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde Efrenc rahipleri cinsinden bazı insan şeytanı kişiler, fesatçı bir amaçla büyük şehir ve beldeleri taraf taraf dolaşıp, Rum ve Ermeni takımından Osmanlı vatandaşı olanları boş ve batıl bir Avrupa âyin ve mezhebine davetle, bazılarının içlerine büyülü etki ve muhabbetleri, frengi hastalığı gibi sirayet ettiği cihetle" konsolos bulunmayan yerlerde Katolik rahiplerinin ikamet etmeleri men edildi (1725). Osmanlıların bu şekilde Katolik propagandasına engel olmaları Fransızların işine gelmedi. Gümrük vergilerinin artırılması ise Fransa ticaretini etkilemiş, Fransa'nın Osmanlı'ya ihracatı on milyon kadar azalmıştı.

İbrahim Paşa'nın bu konudaki önlemleri, Osmanlı Devleti'nin başı üstünde dolaşan fırtınaları bir süre erteleyebilirdi. Bu fırtınaların kesin olarak yön değiştirmesi mümkün değildi. İbrahim Paşa'nın siyaseti, Osmanlı Devleti'ni idare için kesin bir yol değildi. İbrahim Paşa, bu siyasetle ancak tehlikeyi erteledi ve bu süre boyunca içeride teşkilât ve düzenleme ile fakat en fazla sanat zevkiyle, Osmanlılara hayatın zevklerini anlatarak, Osmanlı tarihinde önemli bir devir meydana getirdi.

İbrahim Paşa devrinde Saray-ı Hümâyûn'un servet ve ihtişamı çok parlaktı. O derece ki Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Viyana'ya elçi gönderilmesi gerektiği zaman, Padişah tarafından oldukça yüksek değerli hediyeler gönderilmişti. Miktarı epeyce bir toplama varan bu hediyeler içinde özellikle elmaslar, inciler ve zümrütlerle süslü çadırlar ve kılıçlar, İstanbul dibasından baştanbaşa altın eğerler bulunuyordu. O zaman şıkk-ı sâni defterdârı bu hediyelerle Viyana'ya gitmiş,

“lâzıme-i nâmûs-ı devlet”i (devlet namusunun gereğini) parlak bir şekilde göstermişti.

İbrahim Paşa, sadrazamlık makamına geldiği zaman, memleketin iç ve siyasi durumunda da büyük değişiklikler meydana geldi. Üçüncü Ahmed’in veziri, Rusya ile Avusturya arasında rekabet oluşturmak için, Rusya ve Polonya ile iyi ilişkiler sağlamaya çalıştı. Bunun için; Macarlı Rakoçi’nin desteğiyle ilk defa olmak üzere Prusya ile dostça bağlar kurmaya çaba gösterdi. Osmanlı’nın bu girişimini, Fransa, İsveç ve Napoli hükümetleri memnuniyetle karşıladı. Avusturya, Rusya ve İngiltere ise Prusya’yı kendilerine rakip saydılar. İbrahim Paşa, bir taraftan Rusya Kapı Kâhyası Daşkov’u kabul etti. Diğer taraftan Fransa Elçisi Marki de Bonnac’la bağlar kurmaktan geri kalmadı. Hatta Avrupa siyasetine, Avrupa devletlerinin durumuna dair daha çok bilgi elde etmek için Fransa’ya elçi göndermeye karar verdi. Bu göreve, Hristiyanların hileleri konusunda bilgi sahibi, incelikleri bilen ve işten anlayan bir kimse olması dolayasıyla Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi atandı (1719). Elçi, Kudüs’te Fransızlara verilen bazı izinleri On Beşinci Lui’ye iletecekti fakat asıl görevi, Büyük Petro’nun Paris’te döndürdüğü dolapları öğrenmekti. Mehmed Efendi Paris’te ilgiyle karşılandı fakat Rahip Dubois’nın idaresizliği yüzünden faydalı bir sonuç alamadı.

İbrahim Paşa, devletin şeref ve haysiyetini korumak için hiçbir masrafı esirgemiyor, memleketin gelirlerini artırmak için gereken önlemleri almaktan çekinmiyordu. Sadrazamlığının ilk üç senesi boyunca, kimsesiz olarak ölen yeniçerilerin aylıklarının hazineye kalmasına gayret etti, devlet hazinesine yedi milyon kuruş tasarruf ettirdi. Bundan başka, Sakız’da nüfus sayımı yaptırdı, bu bölgede yapılan kemerlerden, öteden beri alınan on akçe gümrükten fazla olarak her birinin kıymetine göre 40-60 akçe tahsiline karar verdi.

Devlet hazinesi, bu şekilde servet sahibi olduktan sonra, hudutta Niş ve Vidin kaleleri inşa edildi. Artanı da memleketin gelişmesine tahsis edildi.

Petervaradin bozgunundan sonra Avusturya seferlerinin kanlı safhaları da unutuldu. Barış artık, asırlardan beri düşman hücumları karşısında geriye çekilen, iki asırlık hâkimiyet mirasını on- on beş sene boyunca kahredici bir bozgunla yenilenerek terk eden Osmanlıların geleceklerini de kurtarmıştı. Fakat Osmanlılar, bilim ve sanata, düşünce yönünden zihinlerinin terbiyesine hürmet etmedikçe bu yenilgilerin daha acı bir şekilde tekrarlanacağı, hatta Osmanlılığın da tehlikeye düşeceği kesindi. Son Avusturya seferinden sonra memleketin geleceğini temin edecek bazı siyasi önlemler alındı fakat onlar da sonuçsuz kaldı. Buna karşılık şiir ve sanat, o da İbrahim Paşa'nın çaba ve desteği ile gelişti. On üç sene uzayan barış ve selamet devresi, zevk ve sanatla, hayır için yapılan binalar ve köşklerin inşasıyla, refah ve saadet içinde geçti. Bu zevk ve sevinç âleminin kutbunu Üçüncü Ahmed teşkil ediyordu. Üçüncü Ahmed, savaşın felaketli devreleri geçer geçmez kızlarının düğünlerini yaptırdı. Halkı şevk ve uyum içinde yaşattı. Tahta çıkışının ilk on senesi boyunca Üçüncü Ahmed'in kız ve erkek yirmi dört çocuğu dünyaya gelmişti. Üçüncü Ahmed kızlarından Atika, Hatice ve Ümmü Gülsüm sultanların nikâhlarıyla, şehzadelerinden dördünün sünnet düğünlerini yaptırdı. Bu düğünler, İstanbul'u günlerce eğlence ve şenlik içinde yaşattı. Daha evvel Fatma Sultan ile Sadrâzam İbrahim Paşa'nın yapılan düğünleri de oldukça parlak olmuştu. Hatta o zaman İbrahim Paşa, Fatma Sultan'ın aşkıyla inleyerek manzumeler okumuş, genç sultana karşı kalbinde hâsıl olan aşk zevkini şarkılara özgü, ince bir eda ile tasvir etmişti.[7]

---

7 Madam Montague, *Şark Mektupları*, Cilt 1, s.314

YENİ SARAY

Üçüncü Ahmed devrinde, İstanbul doğal güzelliklerini neredeyse tamamen koruyordu. Boğaziçi, uyumlu sularının okşayışıyla titreşen yeşil sahillerinde, dört-beş beyaz, sanatkârane köşkten başka dikkate değer binalar bulunmuyordu. Beşiktaş sahillerinin çamlıkları altında vezir sarayının muhteşem binası, Anadolu sahillerinde düzenli camilerin beyaz minareleri, sonra, etrafı çiçeklerle süslü, kokularla dolu mavi bir deniz, Boğaz'ı bütün güzellikleriyle süslüyordu.

Sarayburnu ile İstanbul semtleri, bu doğal güzellikler arasında, müstesna bir yer teşkil ediyordu. Sarayın sahilden başlayarak, Ayasofya önlerine kadar uzanan surları ortasında yüksek serviler ve ulu ağaçlar arasında, kubbeleri ve saçaklarıyla sahil boyunu süsleyen Yalı Köşkleri ve İncili Köşklerin üstünde basamak şeklinde yükselen, Bağdat Köşkü'nün zarafet ve sanatına değişen renklerle nazireler teşkil eden lâle bahçeleri görülürdü.

Saray'ın dış kısmı sade ve doğal güzelliklere sahip olduğu gibi içi de gül bahçeleriyle süslü idi. Saray'ın hemen bütün salonları, renk renk çinilerle altın ve süslere boğulmuştu. Saray her devirde tamir edilmiş , her padişah zamanında bir daire ile genişletilmişti. Özellikle Dördüncü Mehmed, Saray'ı neredeyse tamamen canlandırmıştı.

Saray'ın en müstesna dairesini, yüksek kubbeli Hünkâr Sofası oluşturuyordu. Bu sofa, Osmanlı mimarlık sanatına güzel bir örnek teşkil edecek mineli çinilerle süslenmişti. Otuz adım uzunluğunda, yirmi iki adım genişliğinde inşa olunan büyük salon, kemerleri üzerindeki süslü ve renkli kubbesiyle gerçekten seyretmeye değer bir manzara oluşturuyordu. Salonun Haliç'e bakan pencereleri önüne yüksek bir teras yapılmış, parmaklıkları mozaik işi sedeflerle işlenmişti. Terasın sağ tarafında, başlıkları yaldızdan, sütunları gül rengi mermerden, Padişah'ın ikametine özgü bir çatı oluşturulmuştu. Bu çatının önüne süslü, billûr bir top asılmıştı. Salonun sol tarafında, hamama, hamam koridoruna ve diğer dairelere ayrı ayrı kapılar açılmıştı. Kapıların üstünde, kırmızı zemin üzerine övgü şeklinde beyitler, kasideler yazılmıştı. Salonun duvarları baştanbaşa aynalar, çiniler ve çeşmelerle süslenmişti. Aynaların çerçeveleri birbirine geçmiş asma dallarıyla bezenmiş, çiniler Osmanlı sanatına örnek olabilecek bir incelikte beyaz zemin üzerine mavi, mine rengi çiçeklerle boyanmıştı. Duvarları yer yer süsleyen dolap kapakları, tamamen geometrik şekiller içeren sedefli çiçekler ve kabartmalarla süslenmişti. Salonun Haliç'e bakan pencerelerinden, yüksek serviler ve ıhlamurlar arasından göz atıldığı zaman, denizin mavi suları üzerinde Beyoğlu sırtlarının gözü okşayan yeşillikleri görülürdü.

Üçüncü Ahmed, genellikle bu salonda eğlence düzenlettirir, terasta oturan, şarkı söyleyen kızların ney ve santurundan çıkan seslerin kubbelere akseden nağmeleriyle hazdan sarhoş olur, sarışın cariyelerin şuh ve şen kahkahalarla billûr topu tutmak için sıçramalarını, büyük bir şevk içinde birbiriyle yarışa girişmelerini mest olmuş bakışlarla takip ederdi.

Üçüncü Ahmed, kış mevsimini Yeni Saray'da geçirirdi. İlkbaharın parlak güneşi, İstanbul'un parlak ve taze yeşilliklerini

yaldızlamaya başlar başlamaz, bazen Karaağaç Köşkü'ne, Tersane Bahçesi'ne, bazen de Eyüp'e, Valide Sultan Köşkü'ne giderdi. Üçüncü Ahmed devrinde kır ve eğlence âlemleri o derece yayılmıştı ki İstanbul'un en hoş noktaları, zarif köşkler, göz ve gönül çekici bahçelerle süslenmişti. Zeyrek'te Ayşe Sultan, Paşakapısı'nda Fatma Sultan sarayları ile Kandilli Sarayı ne derece düzen ve mükemmelliğe sahip ise, İstanbul'un en ferah yerlerinde yapılan köşkler ve bahçeler de aynı düzen ve mükemmellikteydi. Bunlardan Salıpazarı'nda Emnâbâd, Çıgala Sarayı civarında Ferah-âbâd, Alibey Köyü yakınında Hüsrev-âbâd, Bebek'te Hümâyûn-âbâd, Defterdar'da Neşât-âbâd, Kâğıthane'de Sa'd-âbâd kasırları hep bu devrin yadigârlarıydı. Üsküdar ve Kadıköy sahilleri de tamamen köşklerle süslüydü. Yalnız bu sahilde yüzden fazla zarif ve göz alan saraylar vardı. Bunlardan Silâhtar ve Damat Şehit Ali Paşa'nın, Fatma Sultan'la evlenmeden önce yaptırdığı saray gerçekten görülmeye değerdi. Saray deniz kenarında, oldukça uygun bir noktada idi. Arkasında ormanlarla örtülü bir tepe bulunuyordu. Sarayın odaları yüzden fazlaydı. Hemen hepsi de olağanüstü bir şekilde süslenmişti. Her odada mermerler, yaldızlar, oldukça ince zevke sahip resimler son derece boldu. Pencerelerin camları İngiltere'nin en güzel billûrlarından seçilmişti. Özellikle hamam dairesi gerçekten güzeldi. Kurnalar, çeşmeler, döşemeler tamamen mermerdi. Tavan yaldızlarla, duvarları zarif çinilerle süslüydü. Hamamın yanında iki geniş daire vardı. En yüksekteki bir set şeklindeydi. Dört köşesinden şelâleler şeklinde akan sular ufak mermer kurnalara dökülüyor, sonra büyükçe bir kurnada toplanıyor ve bu kurnanın etrafındaki deliklerden dışarıya doğru serpiliyordu.

Saray'ın duvarları etrafına dikilen hanımelleriyle asmalar yeşil bir örtü oluşuyor, binayı hoş bir gölge altında bırakıyordu. Saray'da Üçüncü Ahmed'in oturması için ayrılan

odanın duvarları hep sedefle süslenmiş, aralarına çivi yerine zümrütler serpilmişti. Daha birçok odalar vardı ki duvarları zeytin ağacı kaplı sedefle süslenmiş, bazılarına da çini kaplanmıştı. Saray'da birçok sofalar görülüyordu ki etrafı çiçek saksılarıyla, meyve vazolarıyla süslenmişti, bunların hepsi alçıdan yapılmıştı. Fakat nakışları o kadar ince, renkleri o derece koyu idi ki insan bunların bir sanat eseri olduğuna bir türlü inanamıyordu. Bahçelerin güzelliği de sarayların gösterişiyle uyumlu idi. Her bahçede birçok ağaçlıklar, korular ve fıskiyeler vardı. Saray erkânı bu ağaçlar altında, suların şırıltısı karşısında, zevk ve uyumla ömür sürerlerdi.[8]

Bütün bu kasırlar, Üçüncü Ahmed'in zevk ve sefaya taparcasına düşkünlüğünü anlayan İbrahim Paşa'nın sanatkârca çabasıyla inşa edilmişti. İbrahim Paşa, Üçüncü Ahmed'in ruhuna vâkıftı, özellikle kendisi de zevk ve sefaya düşkündü.

İbrahim Paşa, uyumlu bir vücuda, çok kibar bir inceliğe ve davranışlarında yumuşak bir ağırbaşlılığa sahipti. Süs ve gösterişe, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü kişiliğinde de görülüyordu. Elleri zarif ve yumuşak bir kadın eli gibi elmas ve zümrüt yüzüklerle süslüydü. Elbisesi baştanbaşa elmaslar ve incilerle bezenmişti. Sadrazam'ın süse olan eğilimiyle beraber, padişahın zevk ve sefaya düşkünlüğü bu devre başka bir farklılık katmıştı. Üçüncü Ahmed, devlet işlerinden sıkılmış, sükûn ve uyumla zihnini dinlendirmeyi arzu ediyordu. Bu zevke tahta çıkışının ilk senelerinden itibaren düşkündü. Genellikle laleler açtığı zaman çırağan şenlikleri yapar; vekillerinin ziyafetlerinde hazır bulunurdu. Bütün eğlencelerin çeşitli, sanatkârca ve düzenli olmasını isterdi. Sürekli yenilik gösteren eğlencelerden zevk aldığı için güzel bir sarayda tertip edilen âlemler fevkalâde hoşuna giderdi. Üçüncü Ahmed, zevke düşkünlüğüyle beraber, servet toplamada da hırslıydı.

8 Madam Montagu, *Şark Mektupları*, s.140-144.

İbrahim Paşa, Padişah'ın bu iki ilgisini zekice idare ediyor, bu iki zıt düşkünlüğün kötü bir etki oluşturmasına fırsat vermiyordu. Halktan vergiler alıyor, genel çıkarlara bağlı masraflar azaltılıyor, bu şekilde büyük bir servet elde ediliyordu. İbrahim Paşa, bu vasıta ile Hazîne-i Hümâyûn gelirini arttırmaya, Üçüncü Ahmed'in arzularını yerine getirmeye başarılı oldu. Makamını bu şekilde güçlendiriyor, aynı zamanda hükümdarın istirahatini sağlamak için de bütün imkanlarını kullanıyordu.

İbrahim Paşa, Üçüncü Ahmed'in inşaata düşkünlüğünü çok iyi anlamıştı. Bunun için, evvelâ İstanbul'un çeşitli binaları, sarayları, camileri tamir edildi. Gerçi, geçmiş sultanların inşa ettirdikleri gibi muhteşem kubbeli, birden fazla minareli camiler yapılmadı fakat İstanbul'un her köşesi, Osmanlı sanatının zarafetine örnek olacak çeşmeler, kasırlar, havuzlar, kütüphaneler, medreseler ve abidelerle süslendi. Bu abidelerin en seçkini Osmanlı sanatının renkli bir cevheri denilmeye lâyık olan çeşme idi. Çeşme, Sarây-ı Hümâyûn'un kapısı önüne inşa edildi. Mimarı, baş mimar Mehmet Ağa idi. Çeşmenin etrafı ve süsleri batı tarzında idi. Üzerindeki çiçek süsleri, doğu sanatının en seçkin örneklerinden sayılabilirdi. Çeşitli renkte, yaldızlarla bezenmiş süsleri, tatlı gölgeler bırakan saçaklar altında uyumlu bir manzara meydana getiriyordu. Çinileri, Tekfur Sarayı'nda açılan fabrikada yapılmıştı.

Üçüncü Ahmed, çeşmeyi inşa ettirdikten sonra:

"Aç besmeleyle iç suyu Hân-ı Ahmed'e eyle dua."(1141)

tarihini bulmuştu. Çeşmenin etrafına yazılmak üzere bu mısraın bir kaside ile taçlanmasını arzu etmişti. O zaman Seyyid Vehbî'nin:

"Şehin-şah-ı âli-neseb sultan-ı memduhü'l-haseb
"Fermande-i Rum ve Arab Han-ı Ahmed-i kişver-güşa"

mısralarıyla başlayan kasidesi, çeşmenin etrafına, renkli bir zemin üzerine yazıldı. Asıl tarihi ihtiva eden:

"Tarihi Sultan Ahmed'in câri zeban-ı lüleden
"Aç Besmeleyle iç suyu Hân-ı Ahmed'e eyle dua"

beyti ise Üçüncü Ahmed'in el yazısıyla bu zarif sanat abidesinin tam cephesine, yeşil bir zemin üzerine yazdırıldı. Çeşmenin yuvarlak köşeleri, altın yaldızlı parmaklıklarının sanatkârca birleştirilmesi, saçağından kaidesine kadar çeşmeyi süsleyen ince, narin, zarif bir dantelâ gibi işlenen oymaların sanatı, beyaz, pembe ve yeşil taşların gönül açan renkleriyle yaldızların uyuşması, hemen her gün zarif bir sanat demeti gibi gözleri şenlendirmeye başladı. Üçüncü Ahmed'in çeşmesi, artık örnek kabul edildi, sonra aynı modelde, Azapkapısı'nda, Üsküdar'da birer çeşme daha inşa edildi. Şehrin sanat abideleri çoğaltıldığı gibi İbrahim Paşa da Kâğıthane'de ve sair yerlerde, Hocapaşa'da camiler, mektepler, hamamlar ve kütüphaneler oluşturdu. Anadolu'nun göbeğinde güzel bir belde, Nevşehir'i kurdu (1138). Baltacılar ocağını tamir ettirdi. Hazret-i Muhammed'in (s.a.v) türbesindeki örtüyü Osmanlı sanatkârlarına imal ettirerek, Kâbe'ye göndermek gibi dindarlık eserleri de gösterdi. En çok Kâğıthane'den hoşlandığı için bu güzel yerin canlandırılmasıyla ilgilendi.

SADÂBÂD VE LÂLE SEFÂLARI

Kâğıthane, İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlıların gezip eğlenme yeri kabul edilmişti. Burada Bizanslılardan kalma kâğıt fabrikası vardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Kâğıthane civarında birçok ağıllar tesis edilmişti. Çayırlarının bolluğu, toprağının verimliliği ve bereketi meşhurdu. Derenin ke-narını süsleyen büyük çınarlar altında, kümelerle koyun sürülerinin dolaştığı görülürdü. Fakat mesafe uzak olduğu için Kâğıthane'den o derece yararlanılamazdı. Kâğıthane'den en çok yararlanılmaya on yedinci asırda başlanmıştı. Dördüncü Murad zamanında Kâğıthane en meşhur gezinti yerlerinden sayılırdı. İstanbul'un zevk ve safa erbabı ilkbaharın mehtaplı gecelerini, hemen birçok günlerini sarı, pembe ve mor çiçeklerle süslü, kokulu çayırlar üzerinde, Kâğıthane'de geçirirlerdi. Kâğıthane deresinin kenarındaki çınarlar, derenin berrak sularını yeşil gölgelerle şenlendirdikleri zaman, çayırlara yüzlerce çadırlar kurulur, halk akın akın Kâğıthane'ye dökülürdü. Kâğıthane sefalarına katılmak üzere Dergâh-ı Âlî'den dört oda yeniçeri çorbacısı tayin olunur, ara sıra yeniçeri ağası da gelir, ortalığı teftiş ederdi. Kâğıthane âlemi, muazzam bir eğlence oluştururdu. Geceleri her çadırdan çıkan çenk ve rühap, santur ve tambur, ut ve keman sesleri, zurna melodileri ortalığı çınlatırdı. Sabahlara kadar fişekler ve toplar atılır, her tarafta binlerce kandil, mum ve fenerler ile çırağan ederlerdi. Halkın ihtiyacını temin için her tarafta

dükkânlar açılır, içecek ve yiyecek satılırdı. Geceleri, saz ve nağme ile vakit geçiren halk, gündüzleri de hokkabaz, ateşbaz, sihirbaz, sinibaz, ayı, maymun, köpek oyunları, pehlivan güreşleriyle eğlenirlerdi. Devrin en meşhur oyuncuları; Samurkaş kolu, Nazlı kolu, Akide kolu gibi oyuncu kollarının bu mevsimde Kâğıthane'de hünerlerini sergiledikleri görülürdü. Evliyâ Çelebî'nin yaşadığı devirde Kâğıthane, zevkleri ve eğlenceleriyle meşhurdu. Hatta Evliyâ Çelebi, "yârân-ı safa"nın (eğlence ile vakit geçiren dost) birinden Kâğıthane âlemlerini sorduğu zaman şu cevabı almıştı:

- Ey gam köşesinde gönlü perişan olan biçare! Aklını, fikrini yitirmiş avare! Niçün gam çölünde Mecnun gibi mahzur olup, bu aşk ve hevesle dolu Kâğıthane yerinden haberin yok? Bu Âl-i Osman devleti kurulduğundan itibaren, hiçbir gezinti yerinde bu Kâğıthane eğlenceleri gibi bir eğlenceler olmamıştır. Bu bayram yerini görmeyen âdem, dünyada bir şey görmüş değildir.

İstanbul halkının Kâğıthane'ye itibarı senelerce devam etti. Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında da Kâğıthane, "yüksek tabaka ve halkın gezinti yeri olan, gönül açıcı, hoş bir mesire ve hiçbir ülkede benzeri olmayan, neşe arttıran ve sevinç dolu yerlerden" sayılırdı. Bu nedenle İstanbul'un yer ve manzara itibariyle önemli noktalarına Neşât-âbâd, Âsaf-âbâd, Husrev-âbâd, Şeref-âbâd, Şevk-âbâd, Emn-âbâd gibi kasırlar inşa olunurken, Kâğıthane'de de bir kasır inşa edilmesi uygun olacaktı. Fakat İbrahim Paşa, bu kasrın, hepsinden üstün olmasını istedi. Aslında Eyüp civarı bu devirde oldukça rağbet görürdü. Bahariye sahilleri muhteşem sultan saraylarıyla süslüydü. İbrahim Paşa, inşaatı hızla bitirmek istedi. Devrinin güçlü mühendislerini bu göreve atadı. Önce Kâğıthane Deresi'nin aktığı yeri temizletti. Mimarlar ve diğer üstatlarla birlikte Kâğıthane'ye gitti

(22 Şaban 1134).[9] O gün, yapılacak kasrın ilk temel taşı şatafatlı bir şekilde konuldu. Kâğıthane kasrının inşası için gerekli malzeme kolayca tedarik edildi.

O sırada, Çengelköy'ündeki Kuleli Bahçe, Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki şöhretini kaybetmişti. Bahçedeki kule yıkılmış, harap bir hale gelmişti. İbrahim Paşa, Kuleli Bahçe'deki yontulmuş ve parlatılmış mermerleri, gemiler ile Kâğıthane'ye getirtti. Kasrın mümkün olduğunca hızla inşası için mimarlar, taşçılar, ameleler toplattı. Kâğıthane Deresi'nin eski yatağını değiştirtti. Dere, Bahariye sahillerini takip ediyordu. İbrahim Paşa, Kumbarahâne tarafında da eski dere yatağından daha geniş ve düzenli bir yatak açtırdı. Kumbarahâne'den sekiz yüz arşın mesafeye kadar iki tarafı mermer rıhtımlarla düzeltti. Nehrin kenarına otuz sütun dikildi, bu sütunların üzerine bir Kasr-ı Hümâyûn inşa edildi. Kasrın önüne oldukça büyük bir havuz yapıldı. Nehrin havuza döküleceği yerde büyük setler, mermer teknelerle çağlayanlar meydana getirildi. Bu devirde Karaağaç Bahçesi imar edilmişti. Üçüncü Ahmed, özellikle bu bahçede vakit geçirirdi. İbrahim Paşa, Karaağaç Bahçesine gelen suyu borularla mermer setten Kasr-ı Hümâyûn'un öteki tarafına geçirtti. Büyük havuzun ortasına yapılan ejder ağızlı fıskiyenin suyunu, bu şekilde temin etti. Havuzun içinde, ayrıca iki fıskiye, nehrin kenarına da iki çeşme yapıldı.

Kâğıthane kasrı ve havuzları, bu şekilde inşa edildikten sonra, kasırdan Baruthane'ye kadar, dere kenarına yalı tarzında köşkler, ayrıca hamamları olan bir hârem dairesi yapıldı. Ameleler, gece gündüz çalışıyorlardı. O derece ki bu kadar inşaat, sırf İbrahim Paşa'nın çabası ile altmış günde tamamlandı. Bu hıza herkes, hatta Nedîm bile hayret ediyor:

9 28 Mayıs 1722.

"Çend mâh içre bu denlü eser-i vâlânın,
Hele bilmem nice tecvizolunur imkânı."

diyordu. Kâğıthane kasrının tamamlanması, şairlere hoş bir konu oluşturdu. Kasrın bitirilmesine tarihler söyleniyordu. Sadrâzam İbrahim Paşa, bu eserinin tarihini hiçbir şaire bırakmadı, bizzat kendi:

"Mübârek ola Sultân Ahmed'e devletle Sadâbâd"

tarihiyle bu yüksek kasra, Sadâbâd adını verdi. Artık kasrın her kısmına, köprülere, havuzlara, hep şairane olmak üzere birer ad konuluyor, edebiyatta olduğu gibi bu isim takışlarında bile İran etkisi kendini gösteriyordu.

Gerek Sadâbâd'daki kasırlar, gerek dere üzerindeki köprüler, civardaki tekkeler, hep şairane isimlerle adlandırılıyordu:

Kasr-ı neşât, Kasr-ı cinân, Çeşme-i nûr, Hürrem-âbâd, Cisr-i sürür, Cedvel-i sîm, Cisr-i nûrânî, Hayr-âbâd, Nevpeydâ gibi isimler, sessizlik dolu sular üzerinde, yeşil çınarlar altında, Sadâbâd ve teferruatını oluşturan kasırlara, köprülere ve tekkelere verilen isimlerdi.

İbrahim Paşa, Sadâbâd'ı inşa ettikten sonra açılış töreni parlak bir şekilde düzenlendi (27 Şevval 1134).[10] O gün, kasrın iki tarafına süslü ve muhteşem otaklar, Kumbarahane civarına sırma işlemeli çadırlar kuruldu. Üçüncü Ahmed, parlak bir alayla Sadâbâd'a geldi. Açış töreninde devlet erkânı hemen tamamen hazırdı. Devlet erkânına ziyafetler verildi, at koşuları yaptırıldı. Koşuda kazananlara ödül namına, kumaşlar, altınlar verildi. Ayı ve samsun güreşleri seyredildi. Atlı ciridi, piyade koşuları düzenlendi. Akşamlara kadar ziyafetler verildi, oyunlar oynandı. Devlet erkânına, seraser kaplı erkân kürkleri hediye edildi. O gün, Damad İbrahim Paşa için şanlı

10 31 Temmuz 1722.

bir zafer günü idi. Padişah'ın Kâğıthane'ye gelişi şairler tarafından da övülüyordu:

"Ey şehenşâh-ı cihân, lutfunla Sa'd- âbâd'ı çün,
Eyleyüb teşrif, verdin tâze revnak şânına;
Lâle-zârın da acâib şevki var, hasrettedir;
Ol da yüz sürmek diler Hünkârımın dâmânına,
Çünki Sa'd-âbâd'ı seyrettin şehenşâhâ, buyur,
İzz ü devletle Çırâğân'ın dahi seyranına."

Sadâbâd civarı, kısa sürede şenlenmişti. Derenin iki sahili, zarif ve beyaz köşklerle dolmuştu. Bu köşkler hep saray erkânınındı. Sadâbâd âdeta On Dördüncü Lui'nin Versay'ına benziyordu. Çayırların çiçeklerini öperek akan derenin üzerinde Cisr-i sürûr, yüksek çınarların dalları altında Cisr-i nûrânî hoş bir manzara oluşturuyordu. Fransa elçisinin Padişah'a takdim ettiği kırk kadar portakal ağacı, koyu yeşil, parlak yapraklarıyla büyük saksılar içinde Sadâbâd'ın kıymetli süslerini meydana getiriyordu.

Sadâbâd'ın inşası önemli bir olaydı. Elçiler, krallarına yazdıkları raporlarda bu yüksek kasırdan bahsettikleri gibi; Paris'te çıkarılan Merkür gazetesi bile, Sadâbâd'ın tasviri hakkında İstanbul'dan gönderilen bir mektubu yayımlıyordu. Fakat bütün tasvirler içinde, en seçkini yine millî şairlerimizin eserleri idi. Şair Nedîm:

"Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş Cedvel-i sîmin
Ve lâkin hâre gibi mevci var şeffâf u nûrânî."

mısralarıyla, Cedvel-i sîmîn'i tasvir etmekle kalmıyor, uzun kasidelerle Sadâbâd'ı, ilelebet gelecek nesillerin hâtırasında yaşatacak tasvirler de oluşuyordu. O tarihten itibaren Sadâbâd, zevk ve ferahlık, dans ve neşe yeri olmuştu. İlkbaharda çiçekli çayırları üzerinde, renkli gölgeli sahillerinde, zurna

sesleri ortasında, zarif endamlı kadınların kol kola oynadıkları bu barış ve huzur devrini, aşklarıyla, danslarıya, nağmeleriyle övdükleri görülüyordu. Sadâbâd, gönül ehli kimselerin, sefa dostlarının ve şairlerin toplanma yeri idi. Bahar, çiçekleri ve renkleriyle İstanbul'un güzel ufuklarını süslendiği zaman ruhta, Sadâbâd sahillerine derin bir çekicilik ortaya çıkardı. Nedim bile bu tutkunluğunu şu parlak mısralarla tasvir etmişti:

"Çektirib pek seheri doğruca Sa'd-âbâd'a.
Tutayım zinde iken Cennet-i A'lâ'da makam.
Varayım hâk-i tarâb-nâkine yüzler süreyim,
Bir gün olsun, alayım bâri felekten bir kâm.
Havzdan Kevser-i pâkîzeyi nûş eyliyeyim,
Kasrdan bûy-ı Cinân'ı edeyim istişmâm.
Îd ola, fasl-ı bahar ola da, Sa'd - âbâd'ın
Zevkini eylemeyim; sıhhat olur bana harâm.
Hurrem-âbâd'a varınca gideyim zevrak ile
Bî-kusûr eyliyeyim seyr-i kusûru itmâm.
Bir münasibçe refik ile girersek kayığa,
Şevk ile kullanırız; gayri bizimdir eyyâm.
Sonra havzın öte yanına çıkub zevrâkdan
Bir diraht altına ferş eyliyeyim bir ihrâm.
Keç edüb gûşe-i destarımı rindâne geçüb
Oturum eyliyeyim bir iki sâ'at ârâm."

Artık İstanbul'un her tarafında inşaata devam ediliyordu. Avrupa'dan, Asya'dan İstanbul'a birçok mimar çağrılıyor, bütün binalar çeşitli mimari tarzlarda inşa ediliyordu. Bu şekilde inşa edilen binalarda, bazen Versay, bazen İsfahan mimari tarzı uygulanıyordu. Köşklerin planlarını Paris'ten

Fransız Elçiliği Tercümanı Mösyö Lenoir getirmiş, hatta o devirde İstanbul'un özelliklerine dair bir de eser yazmıştı. İstanbul'da o derece faaliyet gösterildi ki az bir zaman içinde, Kâğıthane sırtları arasından sükûnetle akan akarsu etrafında, Bahariye'nin pembe erguvanlarla göz alan sahillerinde, birçok süslü ve renk renk büyük konaklar vücuda getirildi. Nehrin her iki tarafındaki arazi ve dağlar, ileri gelenlere ve devlete hizmet edenlere verildi.

Boğaziçi'nin hoş sahilleri de yer yer köşkler, zarif ve sanatkârca düzenlenmiş bahçelerle süslendi. Şehrin iç temizliğine önem verildi; Balıkpazarı civarında oturan Musevilerin sokak ve çarşılarını kirletmeleri nedeniyle ve Müslümanlara rakı ve şarap satmak gibi suçları sebebiyle, birçok tiksinilecek şeylerin ve bozgunculuğun görülmüş olması nedeniyle, evlerinin bir bölümü gerçek değeriyle satın alınmış, bir bölümü de Müslümanlara kiraya verilerek şehirden uzak mahallelere yerleşmeleri için Padişah tarafından ferman çıkmıştı.

İstanbul bu şekilde parlak bir gök altında, gül renkli ufuklar üzerinde yükselen kubbe ve minareleri, Marmara'nın parlak suları üzerinde renk renk akisler bırakan çinili köşkleri, denizin kucağında yeni tamir olunan Kızkulesi'nin gönlü çeken akisleriyle bir güzellik abidesi hâlini aldı. Payitahtın tabiat eliyle ve sanat zevkiyle süslenen manzarası, bütün şairlerin hislerini tahrik ediyordu. Artık İstanbul'un güzelliğini tasvir için gazeller okunuyor:

"Bu şehr-i Stanbul ki, bî-misl ü bahâdır;
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedadır.
Bir gevher-i yek-pâre iki bahr arasında
Hurşid-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır.
Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet;

Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır.
İnsâf değildir, anı dünyaya değişmek
Gül-zârların cennete teşbih hatâdır.”

tarzında oluşturulan manzumeler bütün dillerde söyleniyordu.

İbrahim Paşa, İstanbul’un süslenmesi için yalnız kasırlar inşası ve yazlıklar meydana getirmekle kalmadı; daha önceden baharın mehtaplı gecelerinde, yıldızlı semalar altında yapılan çırağan şenliklerine de ilgi gösterdi. Hiçbir devirde lâlenin bu derece ilgi gördüğü görülmedi. İstanbul’da olduğu kadar hemen hiçbir yerde, lâlenin bu derece dikkat ve muhabbetle arandığı, bahçelerde ve gül bahçelerinde rağbet bulduğu işitilmedi. İstanbul’un hemen hemen en seçkin bahçelerini lâleler süslüyor; evlerin pencerelerinde, saksılar üzerinde lâlelerin renkli endamı sanat gözünü nurlandırıyordu. Hatta lâle yetiştirmek için özel bahçeler düzenlendi, kitapçıklar yazıldı. İstanbul’da mevcut lâle cinsleri günden güne çoğaltıldı. Bunun için yarışmalar bile açılmıştı. Boğaziçi ve Kâğıthane sahillerini süsleyen Kasr-ı Hümâyûn bahçeleri, Yeni Saray’ın en ayrıcalıklı noktası, renk renk lâlelerle süslendi. Saray-ı Hümâyûn’un lâle bahçesi, bütün İstanbul’da en renkli bir şiir ve rengârenk çiçek demeti sayılabilirdi.

İstanbul semasını, ruha neşeler saçan bir bahar kokusu sarar, ağaçlar filizlenir, erguvanlar, pembe renkleriyle gözleri şenlendirir, işte o zaman, Saray’ın Boğaz’a karşı yükselen çitlembik ağaçları altında uzanan yemyeşil tarhları üzerinde, renk renk lâleler, çiğ taneleri içinde gözleri kamaştırırdı.

Lâle, İstanbul’a Dördüncü Mehmed zamanında Avusturya Elçisi Schmith von Schvornhorn tarafından getirilmişti. Daha evvel Dördüncü Murad’ın Bağdat seferinden dönüşünde, tarihçi Hoca Hasan Efendi aracılığıyla yayılmıştı. İbrahim Paşa,

yaradılış olarak doğanın güzelliğine ve sanat zevkine tutkun olduğu için lâlenin yayılmasına son derece çaba gösterdi. O derecede ki Felemenk'ten gelen lâleye, "Lü'lü-i Ezrak" adı verildi, İbrahim Paşa, bu lâleden yetiştirenlere ödüller vaat etti. Lü'lü-i Ezrak, en çok Çırağan, Sadâbâd ve Neşat-âbâd bahçelerinde yetiştirilir, hava sıcak olduğu zaman, renkleri uçmasın diye üzerlerine bir örtü örtülürdü. Hatta kendi de Âsafî adıyla bir lâle yetiştirmişti.

İstanbul'da ortaya çıkan lâle merakı, hemen bütün dünyaya yayıldı. Avrupa'nın her köşesinden İstanbul'a çeşitli cinste ve çeşitli renkte lâleler getiriliyordu. İran'ın "Lâle-i Duhterî"sine İstanbul'da "Mahbûb Lâle" adı verildi, bir soğanı beş yüz ilâ bin altına, Rumânî Lâle de dört yüz altına satılmaya başlamıştı. Sonunda bu fiyat çok görüldü. Mahbûb Lâle için bin kuruş fiyat konuldu. Daha sonra, elçilerden biri, "Tâc-ı Kayser" adıyla bir lâle getirdi, soğanı bir süre sonra kayboldu. Lâlenin zarafeti, rengi ve tazeliği o derece ilgi çekti ki İbrahim Paşa'nın emriyle bütün sokaklara tellâllar çıkarıldı. İstanbul'un her köşesi arandı, soğanı bulmak mümkün olamadı.

Lâlelerin bu derece değer bulması, halk arasında da yarışma duygusu ortaya çıkardı. Hemen her bahçede, ayrı ayrı cins lâleler yetiştirildi, her birine şairane isimler verildi. Lâleler açmaya başladığı zaman, İstanbul'un zevk sahibi halkı lâle açılışını seyretmeye giderlerdi. Lâle ticareti, İstanbul'da mücevhercilik gibi bir sanat haline gelmişti.

Lâle ticareti yapanlar her tarafta çoğaldı. Hemen herkes, yetiştirdiği cinsi bir diğeriyle değiş tokuşa başladı, bu şekilde lâle çeşitleri de artmış oldu. O derece ki az bir zamanda İstanbul'da 839 çeşit lâle yetiştirildi (1726). Lâlenin fiyatı arttığı gibi bazı esnaf da vurgunculuğa başladı. İbrahim

Paşa, suiistimallerin önünü almak için her bahçede, her esnafta bulunan lâlenin cins ve miktarını tayin ettirmeye, her birine birer fiyat koymaya mecbur oldu. Hükümet tarafından Şeyh Mehmed Lâle- zârî'yi Başçiçekçi atayarak, belirlenen fiyatından fazla fiyata lâle satanların, devlet tarafından çiçeklerine el konulması ve sahiplerinin sürgün edilmesi için ferman çıkması sağlandı.

Özellikle bahar, şairler için verimli bir mevsimdi. Fakat baharın bütün çiçekleri içinde en çok sözü edilen lâleydi.

Ali Paşa:

"Rengden renge hulûl eylemese bulmaz idi,
Eller üstünde gezib revnak-ı zîbâ lâle."

beytini içine alan uzun bir gazelle lâleyi tasvir ettiği gibi, Sâmî de baharın teşrifini alkışlarken:

"Her lâle - i yâkût-gûn, olmaktadır sâgar-nümün;
Mânend-i bîd-i ser-nigûn, dönsün sürâhiler müdâm ."

şeklinde, baharı mest olmuş hislerle övmüştü. Lâlelerin renkli manzaraları arasında, şairlerin Üçüncü Ahmed'i zikretmemeleri mümkün değildi:

"Vakt-ı gül-geşt-i çemen seyr-i nigâr eyyamıdır.
Lâle faslı, îd hengâmı, bahâr eyyâmıdır.
İ'tidâl ü revnak-ı leyl ü nehâr eyyâmıdır.
Lâle faslı, îd hengâmı, bahar eyyâmıdır.

Şevk ile meyletmede diller gülistan seyrine;
İzz ü nâz-ı gül, niyaz-ı andelîban seyrine
Şâh-ı âlem dâhi gelmez mi Çırağan seyrine?
Lâle faslı îd hengâmı, bahâr eyyâmıdır ."

Bu devrin şairleri arasında, şarkılarında lâleyi en renkli şekilde tasvir eden Nedim'di:

"Erişdi nev-bahâr eyyâmı; açıldı gül ü gülşen;
Çırağan vakti geldi, lâle-zârın dîdesi rûşen.
Çemenler döndü rûy-i yâre reng-i lâle vü gülden,
Çırağan vakti geldi, lâle-zârın dîdesi rûşen.

Açıldı dil-berin ruhsârı gibi lâleler güller
Yakışdı zülf-i hûban veş zemîne saçlı sünbüller;
Nevâ-sâz olmada bin şevk ile âşüfte bülbüller;
Çırağan vakti geldi; lâle-zârın dîdesi rûşen ."

Üçüncü Ahmed'in lâleye tutkunluğu, özellikle çırağan sefaları, lâlenin kıymetini bir kat daha arttırdı. Başta Vezir-i Â'zam olmak üzere; vezirler ve devlet erkânı, bahçelerini lâlelerle süslüyordu. Arşivde çıkan lâle pusulalarına bakılacak olursa, en çok ilgi gören lâle, "Câm-ı Hurşîd", "Mücellâ turuncu", "Hoş turuncu", " Zıb-i Hümâyûn", "Mensûb-ı ferah", "Sun-ı Hudâ", "Nevvâr-ı şeyh", "Reşk-i elmâs", "Yegâne", "Âlî-harîde", Âh-ı fütâde, "Hadeng", "Kıt'a-i Yâkût", "Nîze-i lâ'lîn", "Şû'le-i çemen", "Sîm-endâm", "Dil-cû", "Mücessem turuncu", "Teselli-i hâtır", "Nahl-i Erguvân", "Kerem-i Bâri", "Sâye-i Elmâs"tı. Bunlardan "Mensûb-i ferah" güvez; "Sun-i Hudâ" ile "Sâye-i Elmâs" leylâk rengi idi. Bununla beraber; beyaz, sarı, mor, kırmızı, elâ renkler de vardı." Dürr-i yektâ" unvanlı beyaz bir lâle vardı ki oldukça beğeni görürdü.

Lâle pusulalarında lâlelerin adedi, rengi, kuzusu, kimde bulunduğu yazılırdı. Bazılarının kenarına "eski kâğıtta, üç kâğıtta" diye işaret konulurdu. Sipariş verilen lâleler, her renkten ve cinsten, elli ila yüz kırk tane olmak üzere, beş altı yüz

soğan birden ısmarlanırdı. Yalnız bir bahçede bu kadar çeşit lâle rengi görülür, her birinin yetiştirilmesine de son derece özen gösterilirdi.

Lâleler açılırken Üçüncü Ahmed'in yalı sefaları, binişleri, bütün ihtişamıyla başlardı. Zaten Üçüncü Ahmed'i İbrahim Paşa da rahat bırakmazdı. Paşa, baharın güneşli ve güzel kokulu günlerinden hemen hiçbirini kaybetmek istemezdi. Aralarında geçen sohbetlerin büyük bir kısmını, sıhhat, afiyet ve çırağanlara ait anlamsız sözler oluştururdu.

Bir bahar, lâleler en ilgi çekici renkleriyle açılmıştı. Nedim'in:

"Olmadı tenhâda bir işret çemende yâr ile
Üstüme göz dikdi nergisler nigeh-bân oldu hep."

şikâyetini gerektirecek derecede nergisler ve fulyalar, gül bahçelerini süslüyordu. Yeşil tarhlar ortasında açılan lâleler göklere, baharın yayılan güzel kokusunu, göz alıcı renklerle saçıyordu. İbrahim Paşa dayanamadı. Üçüncü Ahmed'i, lâle seyranına davet etti. Yazdığı yazı şu idi:

"Şevketlû, kerametlû efendim. Yarınki perşembe günü yahut cuma ve cumartesi günlerinin herhangisinde teşrîf-i Hümâyûnları buyurulur ise, asla bir mâni olur hâlet yoktur. Lâlelerin dahi temâşa olunacak zamanı olup, vakti geçmeden ve havalar dahi böyle letafet üzere iken, devlet ve ikbâl ile ululuk gölgesi salmaları münasiptir. İnşâallah dahi yarınki gün hava böyle lâtif olursa, teşrîf-i Hümâyûnları tamam vaktine tesadüf eder. Kulunuza göre bugün, yarın, ol bir gün buyurmalarıdır. Bu üç gün içinde herhangi gün şahâne yüksek arzularına uygun gülerse, ol gün teşrîf-i Hümâyûnlariyle bu zerre değerindeki kulu, topraktan kaldırmaları bâbında emir ve ferman, şevketlû, kerametlû, mehabetlû, velî-i ni'metim, efendim, Padişahım hazretlerinindir."

Bazen Üçüncü Ahmed de coşar:

"Murâd, seyr-i makamât-ı aşk ise ey dil,
Çemen çemen yürü gez andelîbin ardınca."

gibi manzumeler yazıp damadına gönderirdi.

Lâlelerin miktarı, çeşitli renkte cinsleri günden güne artıyordu. Örneğin sarayın bahçesinde yeni iki lâle meydana çıkıyor, o zaman devrin en güzide şairi, ona bir isim koymak istiyor:

"Hemîşe bu müferrîh lâle-i dil-cû-yı hüsn-âmîz
Ola ismi gibi bezm-i Şehenşâh'a ferah-engîz
Bu nâzik lâle-i ziba ki olmuş nâmı Gül-ruhsâr
Ola Hünkârımın bezminde sad şevk ile hizmetkâr."

kıtasıyla şairlik duygularını ve Padişah'a bağlılığını ifade ediyordu.

İstanbul kısa bir süre içinde, yeşil koruları, düzenli bahçeleri, renk renk lâleleriyle, bir gül bahçesi haline gelmişti. Baharın yeşillikler yaratan verimliliği, başkent bahçelerinde hayat eseri göstermeye başlayınca ağaçlar tomurcuklanır, erikler ve şeftaliler açılır, sümbüllerin ve fulyaların sarı, pembe, mor ve ateş gibi renkleri, karanfillerin ve lâlelerin binlerce çeşit renklerine rekabet etmeye başlardı. Tabiatın bu bahar güzellikleri içinde lâle bahçeleri, müstesna bir renk ve tazelikle gözleri sarhoş ederdi. O zaman bahçelerin yeşil çimenleri, kokulu ve çiçekli ağaçları arasında, "Sürh-i Nâhid"in siyah mızraklı ateşli yaprakları; "Şâh Bânû"ile "Pehlevî"nin eflâtun ve gümüş renkleri; "Tutî Peçe"nin aşağısı sarı, uçları yeşil; "Dûşîze"nin açık pembe, içi beyaz çiçek taçları; güneşin saçtığı altın yaldızlar ve ufuklarda kaynaşan altın parıltılar karşısında cilâlı bir renk alıp; "Hürmüz"ün

elmas parçası gibi beneklerle parıldayan açık mavi yaprakları, "Tac-ı Kayser"in gümüş gibi parlaklıklar saçan renkleriyle karışarak bukalemuna benzer renkli bir örtü gibi ta uzaklardan gözleri süslerdi.

Lâle mevsimi gelince, bütün bahçelerde renk renk tarhlar görülürdü. Bir tarafta, "Sarıkız", "Zerefşân", "Sarı Elâ", "Zer-târ" gibi renkli lâlelerin sarışın, göz alıcı renkleriyle "Gülbahâr", "Kadeh-i Zerrin", "Gül-endâm", "Dâğ-ı Dil", "Şafakgûn", "Câm-ı Cem"lerin şafak bulutları içinde parlayan ateşli ve pembe renklerinin birbiriyle uyuştuğu görülür; diğer tarafta "Arus-ı Bahâr", "Sîm-endâm", "Fevvâre-i Bahâr", "Şeh-i Hûbân", "Nûman Paşa", "Reyhânî", "İbrâhîmî", "Hibetullâh", "Elmas-pâre" ve "Sîne-güşâ"ların ruha etki eden güzellikleriyle gözlere neşe verdikleri görülürdü. Lâlelerin bu renkli ve çeşitli güzellikleri karşısında, yeni açılmış karanfillerin, zarif ve katmerli nergislerin, özetle; "Dil-güşâ" ve "Zehebî"lerin, "Hekimbaşı Sarısı"nın sarışın tebessümleriyle tarhları şenlendirdikleri görülürdü.

Bu mevsimde halk, kalabalık gruplar halinde lâle gezintilerine çıkar, kayıklar akın akın Sadâbâd eğlencelerine dökülürdü. İstanbul, renkli ve çiçekli bir bahar neşesi içinde bir hayat geçirirdi. Şairlerin bahar manzumeleri, kâh bir aşk nağmesi şeklinde, kâh sanat eseri bir kaside tarzında kulağı okşardı.

Bütün bu gül bahçelerinin en hassas ve en âşık bir çılgın bülbülü vardı: O da, şair Nedim Ahmed Efendi idi. Bahar, bu hassas şairin, ruha etki eden şiirlerine bir ayna olurdu. Sadâbâd'ın yeşil sahilleri, ulu çınarlarla salkım söğütler altından zümrüt renginde akan suları üzerinde, ney ve tambur sesleri arasında Nedim'in gazelleri okunurdu. Öteden bir ses, örneğin Bekir Çavuş'un Hüseynî faslından:

"Dil, rûyine bakmaktan usansın mı efendim?
Nezzâre-i ruhsârına kansın mı efendim?
Derler ki seni mihr-i vefa semtini bilmez;
Âşık bu söze hiç inansın mı efendim?"

şarkısını yavaş ve yorgun nağmelerle söylerken, beride ulu bir top çınarın taze ve parlak yaprakları altında Nedim'in şevk ve neşeyle dolu bir şarkısı işitilirdi:

"Bir safâ bahşedelim gel şu dil-i nâ-şâde,
Gidelim serv-i revanım, yürü Sa'd-abâd'e.
İşte üç çifte kayık, iskelede amade,
Gidelim serv-i revanım, yürü Sa'd-âbâd'e
Gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyâdan,
Mâ-i Tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan,
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan,
Gidelim serv-i revanım, yürü Sa'd-âbâd'e
Geh varub havuz kenârında hırâmân olalım;
Geh gelüb Kasr-ı Cinan seyrine hayrân olalım;
Gâh şarkı okuyub, gâhi gazelhân olalım;
Gidelim serv-i revanım, yürü Sa'd-âbâd'e."

Nedim (1681 - 1730)

Nedim, bu devrin bahar şairi idi. Şiirlerinde saklı sevinç duygusu, hemen herkesin duygularına tercüman olurdu. Tahsil ve terbiye görmüş hiçbir kişiye rastlanmazdı ki, Nedim'in gazelleriyle huzur ve neşe hâfızasını süslemiş olmasın. Sadâbâd'ın hemen her köşesi, çılgın Nedim'in ah feryatlarıyla ve aşklarıyla dolu idi. Örneğin sahilin bir köşesinde:

"Kimlerin çeşmine ol sîne bu şeb nûr oldu,
Nereye gitti o hercai, o meh-pâre aceb?
Kimlerin yâresine merhem-i kâfûr oldu,
Kandedir kande o zalim, o sitem-kâre aceb?"

kıtası, uzun bir hasret âh'ı şeklinde yankılar meydana getirdiği sırada, geride daha neşeli, daha mesut bir kalbin:

"Gül-zara salın, mevsimidir geşt ü güzârın,
Ver hükmünü ey nahl-ı çemen köhne baharın.
Dök zülfünü semmûr gibi ârızın üzre,
Ver hükmünü ey nahl-ı çemen köhne bahârın."

şeklindeki kıtasının, cazip, neşeli, gönül çekici, perişan bir sevinç sesi gibi dağların yüksek ufuklarına aksettiği işitilirdi.

Sadâbâd'ın hemen her köşesi İstanbul halkı ile dolardı. Yeşil çınarların geniş gölgeleri, pembe çiçekli erguvan ağaçlarının kokulu gölgelikleri, âşıklar meclisi için hep birer sığınma yeri olurdu. Şair Nedim bile:

"Îd ola, fasl-ı bahâr ola da Sa'd-âbâd'ın
Zevkini eylemeyim; sıhhat olur bana harâm."

diyordu.

Halktan bazıları araba ile gelirlerdi. Arabalarda boyalı ve yaldızlı kafesler vardı. İçleri, çiçek sepetleri ve şiirlerle süslüydü. Üzerleri ipek astarlı kırmızı çuha örtülü, kenarları oldukça ağır şekildeg işlemeli idi. Kenarlarında zarif saçaklar vardı. Bir araba dört kişiden fazla almazdı. Arabaların içine, oturmaya özgü yastıklar konulurdu. Her tarafta yarışlar yapılır, at koşuları düzenlenirdi. Kâğıthane eğlencelerine en fazla güzellik veren Üçüncü Ahmed'in, Sadrazam'ın veya elçilerin ziyaretleri idi. İlkbaharda Üçüncü Ahmed, hemen hemen çoğu zamanını Sadâbâd'da geçirir, Sadrâzam İbrahim Paşa'ya veya elçilere burada ziyafetler verirdi.

Sadâbâd ziyafetleri resmi bir hal kazanmıştı. Her ziyafette devlet erkânı davetsiz hazır bulunur, gerekli görülen kimselere davetiyeler gönderilirdi. Şeyhülislâm'ı Reisülküttap, Yeniçeri

Ağası'ndan başka bütün devlet erkânını, Kethüda Bey davet ederdi. Ziyafetlerde her günkü sarık ile ferace, samur kürk giyilir, atlara kemer raht vurulurdu. Bütün devlet erkânı Üçüncü Ahmed'in gelmesini Mirahor Köşkü'nde beklerlerdi. Üçüncü Ahmed, Mirahor Köşkü'ne oldukça süslü ve mükemmel bir alayla gelirdi. Alayın en önünde kılavuz çavuş, sonra sırasıyla, dergâh-ı âli çavuşlarıyla silâhdar çavuşları, gönüllü zeamet sahipleri ile dört bölük ve sipahi ağaları, samsonlu neferler, rikâb-ı hümâyûn ağaları, Padişah, Enderun ağaları, beş yüz kadar dal-fes nefer, ondan sonra da mehterhâne takımı gelirdi. Üçüncü Ahmed devlet erkânı tarafından gösterişli bir şekilde karşılanırdı.

Ziyafetler oldukça gösterişli olurdu. Üçüncü Ahmed, Sadâbâd sefasına bazen büyük saltanat kayıklarıyla gelirdi. Mesirenin doğal güzellikleri ortasında, sırtların sarı ve zarif katırtırnakları arasında yükselen çınarlar altında, uzun ve beyaz kavukları, renk renk cübbe ve binişleri, geniş şalvarları, kâtibi sarıkları, samur, kakum ve zerdeva kürkleriyle padişah beraberindekilerin, yeniçeri tayfasının, cebeci ve humbaracıların, baltacı ve bostancı neferlerinin, kapı yoldaşlarının dolaştıkları, hanımların feslerine bağladıkları ince tül yaşmaklar, sıkma feracelerle bu bahar şenliğine başka bir tatlılık, bir cazibe kattıkları görülürdü. Üçüncü Ahmed, Kâğıthane'ye geldiği zaman her tarafa çadırlar kurulurdu.

Ziyafetin sonunda nişan talimleri, at yarışları, pehlivan güreşleri, ayı ve köpek kavgaları gerçekleştirilirdi. Bazen top talimleri de yapılır, nişangâhlar "Yıldırım gibi iş gören güllelerin isabetiyle, Ehli imana düşman olanların evleri barkları gibi berbâd ve yok edilirdi." Nişancılıkta maharet gösterenlere

Padişah tarafından altınlar, damatlara samur kürkler, elmaslı hançerler bağışlanırdı.

Padişah'ın karşısında yarış ve nişan töreni gerçekleştirildiği sırada, şairler de Padişah'ın teşrifini övmek için kıtalar, kasideler söylerlerdi. Örneğin, devrin seçkin şairi Seyyid Vehbî, Üçüncü Ahmed'le vezirinin bir kayıkta, ağaçlar altında dolaşmasını tasvir için:

"Bindi bir zevraka dâmâdı ile Hazret-i Şâh
Bürc-i Âbi'de kırân eyledi san mihr ile mâh"

beytini söylediği sırada Nedim, daha hoş ve daha şairane teşbihlerle dolu kasideler düzenlerdi. Bütün şairler, Üçüncü Ahmed'le vezirinin takdirini kazanır, şairlere hediyeler verilirdi.

O gün davet ya Mirahor Köşkü'ne ya Karaağaç Bahçesi'ne veya Eyüp civarında Valide Sultan Yalısı'na yapılırdı.

Lâle Devri'nin birkaç ramazanı bahara denk gelmişti. 1726 senesinden başlayan ilkbahar ramazanları, her sene Husrev-âbâd'ın veya Ferah-âbâd'ın pembe erguvanları, henüz tomurcuklanan asırlık ağaçları altında; lâleler, güller, şebboylar, nergisler ve menekşeler arasında, çok parlak iftarlarla geçti. İlkbahar ramazanları 1730 senesine kadar, Lâle Devri devlet büyüklerinin son çırağanlarını gördü ve o tarihten itibaren çırağan sefalarının zevki de Lâle Devri'nde yaşayanların ömürlerinin çırağı gibi söndü, bitti.

Bahar ramazanları, şairler için eşi benzeri olmayan bir sermaye idi. Bahariyeler, Ramazaniyeler, çırağan sefalarında "Taç-ı bahâr", "Aşûb-ı çemen" ve "Tavus-ı gülşen"lerin mor ve leylâkî, sarı ve yakut renkleri karşısında, Haliç veya Boğaziçi gül bahçelerinde okunurdu. Nedim'in, Sami'nin, Vehbî'nin,

Lâle Devri'ni yaşatan birçok şairlerin Ramazaniyeleri, bahara denk gelen ramazanların seçkin ürünleridir.

Sâmî'nin:

"Sâzdır her giyeh-i tâze kenâr -ı cûda;
Bâdi-i nağme olub âna nesim-ı eshâr.
Bülbülün lânesidir kâse-i tanbûra bedel;
Tayerân etse olur Şekl-i peri mûsîkar."

mısralarıyla tasvir ettiği baharın en güzel günlerine rastgelen bir ramazanı, Nedim, zevk ve sevinç günleri için elde olmayan bir kesinti saymış:

"Olacak oldu; hemen çâre ne şimden sonra?
Edelim hükm-i kazâ destine teslim-i zimâm.
Şevkimiz şimdi ana düştü ki; inşâallâh,
Ola sıhhatle, selâmetle meh-i rûze temâm.
Kıla erbâb-ı dili Âb-ı hayat'a sîr-âb;
Erişüb Hızr gibi âh mâbârek bayram,
İbtidâ Îd gün, icrâ-yi merâsimle geçüb.
Gecesi dâhi olub maslahat-ı hâb temâm;
Çün ikinci gün ola, böylece ahdeylemişim
Ki ne sabreyleyim ol gün, ne direng ü ârâm.
Çektirüb pek seheri doğruca Sa'd-âbâd'a;
Tutayım zinde iken Cennet-i A'lâ'da makam.
Varayım hâk-i tarab-nâkine yüzler süreyim.
Bir gün olsun alayım bâri felekden bir kâm."

bayramda, Sadâbâd'da "Sarık köşesini yana eğerek" süreceği zevk ve sefalarla kendine teselli vermişti.

Ramazanın ilkbahara denk gelişinden memnun olmayan yalnız Nedim değildi. Başta Üçüncü Ahmed olmak

üzere, bütün devlet büyükleriydi. O sene (1726) ramazan, Lâle Devri'nin zevk ve sefa erbabını, çırağan sefaları ortasında ansızın bastırmıştı.

Şaban ayının son günleri idi. Üçüncü Ahmed, Beşiktaş'a, Sarây-ı Âsafî'ye gelecek, baharın güzel günlerini orada geçirecekti. Fakat kalabalık bir maiyetle Beşiktaş'a gitmektense Çıgalazâde Sarayı civarında Ferah-âbâd'ta çırağan yapmayı daha uygun gördü. Ferah-âbâd, Cağaloğlu'nda en hoş ve en geniş bahçelerle süslü bir kasırdı:

"Dîvâr-ı tâb-dârın zanneyleme münakkaş;
Düşmüş behiştin ana aks-i şükûfe-zarı.
Bir yana lâle-zârı kişt-i piyâle-i Cem
Bir yana gül-sitânı kânın hazine-dârı
Bir yana çeşme-sârı etmiş beyâna âğaz
Evsâf-ı tab-ı sâf-ı Vassâf-ı rüzgârı."

Şaban ayının yirmi altıncı cuma günü idi. Ferah-âbâd, muhteşem bir gün yaşıyordu. Üçüncü Ahmed, Vezîr-i âzam, Şayülislâm, Kazaskerler, Defterdar, Reîsülküttâb, Defteremini, kısacası Osmanlı'nın bütün gelir kaynaklarını avuçları içinde tutan, halkın sıkıntı ve sefaletine yabancı, geceleri saz ve uyum içinde çırağan fasıllarıyla geçiren devlet büyükleri hep oraya toplanmışlardı. Üçüncü Ahmed, cumadan beri Ferah-âbâd'da idi. Vezirler ve devlet erkânı ise, pazartesi günü gelmişlerdi. Müneccimlerin hesabına göre ramazanın pazartesi günü olması imkân haricinde idi.

Gece çırağan eğlenceleri yapılmaya, lâleler karşısında kadehler dönmeye, def, tambur ve keman, Ferah-âbâd korularını inletmeye başladı. Kimsenin bir şeyden haberi yoktu. Yatsıya doğru idi. Devlet büyüklerinin içki arzusuyla sarhoş

bakışları birdenbire hayretler içinde kaldı. Minarelerin kandilleri tamamen yanmıştı. İstanbul ramazan neşeleri içinde idi. Meclise anî bir soğukluk geldi. Baharın en sefalı bir gününde, devlet büyüklerini ansızın bastıran bu ramazan, kimseyi memnun etmedi. Devrin vak'a-nüvisi Küçük Çelebizâde Âsım Efendi'nin de canı sıkıldı. Şöyle not düştü:

"Büyük Ayasofya'nın baş kayyumu olan mürai, kimsenin istemediği, mutaassıp Arnavud'un, iyi ve kötü her sözünü tasdike alışık olan bir iki ırgat ile el-hamdü lil-lâhi ta'âlâ, ramazan hilâli göründü diye yolda gördüklerine yayarak; erkek ve çocuklardan bir kalabalık güruh ile kadı efendinin huzurunda şahadet etmeleriyle: 'Ramazan sabit oldu. Hemen şimdi kandil yakılsın ve teravih namazı kılınsın.' diye her kafadan bir seda ve her ağızdan bir ses işitilmesi dolayısıyla sorulmaksızın kandillerin yakılmasına emir olunduğu bildirilince; şehir halkı, bütün o gece mescit ve camilerde teravih sünnetini kılmaya kalkmışlardı."

Gerçekten ikiyüzlü, kimsenin istemediği tutucu Arnavud'un, Asım Efendinin tabiri veçhile sorulmadan kandillerin yakılmasına cesaret etmesi, şahitleri ırgatlıkla tavsif ettirecek derecede memnuniyetsizliği neden oldu. Mesele halkın halifesinden sorulsaydı o gecenin zevk ve huzuru şerefine, ramazan bir gün sonraya da kalabilirdi. Hem, şaban da tamam olmamıştı. Buna Nedim de şahadet ediyor:

"Bilemem bende mi, şâhitde mi, takvimde mi?
Hele bir kizb var ortada, budur sıdk-ı kelâm
Ehl - i keyfin birisi der ki: Behey sultânım!
Aydın ay, bellü hesâb, olmadı Şa'bân temâm.
Bir iki miblâğ-ı berş ile urub öldürecek
Geldiler, eylediler böyle cihânı sersâm."

Hakikatte İstanbul halkından da çoğunun ramazandan haberleri yoktu. Heyet ilminin bu derece ilerlemesine rağmen Müslümanların ramazanı ve bayramı, asırlardan beri bir türlü tespit edilememişti. Bu, acınacak bir haldi. Bozuk havaların ramazanı bayrama, bayramı ramazana karıştırdığı çok olurdu. O sene de böyle oldu:

"Bağteten sabit olup gurre; firâşında imâm,
Hâb içün yatmış iken etdi terâvîhe kıyâm."

Ramazan için bazı girişimlerde bulunuldu. O tarihte, cuma vaizleri yalnız Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya camilerinde mevcuttu. Vaizler, silsile itibariye Eyüp'ten başlar, Ayasofya'da en yüksek dereceye ulaşırdı ve bu vaizlere Selâtin Şeyhi unvanı verildi. O sene Şeyhülislâm arz etti: Üçüncü Ahmed vâlidesi Gülnûş Sultan'ın Galata'da ve Üsküdar'da yaptırdığı camilerle, büyük validesi Turhan Sultan'ın Bahçekapısı'nda tamamlattırdığı Yeni Cami'nin genişliği ve cemaatin çokluğu dolayısıyla; "sâir selâtin camilerinden aşağı olmayub, belki her biri âbid ve zâhitlerin secde yeri" olduğunu bildirdi. Ramazanın onuncu günü, bu camilerdeki vaizler de Selâtin Şeyhi mertebesine yükseltildi. O tarihten itibaren vaizlik silsilesi, şu sıra ile gerçekleşti: Galata Camii, Üsküdar Câmii, Şehzade, Yeni Câmi, Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya.

Fakat ramazan mehtabı yaklaşıyordu. Baharın bu mehtabını çırağansız geçirmek devlet erkânı için önemli bir kayıptı. İbrahim Paşa, bu sefer özel bir çırağan tertip etti. Kızlar Ağası Süleyman Ağa'nın kâtibi iken oturduğu evi uygun gördü. Bu ev o tarihte İbrahim Paşa'nın damadı ve kethüdası Mehmet Paşa'ya Vezir-i Âzam tarafından hediye edilmişti.

Ramazanın on birinci Perşembe gecesiydi. Mehmed Paşa'ya haber gönderildi. O gece İbrahim Paşa:

"Teklife ne hâcet, varırız, hâne bizimdir." diyerek damadının evine geldi. Davetliler, ekseriyetle İbrahim Paşa'nın akrabası ve seçkin devlet erkânından bazılarıydı. İçlerinde en önemli simalar, İbrahim Paşa'nın diğer damadı Kaptan Kaymak Mustafa Paşa, oğlu Musahip Mehmet Paşa, Damad Şehriyârî Nişancı Ali Paşa ve diğerleri idi.

Bahara tesadüf eden ramazan mehtabı, oldukça parlak oldu, o gece saat üçe kadar, son derece zevk, neşe ve sevinç ile çırağanı gerçekleştirdiler.

İbrahim Paşa, o sene keyif sürmekte kendini haklı görüyordu. Memlekette savaş endişesi tamamen yok olmuştu. İbrahim Paşa, Osmanlı'nın irfanına hizmet edecek icraata tamamen hazırlanmıştı. Nitekim İstanbul'da ilk Osmanlı matbaası açılmış, İbrahim Paşa bütün hatalarını unutturacak ilk irfan müessesesini kurmuştu.

Üçüncü Ahmed'le vezirinin zevk ve sefa âlemlerini düşmanları çekemezlerdi. Nitekim bir gece, Çırağan Sarayı'nı taşlattılar. Üçüncü Ahmed telâşa düştü. İbrahim Paşa'ya beyaz üzerine şu hattı yazdı.[11]

"Benim Vezirim, çukadalardan ve sayirlerden beş on âdem tebdil edüb Saray-ı Hümâyun etrafında olan yerler ve bayırlar üzerinde bulunan evlere gezdirüb avretlerden ve uşaklardan ve erkeklerden gözleri kesdikleri âdemlere, atılan taşın sohbeti yollu sözler ile sual ederek ve bazı korkutucu sözler ile konuşulursa, belki bir söz alalar yolu, hatırıma geldi. Fâideden hâli değildir. Bir güzelce gezsünler; bakalım ne cevap alırlar."

11 Beyaz üzerine Hatt-ı Hümayun: Bir yazıya karşılık olmadan, doğrudan doğruya padişah tarafından yazılan emir.

Fakat İbrahim Paşa, kimseyi bulduramadı. Nedim, Vezir-i Azamı teselli için şu kıtayı yazdı:

"Sarây-ı şehriyârî, bir aceb bâğ-ı meserretdir.
Kurulmuşdur esâsı izz ü câh u iftihâr üzre.
O bâğın her dirahtı, miyve - dâr -ı izz ü devletdir.
Atalar taşı elbette diraht-ı miyve-dâr üzre."

Lâle Devri'nin son senelerinde bahara tesadüf eden bayram da, devrin şairlerine seçkin şiirler ilham etmişti. Bütün şairler, Vezir-i Azam'a yazacakları kasidelerle, nefis bahariyelerle mukaddime yapmışlardı.

O zamanlar, bayram tebrikine Ramazanın yirmi beşinde başlanırdı. Evvelâ Şeyhülislâm "örf ve izafet ile" Vezîr-i Azam'ı ziyaret ederdi. O dönüp evine gittikten sonra, ikinci vezir gelir, önce Vezir - i Azam'ı, sonra Şeyhülislam'ı ziyaret eder, ondan sonra kimseyi ziyarete gitmezdi. Bütün vezirler, yedinci kubbe vezirine kadar, bu şekilde hareket ederlerdi. Bir kubbe veziri, Sadrâzam'ın sarayından çıkmadıkça, öbür vezir evinden hareket edemezdi.

Ertesi gün, kazaskerlikten ve İstanbul kadılığından görevden alınmışlar ile Beylerbeyiler ve Beyler, bayrama üç gün kala da ulema efendiler, bayram tebriki yaparlardı. Bayrama iki gün kala, yeniçeri ocağı, divan elbiseleriyle divanhaneye gelirdi. Sadrâzam divana gelir gelmez evvelâ yeniçerilerin, sonra bölük halkının, cebeci ocağının ve topçu ocağının tebriklerini kabul ederdi. Ocak halkı, Sadrâzam'ın yanından çıktıktan sonra, Şeyhülislâm ile vezirlere, kazaskerlere tebrik için giderlerdi.

Arefe günü Vezîr-i Azam, sabah namazından sonra odasında oturur, iş başında olmayan kazaskerlerin, İstanbul Kadısı'nın,

müderrislerin tebriklerini kabul ederdi. İkindiye doğru da selimi ve erkân kürküyle, Şeyhülislâm'ı ziyarete giderdi.

Bayramın üçüncü günü Sadrâzam, Eyüp Sultan türbesini ziyaret eder, ikindi namazını orada kılardı. Edirne kapısından Şehzâde Câmii önüne geldiği zaman eski odalardan altmış bir solakların odabaşısı, kendisine bir kâse şerbet sunardı. Vezîr-i Azam şerbeti içer ve altınlar ihsan ederdi. Kara Mustafa Paşa'nın koyduğu kanun bu idi.

Vezîr - i Azam ile Şeyhülislâm ve sair vezirler Padişah'ı bayramın birinci günü tebrik ederlerdi.

O yıl, bayram mayıs ayına denk gelmişti. Lâleler ve erguvanlar, Sadâbâd bahçelerini süslüyordu. İstanbul'un bütün bahçeleri ve güllükleri, ağaçların körpe yeşil filizleri ve mor salkımlarıyla gözleri şenlendiriyordu. Ramazan'ın gelişinden zevk ve sefa erbabı hiç memnun olmamışlardı. Hele Kuzattan Nedîm Ahmed Efendi o derece bizardı ki Vezîr-i Azam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya takdim ettiği ramazaniyyede bile:

"Kıla erbâb-ı dili Âb -ı Hayât' a sîr-âb,
Erişüb Hızr gibi âh mübârek bayrâm."

demekten kendini alamamıştı. Ramazan, çırağan eğlencelerine, lâle sefalarına, Sâdâbâd seyranlarına engeldi. Nedim ise, zamanın çoğunu çırağan sefalarında geçiriyor; "sürmeli gözlü, güzel yüzlü ceylanlar"a:

"Sen dolu üç defacık çek câmı da, sonra senin
Vuslatın muhtac-ı ibraâm olsa da mâni değil."
tarzında tekliflerle hayat geçiriyordu. Onun için:
"Neler çeker ramazân içre îd'e dek göresin,
Nedîm terk-i mey-i hoş-güvâr edinceye dek."

demekte haklıydı. Fakat artık bayramdı. İstanbul'da şatafatlı bayram alayları yapılıyor, halk akın akın Sadâbâd'a dökülüyordu. Saray erkânı alaylarla meşguldü, Vezir-i Azam, bayramın üçüncü günü Eyüp Sultan'a gelmiş, sarayına dönüşte Alay Köşkü önünden geçerken, halka avuç avuç altınlar, çil akçalar serpmişti.

Nedim, ramazandan beri Sadâbâd'ın hasretini çekiyordu. Şu meşhur şarkısını, bahara tesadüf eden o ramazanda yazdığına hiç şüphe yoktur:

"Îd erişsün bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör.
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen, bir kerre îd olsun da gör.
Gûşe gûşe mihrler, mehler pedîd olsun da gör.
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen, bir kerre îd olsun da gör.
Anda seyr et kim, ne fırsatlar girer câna ele:
Gör ne dil-cûlar, ne meh-rûlar, ne ahûlar gele,
Tıfl-ı nâzım, sevdiğim, bir iki gün sabr et hele;
Seyr-i Sa'd- âbâd'ı sen bir kerre îd olsun da gör.
Gerçi kim vardır anın her demde başka zîneti;
Rûze eyyâmında da, inkâr olunmaz hâleti.
Şimdi anlanmaz hele bir hoşça kadr ü kıymeti;
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen, bir kerre îd olsun da gör.
Dur zuhur etsün hele her gûşeden bir dil-rübâ,
Kimi gitsün bâğa doğru, kimi sahrâdan yana;
Bak nedir dünyâda resm-i sohbet-i zevk u safâ.
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen, bir kerre îd olsun da gör."

Üçüncü Ahmed yalnız Sadâbâd'a gitmezdi, bazen Bentler'de, Çiftehavuzlar'da, Defterdar'da Neşatâbâd Kasrı'nda da eğlenirdi. Sadrâzam İbrahim Paşa da Topkapı'da Vezir Bahçesi'nde, Kandili Bahçesi'nde ziyafetler tertip ederdi.

İbrahim Paşa'nın elçilere ve devlet erkânına vereceği ziyafetlerde de aynı şekilde merasime uyulurdu. Boğaz'ın mavi sularına bakan ziyafet odaları, çiçekler ve meyvelerle süslenir, elçinin kabul olunacağı odanın direklerine değerli taşlarla süslenmiş kılıçlar, yastıklar üzerine mücevherli hançerler konulurdu. Enderun ağaları hareli kaftanlar giyerler, bellerine mücevherli hançerler takarlardı. Ziyafet Padişah'a verildiği zaman Sadrâzam, Padişah'ı gelirken ve giderken hususi bir merasim ile karşılardı. Elçilere ziyafet verildiği zaman, ziyafet dairesine Sadrâzam'ın gelişi pek parlak olur, odada herkes ayağa kalkar, selâm ağası yüksek sesle selâm alırdı. Ziyafet esnasında, sürekli fasıl devam ederdi. Saz takımı genellikle 13 hânende, 8 neyzen, 4 tanbûrî, 2 santûrî, 3 kemânî, 1 düdük, 2 nefirî, 1 çeng, 2 miskalîden meydana gelir, bazen okuyucularla çalgıcıların toplamı altmış kişiye ulaşırdı. Ziyafetin sonunda bütün davetlilere, hatta dışarıda hususi merasim ile bekleyen çavuşlara, samur veya kakum kürkler, hediyeler ve hilatlar verilirdi. İçeride devlet erkânı samur kürk giyerlerken, dışarıda çavuşlara işaret verilir, hemen alkış sesleri göklere yükselirdi. Ziyafet esnasında, çok zaman denize testi dikerek, Sadrâzam ve misafiri kurşun atarlar, Osmanlıların askerliğe ve nişancılığa meraklarını bu şekilde ispat ederlerdi. Daha sonra, kukla ve hokkabaz oyunları verilir, o zaman daha çok şöhret bulan bahçıvan kolu tarafından köçekler oynatılırdı.

Ziyafet, Sadrâzam tarafından Üçüncü Ahmed'e verildiği zaman, Sadrâzam'ın hediyesi kethüda bey vasıtasıyla darüssaâde ağasına teslim olunurdu. Sonra Padişah'ın dönüşü pek parlak olurdu. Sadrâzam, Padişah'ın önünde yer öper, askerler de alkış tutarlardı. Bu alkışlar Sadrâzam Padişah'ın maiyetinden ayrılıp makamına döndüğü zaman da tekrar edilirdi.

İbrahim Paşa, bu ziyafetlerde büyük bir şaşaa ve ihtişam gösterirdi. Genellikle parmaklarına oldukça kıymetli elmas ve zümrüt yüzükler, beline kıymetli taşlarla süslü hançerler takar, en çok sevdiği zata, her zaman kullandığı Cevahir Macunu'ndan ikram ederdi. Bazen ferace kürk giyer, bazen de kırmızı çuha kontoş kürk giydiği görülürdü. Hava serince olduğu zaman, dizlerinin üzerine oldukça ağır, sırma işlemeli, neftî, ipek bir örtü koyar, denizin sakin sularına bakan bir pencere önünde, ağırbaşlı bir büyüklükle kendini gösterirdi.

Her ziyafeti, her elçi kabul edilişini takiben, hükümet erkânına, çavuşlara ve bütün saray ileri gelenlerine verilen samur kürkler, hilatlar, yirmiden yüz kuruşa kadar bağışlar, büyük bir maliyet tutardı. Yeniçeri ağası, Nakkaş Paşa Sarayı'nda İbrahim Paşa'ya bir ziyafet vermiş, ziyafetin sonunda yalnız Sadrâzam'ın, yeniçeri ağasının maiyetindekilere verdiği ihsanlar o zamanın parasıyla 6521 kuruşa varmıştı.

O devirde baharın gündüzleri güzel eserler seyretmekle geçtiği gibi geceleri de çırağan sefalarıyla geçerdi. Çırağan eğlenceleri, Yeni Saray'ın bahçelerinde yapıldığı zaman, bu şenliğe sarışın hasekiler ve cariyeler de iştirak ederlerdi. Gece, mehtabın gümüşten parıltıları, Boğaz'ın sarhoş ve durgun suları üzerine elmas parçaları serptiği zaman, sarayın lâle bahçesi de renk renk nurlara doyardı. Bütün lâleler arasına, değişik renklerde şekerler konur, araları, kandiller ve mumlarla donatılırdı. Sonra uyum, zevk ve sevinç içinde bütün cariyelerin, kumral ve siyah saçlarını dökerek, billurdan ve çekici kahkahalarla lâleler arasında koşuştukları, şeker kapışmak için birbiriyle rekabet ettikleri görülürdü.

Genellikle Padişah, Çırağan Bahçesi'ne, Salıpazarı'ndaki Emn-âbâd Sarayı'na, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Âsaf-âbâd

Kasrı'na çırağan seyretmek için gelirdi. Gece yarılarına kadar uyum ve neşe ile vakit geçirilir, şiirler okunur, sohbetler edilirdi. Çırağan sefaları ramazana tesadüf ettiği zaman, bütün şehrin, bahçelerin ve minarelerin mahyalarla donatıldığı görülürdü. O zaman şehrin bu parlaklığı ve sefası, bütün şairlere söz sermayesi olurdu.

Nedim, bir şarkısında, çırağan mevsimini şöyle tasvir ediyordu:

"Yine bezm-i çeşmene lâle fürûzan geldi;
Müjdeler gülşene kim vakt-ı Çırağan geldi.
Bülbül âşüftelenüb bezme gazel-han geldi;
Müjdeler gülşene kim, vakt-ı Çırağan geldi.

Seyrolub raksı yine dilber-i mümtâzların;
Yine eflâke çıkar nâleleri sâzların;
Câna âteş bırakur şu'lesi âvâzların;
Müjdeler gülşene kim, vakt-ı Çırağan geldi.

Ney ü santûr u rebâb u def ü tanbûr ile ceng,
Nağme-i bülbül ü kumriye olub hem-âheng,
Pür eder âlemi şevk u tarab-ı rengâreng,
Müjdeler gülşene kim vakt-ı Çırağan geldi."

SALTANAT VE İHTİŞAM

İbrahim Paşa, zevk ve eğlence âlemlerinde büyük bir ihtişam gösterdiği gibi, özellikle elçilerin kabul törenlerinde, o zamanın fevkalâde gösterişli merasimini, kendisine has bir ihtişam ile yerine getirirdi. Bu devirde elçiler için bir sıra düzenlenmişti. Sadrazamlık tebrikine gelecek elçiler, şu sırayı takip ederlerdi: Fransa elçisi, İngiltere elçisi, Venedik balyosu, Felemenk elçisi, İsveç beyzadeleri, Nemçe ve Moskof kapı kâhyaları.

Her elçinin İstanbul'a gelişinde, ayrı ayrı karşılama töreni yapılırdı. Örneğin, İstanbul'a Fransa elçisi geldiği zaman tören yapılmazdı. Yalnız gelişinin ertesi günü Sadrâzam, Divan-ı Hümâyûn tercümanı vasıtasıyla "nezaket gereği" meyve ve çiçek gönderir, bazen elçinin hatırını da sorardı.

Venedik balyosu geldiği zaman, Boğaz'a iki çektiri gönderilir, alay ile konağına götürülürdü. Elçilerin mektup takdimi için Sadrâzam'la görüşmesi de çok gösterişli olurdu:

O gün, elçinin binmesi için bir at, maiyetinde olanlar için de ayrıca atlar gönderilirdi. Elçinin bineceği ata abayî kumaştan divan takımı vurulurdu. Karşılamaya gidenler, çavuşbaşı ile çavuşlar kâtibi ve 20-30 kadar çavuştu. Bunların hepsi büyük üniforma, başlarına mücevveze, sırtlarına erkân kürkü

giyerlerdi. Saray'ın önüne başlarında keçeler, muhzır ağa neferleri ile deliler, gönüllüler ve şatırlar dizilirdi.

Arz odasının önünde, mücevveze ve erkân kürkleriyle vezir kapıcıbaşı ağaları bulunurdu. Elçi, çavuşlar kâtibi vasıtasıyla getirilir, misafir odasında bir süre sohbet ettikten sonra arz odasına girer bir iskemleye otururdu. Bir süre sonra Sadrâzam İbrahim Paşa, büyük bir görkem ile odayı onurlandırırdı. Sadrâzam, o gün başına kallâvi, sırtına erkân kürkü giyerdi.

Sadrâzam'ın önünden reîsülküttâb ile çavuşbaşı ağa girerdi. Daha sonra Sadrâzam, sağında selimi kavukları ve erkân kürkleri ile kâhya, solunda kapıcılar başı olduğu halde, hususî bir ağır tavır ile arz odasına gelir, reîsülküttâb ile çavuşbaşı ağaya selâm verirdi. Bu sırada selâm ağası yüksek sesle selâm alırdı. Artık Sadrâzam makamına oturur, o zaman divan çavuşlarının alkış sesleri etrafa akisler verirdi.

Sadrâzam makamına oturduğu zaman, sağında reîsülküttâb, çavuşbaşı ağa, tezkireci, mek- tûbî ve teşrifâtî, solunda kâhya bey, muhzır ağa ile bostancılar odabaşısı, arkada enderûn ağaları dururdu.

Sadrâzam yerine oturduktan sonra mektubu vermek için elçi ayağa kalkar, reisülküttâb mektubu alır, Sadrâzam'ın yanındaki yastığın üzerine koyardı. Bu merasim yapıldıktan sonra, önce Sadrâzam Hazretleri'ne, sonra elçiye tatlılar ve kahveler ikram olunurdu. Bu sırada, elçinin maiyetindekilere ve divan tercümanına hilat giydirilir, hilat giyenler birer birer dışarı çıkarılır, odada yalnız tercümanlardan birkaç kişi bırakılırdı. Daha sonra, elçiye şerbetler ve buhurlar takdim edilirdi. Bu merasimin sonunda elçiye kaftan giydirilir, koynuna, kapıcılar kâhyası vasıtasıyla boyama ve yağlık konulurdu. Elçinin

dönüşünde diğer devlet erkânı kalırlar, elçiyi çavuşlar kâtibi ile divan çavuşları iskeleye kadar yolcu ederlerdi.

İbrahim Paşa, Fransa elçisini bu şekilde kabul etmiş, Avusturya kapı kâhyasını kabul ettiği zaman, merasim başka türlü yapılmıştı. Kapı kâhyasına, abâyî kumaştan divan takımı vurulmuş bir at gönderilmiş, fakat bu defa kapı kâhyasını, mücevvezeler giymiş çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini, yirmi kadar çavuş, divanî esvaplarıyla asesbaşı ve subaşı karşılamaya gitmişlerdi. Gelen, kapı kâhyası olduğu için İbrahim Paşa o gün kallâvi giymemişti.

Bu devirde devlet erkânı protokol hususunda geleneğe, eski, ezici kudret ve görkemi göstermeye son derece önem vermişler, protokol usulünü mükemmel bir şekilde kayıt altına almışlardı.

İstanbul'da, saray halkı ile beraber elçiler heyeti de zevk ve sefadan, parlak ziyafetlerden geri durmazlardı. Fransa'da Versailles saraylarının geniş gül bahçelerinde, ulu ağaçları altında, şırıltılı fıskiyeler karşısında geçirilen hayatın, ufak bir örneği de İstanbul'da hüküm sürmekte idi. Üçüncü Ahmed'in tahta çıkmasından beri İstanbul'a Ferriol, Des Alleurs, de Bonnac, Andrezel gibi önemli elçiler gelmiş, Beyoğlu'nda Onbeşinci Lui'nin elçiliğine pek çok güzellikler vermişlerdi. İngiltere hükümeti de Montegue'den sonra Stanyan'ı göndermiş, o da tâbi olduğu hükümetinin şerefini korumak için şenlikler vermekten geri durmamıştı. Elçiler arasında hüküm süren bu rekabete katılmaktan Venedik ve Felemenk elçileri de geri durmuyordu. Saray halkı, çırağan sefaları ve Kâğıthâne ziyafetleriyle meşgul iken, elçiler de hemen hemen bütün seneyi şenlikler, balolar, komediler, akşam ziyafetleri ve köy gezintileriyle geçiriyorlardı. O devirde Belgrad Köyü, İstanbul'un

en önemli yazlık yeriydi. Yazın, hemen bütün kibarlar buraya çekilirler, Fransızların ve İngilizlerin en zenginleri burada otururlardı. En çok, şehirde oturmaktan canları sıkılan kadınlar, burada zevk ve sefalarını uzun gezintilerle dönüştürür, bütün meclisleri, güzellikleri ve tebessümleriyle şenlendirirlerdi. Bazen Karadeniz sahillerinde kır gezintileri yapılır, özellikle kurulan çadırlardan, denizin hırçın dalgaları, sahillerde sesler meydana getiren şırıltıları işitilirdi. Bu sedalar, cemiyetin uyum ve neşesine ek olarak, oldukça güzel bir nağme oluştururdu. Bazen, Belgrad Bentleri'ne giderler, gelişi güzel minderler üzerine uzanarak, suların şırıltısını dinlerlerdi. Elçiler, bu kır gezintilerinin hepsinde doğunun seçkin manzaralarını tasvir için yanlarında birer ressam bulundururlardı. Bu ressamlardan biri de Jean Babtiste van Mour'du.

Van Mour, Flandr'da Valenciennes'de doğmuştu (1671). Memleketinde sanat sahibi olduktan sonra, Felemenk elçilerinden biri maiyetiyle İstanbul'a geldi. Doğunun değişik ve renkli kıyafetlerini çizmeye başladı. Van Mour, Üçüncü Ahmed ile saray erkânının birçok resimlerini vücuda getirdi. Bu şekilde uzmanlık sahibi olduktan sonra elçiler çevresinde büyük bir şöhret kazandı. Van Mour, yalnız elçilerle düşüp kalkmaz, Osmanlı çevrelerine de katılırdı. Lâle Devri zamanında, Osmanlılar ile batılılar ve özellikle Fransızlar arasında fevkalâde bir samimiyet oluştu. İbrahim Paşa'nın keskin görüşü, siyasî önlemleri etkisiyle Paris'e, Viyana'ya gönderilen elçiler, vatanlarına döndükleri zaman, Avrupa medeniyetinin eserlerini de yaymaya çalıştılar, elçilerle düşüp kalktılar. Bu nedenden Lâle Devri, Osmanlılar için parlak bir uyanma devri oldu. Avrupa medeniyetinin esaslı bir şekilde doğuda yayılması için, ilk dönemi oluşturdu. Sadâbâd kasırlarının inşasında Fransız zevkinin büyük etkisi görüldü. İstanbul'un

siyasî çevrelerinde hep Fransızlık taklit edildi. Fransa elçisi, Üçüncü Ahmed'e kırk kadar zarif portakal ağacı takdim etti. Bu parlak ve yeşil yapraklı fidanların taptaze manzarası, Üçüncü Ahmed'i pek çok memnun etti, bütün saksıları Sadâbâd köşkünün önüne dizdirdi.[12]

Van Mour, sürekli bu güzel manzaraları çizmekle meşgul oldu. Hemen hemen bütün elçiler van Mour'a başvurdular, özel tablolar sipariş ettiler. Van Mour, İstanbul'da otuz sene oturdu ve yetmiş yaşında vefat etti (1737). Ömrünü, Lâle Devri'nde İstanbul'un hayat ve manzaralarını, bütün tablolarında yaşatmakla geçirdi. Batının bu usta ressamı, İstanbul'un umumî manzarasına dair nefis tablolar vücuda getirdi fakat en çok, Osmanlıların bu devirde oldukça parlak ve muhteşem olan resmî törenlerini tasvir eden tablolarıyla şöhret kazandı. Ressam bu tablolarda, doğunun renk renk kıyafetlerini, durum ve davranışlarını tasvirde büyük bir ustalık gösterdi. Bu merasim, hep aynı salonda, aynı tarzda ve aynı kıyafetlerle yerine getirildiği için van Mour, bu gibi kabul resmi tablolarını pek kolay oluşturuyor, kendisine verilen siparişleri az bir zamanda hazırlamayı başarıyordu. İstanbul'da Üçüncü Ahmed veya Sadrâzam tarafından icra edilen kabul törenlerinin yapılış şekilleri, van Mour'un tablolarından bütün ayrıntılarıyla anlaşılıyordu. Bu tablolar, elçilerin hükümetlerine gönderdikleri raporlardan daha açık bir şekilde olayları gözlerde canlandırıyordu. Örneğin, Fransa Elçisi de Bonnac, huzura kabul olunacağı sırada, iki oğlunun da beraber gelmesi için izin almış, huzura geleceği gün, ne düşünmüşse düşünmüş çocuklarını getirmemiş. Kabul töreninden evvel divanda verilen ziyafet esnasında, Sadrâzam İbrahim Paşa, elçinin çocuklarını

12 A. Boppe, *On Sekizinci Asırda Boğaziçi Ressamları*, s.12-35.

aramış fakat bir türlü görememiş. Sonunda elçiye sormuş. De Bonnac, nezaket göstererek: "Bu derece debdebe ve saltanatı görmeye onların görme güçleri tahammüllü değildir. Madam onların yerine, kardeşi Rahip de Biron'u gönderdi." demiş. İbrahim Paşa da karşılık olarak; Rahip de Biron'un teşrifinden son derece memnun olduğunu fakat şehzadelere çocukların geleceğini haber verdiği için hemen onların da getirilmesini, hatta beklemek gerekirse, divanı daha üç saat uzattırabileceğini söylemiş. Bunun üzerine Marki de Bonnac çocuklarını getirtmiş, onlar da Padişah'ın huzuruna kabul edilmiş, üzerlerine birer kürk uydurulmuş. Bu şekilde İbrahim Paşa'nın da arzusu yerine gelmiş.

Van Mour, bu tabloyu o derece bir dikkatle tasvir etmiş ki çocukların arkalarındaki kürklerin uzun kollarını, vücutlarının kürkler içinde kayboluşunu oldukça dikkatlice çizmiş. Van Mour, diğer bir tablosunda da, Saray içinde verilen ziyafetleri resmetmişti: Ziyafet için beş sofra kurulmuştu. Ortadaki sofrada, Sadrâzam'ın karşısında elçi, solunda, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri oturmuşlardı. Fakat bunlar, Hristiyanlarla bir sofrada oturmuş olmamak için ayrı tabakta yemek yemişlerdi. Diğer sofrada Kaptan Paşa, Nişancıbaşı ve Defterdarla beraber, diğer elçilik erkânı oturmuşlardı.

Van Mour'un bu tabloları, Lâle Devri'nde Osmanlıların kıyafet ve yaşayış tarzını incelemek için çok önemliydi. Üçüncü Ahmed devrinin bu yetenekli ressamı, tam 132 parça eser vücuda getirdi. En meşhurları; Üçüncü Ahmed'in Marki de Bonnac'ı huzura kabul etmesi, Üçüncü Ahmed tarafından Madam Markiz de Bonnac'a ziyafet çekilmesi idi. Bunun gibi Fransa Elçisi Vikont Andrezel ile Felemenk Elçisi Kalkoen'in Üçüncü Ahmed tarafından kabulü şekline, Sadrâzam İbrahim

Paşa tarafından Beşiktaş Sarayı'nda verilen ziyafetlere dair de birçok tablolar çizdi. Patrona Halil'in üç tablosu ile İstanbul'un hayat ve manzaralarına, saray erkânının ve vilâyet halkının kıyafetlerine dair birçok tablolarla, Üçüncü Ahmed'in ve İbrahim Paşa'nın da resimlerini yaptı. Van Mour'un bu tabloları, o devirde oldukça ilgi gördü, her biri Avrupa salonlarını süsledi.

İbrahim Paşa'nın sanatkâr ruhuyla parlayan Lâle Devri, bu şekilde Fransa'da da parlak yansımalar, yaşayacak eserler bırakıyordu. İbrahim Paşa, asaletli tavırları, nazik sözleriyle bütün elçileri akıl ve irfanına hayran bırakırdı. Birçok elçi, krallarına yazdıkları raporlarda, Sadrâzam İbrahim Paşa'nın asilliğinden, nazik davranışlarından bahsediyorlardı. İbrahim Paşa, elçilere ve sanatkârlara iltifat edici davranışlarda bulunuyor, bu sayede hem devletin siyasetini yönetmeye, hem de konumunu korumayı başarıyordu.

Üçüncü Ahmed, gecelerini zevk ve sefa ile gündüzlerini Tersane Bahçesi'nde, Karaağaç Köşkü'nde, Sadâbâd'da, Okmeydanı'nda ok talimleriyle geçirdiği sırada, veziri İbrahim Paşa da devlet işleriyle meşgul oluyor, zevk ve sefayı disiplin altına almaya çalışıyordu.

Gerçekten, dokuz seneyi geçen bir zaman boyunca İstanbul'da artık barut kokusu, kan lekesi görülmemeye başladı. Fikirlerde bir incelik, edebiyat ve sanatta bir ilerleme, ahlâk ve yaşayışta bir değişme hâsıl oldu. Herkes, süs ve sanata düşkünlük gösteriyor, Boğaz'ın veya Haliç'in suları üstünde renk renk atlas döşeli kayıklarla Sadâbâd'a, Kandilli Bahçesi'ne, Çubuklu'ya veya Büyükdere sahillerine gitmek için birbiriyle rekabet ediyordu. Her tarafta altın ve gümüş eğerler, elmaslar ve yakutlarla süslü alınlıklar, oldukça ağır

koşum takımları görülmeye başladı. Kâğıthane mevsimi gelir gelmez herkes servetini süs ve ihtişama sarf etmek hissine kapıldı. İbrahim Paşa, bu zevk ve eğlence masraflarına engel olmak için her topluluğa özgü kıyafetler tayin ettirdi. Sadrâzam tarafından konulan usul gereğince, sıradan halk ve esnaf, yüksek tabakaya özgü kakum kürkler giymeyeceklerdi. İbrahim Paşa'nın en fazla dikkatini çeken, kadınların kıyafeti idi. Bu nedenle hanımların kıyafetini sınırlandırmak istedi. Hanımlar, bundan sonra uzun yakalı ferace giymeyecekler, üç değirmiden fazla yemeni, izin verilenden fazla genişlikte kurdele bağlamayacaklardı.

Gerçekten de erkeklerin lâleye ve güzelliğe fazla düşkünlüğüyle beraber, hanımların da süs ve lükse sevgileri arttı. Halk, İbrahim Paşa'nın refah ve saadet yolundaki çabasını kötüye kullandı. Kadınların güzel endamlarını bütün cazip ve büyüleyici çizgileriyle gözler önüne seren kıyafetleri, o derece israfa sebebiyet verdi ki İstanbul'da düğün merasimi için büyük bir servet harcanmasına gerek duyuldu. Sonuçta birçok hanımın, zevk ve süs yüzünden kocalarından ayrıldıkları görüldü.

Bu devirde özellikle sultan düğünleri, oldukça parlak bir şekilde yapılır, damatlar çok fazla masraf ederlerdi. Ali Paşa'nın, Ümmügülsüm Sultan'Ia düğünleri yapıldığı zaman, Damat Ali Paşa, gelin sultana zifaf gecesi bir mücevher kuşakla bir mücevher saat takdim etmiş, Üçüncü Ahmed bütün saray erkânına, örneğin şehzadelerden Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bâyezid ve Nûman ile Fatma, Hatice, Atika, Sâliha, Zeynep, Ayşe, Emetullah, Safiye ve Emine sultanlara, başkadınefendi ile ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kadınefendilere, Sâliha ve Ayşe sultanların validelerine, Reyhan, Rukiye

ve Râbia sultanların validelerine ki toplamda beş şehzade, on iki sultan, beş kadınefendi, sekiz sultan ve şehzade valideleri ve bundan başka; kâhya kadın, haznedar usta ve dârüssaâde ağasına birer düzine dibâ-yı Rumî, birer düzine nevzuhur hitâyî, birer düzine de sade hitâyî hediye olarak vermişti.

Hanımların ev içindeki elbise ve kıyafetleri, Üçüncü Ahmed devrinde, pek renkli ve güzeldi. Örneğin; sultanlar, üstlerine baştan aşağı incilerle süslü, düğmeleri elmas, uzun bir elbise giyerlerdi. Sonra bellerine oldukça geniş ve elmaslarla süslenmiş bir kemer bağlarlar, boyunlarına takı olarak makamında saf inciden, yumurta büyüklüğünde zümrütlerle süslü bir kordon, kulaklarına fındık büyüklüğünde armudî elmas küpe takarlardı. Hotozların etrafı yakuttan yapılmış güller ve inci dizileriyle süslenirdi. Saçlara iliştirilen iğneler, tamamen elmaslı ve zümrütlü idi. Özellikle yüzükler, emsali görülmemiş bir büyüklükte iri elmas taşlarla süslüydü.

Vezir hanımlarının kıyafetlerinin de ayrıca bir şıklığı vardı: Hanımlar, çok zaman topuklarına kadar pembe, kenarı işlemeli, ipekten, zarif bir şalvar, ayaklarına sırma işlemeli beyaz terlik giyerlerdi. Şalvarın üzerine giyilen gömlek, beyaz ipekten, etrafı işlemeli, kolları yarı bileğe kadar uzun ve genişti.[13]

Gömleğin yakası bir elmas düğme ile iliklenir, göğüsün bütün beyazlığı gömlek altından görülürdü. Sonra üzerine kollu, sırma işlemeli, düğmeleri inciden elbise giyilir, üzerine dört parmak kalınlığında kemer bağlanırdı. Zenginlerin kemerleri, sürekli elmaslar ve incilerle süslü bulunurdu. Fazla masraf etmek istemeyenler kemerlerini beyaz satenden yaptırırlardı. Hanımların başlarına giydikleri hotozlar kadifeden, etrafı inciler ve elmaslarla süslü idi. İnciler çiçek taklidi

13 Madam Montagu, *Şark Mektupları,* Cilt 1, 1717

yapılır, çeşitli renkte yakutlardan güller, elmastan yaseminler, sarı yakuttan fulyalar meydana getirilirdi. Saça elmas takmak kibarlar arasında moda idi. Saçlar sürekli örülür, kaşlara ıtr-ı şahiler sürülürdü. Genellikle sarışın saç örgülerinin göz alıcı bir parlaklıkla topuklara kadar süründüğü görülürdü.

Ev içindeki bu kıyafet, hariçte de aynı şıklıkla kendini gösterirdi. Lâle Devri'nde ise hanımların mesire kıyafetleri, lâlelerin zarafeti nispetinde incelik kazanmıştı. Fakat bir süre sonra bu hal devam edemedi. Önce hanımların sıkma feraceleri, yakaların uzunluğu, feslerine sardıkları yaşmakların inceliği dikkati çekti. Sonunda zarafeti arttırarak, güzelliği parlak bir şekilde ortaya koymak isteyen hanımların, hürriyeti kötüye kullanmalarına karşı müdahale mecburiyeti oluştu.

Lâle Devri'nin devlet adamları edebiyat ve sanatta da büyük bir incelik gösterdiler. Fakat kalplere şiir ve sanat ilham eden güzellikleri, bencil bir gayretle incitmeyecek kadar yükseklik gösteremediler. Bununla beraber zevk ve eğlence, alışıldığı gibi devam etti. Yazın çırağanlar, kışın helva sohbetleri yine yapıldı. Şairler:

"Nev-baharın gerçi seyr-i gül-şen ü sahrâsı var.
Fasl-ı sermânın velâkin sohbet-i helvâsı var."

nüktesiyle, zevk ve gönül adamlarını gece sefalarına, helva sohbetlerine davet ettiler. Bu sohbetler, kışın çırağan eğlenceleri yerine idi. Helva sohbetleri saraylarda yapılır, kâh Üçüncü Ahmed tarafından devlet erkânına, kâh devlet erkânı tarafından Padişah'a verilirdi. Sadrâzamına aşırı sevgisini ispat için:

"Çırâğımsın benim sen, hem vezîr-i nüktedânımsın.
Nazîrin yok, sadâkat ile meşhûr-ı cihânımsın."

tarzında teveccüh beyan eden Üçüncü Ahmed'i, helva sohbetine davet için İbrahim Paşa da:

"Ezelden abd-i memlûkun, çırağ-ı hâsınım zîrâ
Sebeb sensin beni ihyaya, devletle sa'âdetle.
Senindir hâne, yokdur minnetin şevketlû hünkârım,
Kerem kıl, sohbet-i helvâya gel, ikbâl ü şevketle."

tarzında duygularını anlatırdı.

Bazı geceler devlet erkânıyla şairler, Sadrâzam İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki sarayında toplanırlar, yeni bir nüktenin manasını açmak veya yeni tarz ve üslûpta bir kıtadaki his ve hayalin inceliğini tahlil ile vakit geçirirlerdi. Bu sohbetlerin sonunda her zamanki gibi, damatlara veya devlet erkânına samur kürkler, kıymetli hilatler hediye edilirdi.

Çoğu zaman özellikle, Fransız Elçisi de Villeneuve, İngiltere Elçisi Stanyan, Felemenk Elçisi Kornelyus, Nemçe Kapı Kâhyası Talman, Rusya Kapı Kâhyası Neployef şerefine de ziyafetler verildiği görülürdü.

Üçüncü Ahmed'in son senelerini teşkil eden Lâle Devri, sanat zevkiyle de gelişti. Duygularda meydana gelen incelik, sanat ve edebiyatta da güzel eserler oluşturdu. Etrafın bahar parlaklığı, Sadrâzam'ın tabii meyli, en çok edebiyatın yenilenmesine hizmet etti. Bu yeniliğin büyük dâhisi, Nedim'di.

Nedim, Beşiktaş'ta, Tekerlek Mustafa Çelebi Mahallesi'nde otururdu. Şair, sevgilisini evine şöyle davet ediyor:

"Aman, pek yârelendim ol nigâh-ı şûh u evbâşa,
Kapıldım doğrusu ol yâl ü bâle ol güzel kaşa,
Geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktaş'a,
Efendim gel, mürüvvet kıl, senindir bende vü hâne."

Diğer bir yerde de şöyle diyor:

"Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel;
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır."

Nedim, İbrahim Çelebi'nin kızı Ümmügülsüm Hanımla evlenmiş, ondan bir kızı dünyaya gelmişti, ismi Lebâbe idi. Üç de kız kardeşi vardı: Rukiye, Hâmide, Ayşe hanımlar.[14]

Nedîm, Fikret'in tabiri üzere; "şiirimizin çehre-i civânîsi" (şiirimizin genç yüzü) idi. Kadılardan Ahmed Nedim Efendi, şiirlerinde tabiatının düzgünlüğü ve ifadesinin açıklığı ile üstünlük elde etmişti. Nedim, kendinden önceki şairler kadar Farsçaya hayranlık gösterdiği halde, şiirlerinde Türk dilinin şivesinden ayrılmadı. Nedim'in şairlik doğasına, yaşadığı asrın, etrafını kaplayan gül ve sümbül, lâle ve karanfil bahçelerinin, Sadâbâd eğlencelerinin, saz ve uyum içinde gerçekleştirilen çırağan sefalarının büyük etkisi oldu. Özellikle her parlak kaside okuyuşunda, zamanın vezirinin takdirlerini kazanması, ağzının mücevherlerle doldurulması, şairin mücevher gibi tarihler, görülmedik mazmunlar yaratmasını kolaylaştırdı. Bu nedenden Nedim, Üçüncü Ahmed devrinin bütün gösteriş ve ihtişamını, sarayların süs ve renklerini, bahçelerin renk renk çiçeklerini, çırağanlar, ziyafetler ve helva sohbetleriyle geçen hayatını şiirlerinde yaşattı. İstanbul'un bu neşeli yaradılışlı şairi, özellikle şiirlerindeki uyum ve zarafetle göze çarpıyordu. Nedim'in şiirlerinde Fuzûlî'nin ateşli aşkı, Nefî'nin yüksek ifadesi yoksa da kullandığı ince ve uyumlu kelimelerle, güzellikleri tasvirde gösterdiği beyan mucizesine hiçbir şair yetişemedi. Lâle Devri'nin bu seçkin şairi, bazı gazellerinde pek açık saçık tasvirlerde bulunmakla beraber,

14 Ali Canip, Edebiyat Gazetesi, No:3, Şair Nedim'in Hayat ve Ailesine Dair İki Yeni Vesika

aynı zamanda doğaya karşı büyük bir sevgi gösteriyor, vatanının Payitahtını, her noktasındaki güzelliği bütün incelikleriyle tasvir ederek, vatana sevgi hissini de uyandırmaktan geri kalmıyordu.

Nedim'in hayal gücü pek parlaktı. Ruhunun arkadaşına gülden elbise, yasemin kokusundan gömlek tasavvur eden hassas şair, "kemer-güsiste, perâkende gûşe-i destâr" (kemer çözülmüş, sarığın ucu dağılmış) ömrünü, zevk ve eğlence âlemlerinde geçirmiş, neşeli ve güzel benzetmeleriyle zamanının en alçak gönüllü şairleri sırasına geçmişti. Nedim, kasırlar tasvirinde, bahariyeler söylemekte büyük bir sanat gösterdi. Methiyelerinde bile, gül ve bahardan, lâle ve yaseminden, renk ve kokudan ayrılmadı. Bazen, kalbinin taptığı bir güzelliği tasvir edeceği sırada, derin bir şairlik heyecanına kapılarak:

"Serâpâ hüsn ü ansın, dilsitânsın nâz-perversin.
Cevân-ı mihribansın, şuhsun, nâzende dilbersin!"

tarzında, ruhundan kopan bütün özellikleri bol bol vermiş, fakat kalbini yaralayan ayrılık acılarını, aşıkça temennilerini de:

"Yeniden eski muhabbetleri tecdîd edelim.
Gel benim kaşı hilâlim bize, bir îd edelim.
Seni bir câm-ı musaffâ ile hurşîd edelim.
Gel benim kaşı hilâlim bize, bir îd edelim.
Yeter ağlattı firâkın bu dil-i bîmârı,
Yeter etdirdi hayâlin bana âh ü zârı,
Kâm-kâr et bizi bir görmek ile gel bâri
Gel benim kaşı hilâlim bize, bir îd edelim."

tarzında bütün hüzünleriyle tasvirde büyük bir ustalık göstermişti. Damat İbrahim Paşa'ya kitapçılık ve sohbet arkadaşlığı

eden Nedim, daha sonra Müneccimbaşı'nın "Sahâifü'l-Ahbâr"ını da Türkçeye tercüme etti.

Nedim'in çağdaşı olan şairler içinde, Seyyid Vehbî ile Ahmed Neylî, Nahîfî, Safâî şiirde üstat görevi gördüler. Seyyid Vehbî, Halep mevlevîyyetinde bulundu, İstanbul'a dönüşünde vefa etti (1736).

Vehbî, çok zaman Sadâbâd sefalarına iştirak eder, duruma uygun şiirler yazardı. Zamanında şairlerin reisi olan Seyyid Vehbî, Üçüncü Ahmed devrinde yapılan Sûr-ı Hümâyûn'u (padişah düğünü) tasvir ederek bir Sûr-nâme yazdı. Sultan Ahmed çeşmesinin üzerindeki nefis kasideyi düzenleyerek adına edebî bir anıt dikti. Seyyid Vehbî, aşk yolunda şiirler de söyledi, gazellerinde:

"Bizden kesilme, sine-i ağyârı etme câ.
Ey tîğ-i yâr, dilde yerin yok mudur senin?"

gibi ince hislerle dolu güzellikler vücuda getirdi. Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi, Şehzâde İbrahim'in doğumu üzerine Padişah'a bir tarih takdim etti ve beğeni kazandı. Üçüncü Ahmed: "Makbûl-i hümâyûnun olmuşdur. Asrın melikü'ş - şuarâsı olduğu her yönden ortaya çıkmış ve isteği olmuştur." diyerek kendisini lütufla sevindirmişti.

Gerçekten de Lâle Devri, birçok şairler yetiştirmiş fakat bu devirde Dürrî Efendi gibi âlimler, Râşid ve Sâmî gibi tarihçiler, Durmuşzâde Ahmed Bey gibi hattatlar da görülmüştür.

İbrahim Paşa, asrında ilim ve fenne oldukça rağbet gösterdi, düşünce yönünden ilerlemeye mümkün olduğu kadar çaba gösterdi. Paşa, en büyük ve en ciddî eserleri az bir zaman içinde tercüme ettirmek için zamanının âlim, fazıl ve şairlerinden kurulu ilmî komisyonlar oluşturdu. Bu komisyonlarda şair

Nedîm, Neylî Ahmed, Seyyid Vehbî, Mirzaefendizâde Mehmed Sâlim ve Nahîfî gibi devrin en büyük şairleri ve âlimleri de yer alırdı. Bu şekilde, Edirne Camii Kütüphanesi'nde tek nüshası bulunan İmam Bedru'ddin-i Aynî'nin *"İkdü'l-Cümân Fî Târih-i Ehli'z-Zamân"*ını âlim ve fazıl kişilerden meydana gelmiş otuz kişiye, daha sonra Handemir'in *"Habîbü's-Siyeri"*ni sekiz kişiye, beşer onar forma taksim ederek, az bir zamanda tercüme ettirdi.

İbrahim Paşa, ilim ve edebiyatı koruduğu gibi matbaacılığın da, ilk defa olmak üzere, yurdumuzda uygulanmasına çaba gösterdi (1728). Buna da neden, vaktiyle (1719) Fransa'ya elçilikle giden Yirmisekiz Çelebî Mehmed Efendi'nin oğlu Sadrazam mektupçularından Mehmed Said Efendi oldu. Said Efendi, o zamanlar babasıyla birlikte Paris'e gitti, ilim ve fennin, bu arada matbaacılığın ilerlemesini ayrıntılarıyla gördü. Memleketine dönüşünde, padişah müteferrikalarından Macar İbrahim Efendi'nin bu sanatı bildiğini öğrendi. Kendisiyle görüşüp konuşarak İstanbul'da bir matbaa açmaya karar verdi.

İbrahim Efendi, matbaacılık sanatında gerçekten bilgiliydi. Macaristan'da Kolozsvar şehrinde fakir bir aileden dünyaya gelen (1674) İbrahim Müteferrika, memleketinde gereği gibi tahsil görmüştü. Sonra, Orta Macar Kralı Tököli İmre'nin Osmanlılarla yaptığı savaşta esir edildi (1693). İbrahim Efendi, İstanbul'a gelerek (1694) Müslümanlığı kabul ederek İslâm'ın usul ve yollarını öğrendi ve *"Risâle-i İslâmiye"* adlı bir de eser yazdı (1714). İki sene sonra, Avusturya ile yapılan savaş esnasında Belgrad'a gelen Macarlara tercümanlık yaptı. Savaşın sonunda Rakoçi'nin Tekirdağ'da ikameti esnasında kendisine kâtiplik görevi yaptı. Rakoçi'nin Yeniköy'de ikameti sırasında İstanbul gümrüğünden, Tekirdağ'da ikameti esnasında da

devlet hazinesinden maaşını aldı. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra İbrahim Efendi, Sadrâzam'la ilişki kurdu. O sıralarda Yirmisekiz Çelebî Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi aracılığıyla matbaa kurmaya kalktı.

Bu devirde, Osmanlı'da matbaa kurulmasına çok ihtiyaç vardı. Öncelikle, yazma eserler oldukça pahalı olduğu gibi birçok nefis eserler de arka arkaya gelen yangınlar sırasında yok oluyordu. Özellikle, *Kamus* ve *Cevheri* gibi büyük kitapları medrese öğrencilerinin elde etmesi olanak dışıydı. Bu nedenden İbrahim Efendi, *"Vesîletü't -Tıbâa"* adlı eserini İbrahim Paşa'ya takdim etti. Bütün masrafları kendi karşılamak üzere bir matbaa açılmasını rica etti. Fakat dini kitapların basılmasına şeriatça izin verilip verilmediğinin anlaşılması için fetva alınması uygun görüldü.

Bu devirde taassup oldukça fazla idi. Birkaç sene evvel, Şehid Ali Paşa'nın kitaplarından tarih, şiir ve kozmografya hakkındaki kitapların vasiyetinin caiz olmadığına dair fetva bile verilmişti. Fakat İbrahim Paşa'nın imkanları buna engel oldu.

İbrahim Paşa fetvayı çıkarttıktan sonra İbrahim Müteferrika ile Said Efendi'ye bir Hatt-ı Hümâyûn verildi. Zamanın âlimlerinden birkaç kişi düzeltmen tayin edildi. İbrahim Müteferrika'nın Sultanselim'de, kendi evinde kitap basmasına izin verdi.[15] Bu matbaada ilk defa olarak, Üçüncü Murad zamanında Vankulu Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen *Sıhah-ı Cevheri*, az bir zaman sonra da

15 İbrahim Müterrefika, Kumbaracı Ahmed Paşa ile beraber siyasi işlere de karışmış, I. Sultan Mahmud zamanında meydana gelen Avusturya savaşından sonra, siyasi konuşmalara memur olmuştur. Vefatında (1157)[1745] Kasımpaşa'da İdrîs-i Muhtefî'nin kabri civarına gömüldü. Ölüm tarihi vefatından üç sene sonra yapılan mezar taşı üzerine yazılmıştır:
Hasb-ı hali ola Nevres mısra-ı târih anın,
Basdı İbrâhim Efendi sahn-ı Firdevs'e kadem.

Ferheng-i Şuûrî, *Naîmâ Tarihi*, *Râşid Tarihi*, *Cihân-nümâ*, *Takvîmü't-Tevârîh*, *Tuhf e'tü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, *Gülşen-i Hulefâ*, *Tarih-i Timûr*, *Tarih-i Mısır*, *Tarih-i Efganiyân*, *Tarih-i Bosna*, *Tarih-i Hindü'l-Garbî*, *Füyûz'at-ı Miknatisiyye*, *Usûlü'l-Hikem* gibi eserler, beş yüz ile bin adet basıldı. Bu eserlerden *Târîh-i Efganyân* (Târih-i Seyyâh), Polonyalı Cizvitlerden ve Rakoçi'nin rahibi Gruzinsky tarafından İbrahim Paşa için Türkçeye çevrilmişti.

Holderman'ın *Sarf-ı Türkî*'si de, bu matbaada basıldı. Fransızca harfler Paris'ten getirtildi. İbrahim Paşa, bu çabası ile Osmanlı'da gerçekten faydalı bir uyanma devri meydana getirdi. En çok, ciddi eserlerin basılmasına öncülük etti.

Lâle Devri'nde, yalnızca edebiyat ve matbaacılık gelişmemişti, inşaata duyulan ilgi nedeniyle, çinicilik de ilerledi. Çini yapımı Osmanlı'da çok fazla ilgi gördü. Birinci Selim, Çaldıran başarısından sonra, İran sanatkârlarından birkaç çini ustasını İznik'e yerleştirmişti. İznik çinileri, az zaman içinde yurdumuzda ilgi kazandı. Fakat zaman geçtikçe, çini yapımı da terkedildi. Doğunun nefis çinileri, eski binaların duvarlarından başka yerlerde görülemez oldu. İbrahim Paşa, güzel sanatlara olan sevgisini, bu sanatı da teşvik ederek ispatladı. Sadrâzam, Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası inşa ettirdiği gibi binaları yangından korumak için bir de Tulumbacı Ocağı tesis etti. Başına Fransız dönmelerinden Gerçek Davud Ağa'yı tayin etti.

İbrahim Paşa'nın para basma işinin düzenlemesi içinde çabası görüldü. İbrahim Paşa, zamanında bütün sarraflar ve para eriticileri devlet hazinesine her ay elli beş bin dirhem halis gümüş verirlerdi. Gümüş dirheminin halk arasında yirmi akçadan, yirmi iki akçaya çıkması üzerine devlet hazinesine

de gümüş gelmemeye başladı. Bu nedenden zolata, para ve çil akça basılamadı, sonuçta ticaret işleri aksadı. Bunun üzerine bedesten ve sarraf kethüdalarından bir meclis kuruldu, gümüşün dirhemi için kanunen yirmi iki akça, yeni zolatalara doksan akça (otuz para), altın için dört yüz, yeni kuruş için yüz yirmi akça fiyat konuldu.

Tebriz'in işgali üzerine orada da bir darphane açıldı. Büyük bir faaliyetle sultanî altınlar basıldı. Bu altınların her biri yirmi dört ayar halis altındı. Her yüz adedi, yüz on dirhem olacak, her birinin kıymeti dört yüz akçadan ibaret bulunacaktı. Bu altınlardan birkaç tanesi elden ele geze geze İstanbul'a geldi, sonunda Sadrâzam İbrahim Paşa'nın eline geçti. İbrahim Paşa, altınların kenarlarının düzgün ve zincirlerinin düzenli olmadığının farkına vardı, bu konuda düzene özen göstererek İstanbul'dan Tebriz'e numunelik altınlar gönderdi.

Bu devirde Osmanlı'da tıp ilkel bir halde idi. Bununla beraber bazı hastalıkların tedavisi, başka memleketlerde görülmedik bir tarzda idi. Örneğin; çiçek hastalığının aşısı, oldukça pratik bir şekilde uygulanıyordu. Aşı usulünün Osmanlı'da ortaya çıkarılmış olması nedeniyle çiçek hastalığından kimsenin korkusu yoktu. Birçok kadınlar vardı ki sanatları aşıcılık idi. Aşı için en uygun zaman, sıcakların sonu yani sonbahar başlangıcı idi. Bu mevsimde çiçek hastalığına yakalananların olup olmadığını her aile birbirine sorar, birkaç aile toplanır hepsi on beş, on altı kişiyi bulunca aşıcı kadınlardan biri davet edilirdi. Kadın önce bir ceviz kabuğu dolusu en iyi bir aşı getirir, sonra hangi damara aşılanacağını sorardı. Aldığı cevaba göre büyük bir iğne ile istenilen damarı çizer, oraya tırmık gibi bir işaret yaptıktan sonra iğnenin ucu ne kadar

alırsa o kadar aşı koyar, sonra aşıyı bağlar, üzerine bir ceviz kabuğu yapıştırırdı. Daha sonra, diğer beş altı damara da aynı işleri yapardı. Rumlar genellikle, biri alınlarına, biri her iki kollarına, biri de göğüslerine olmak üzere haç şeklinde aşılanmayı uğur sayarlardı. Fakat yaraların izleri kaybolmadığı için, bu uygulama kötü bir etki oluştururdu. Bu nedenden, en fazla bacaklar ve kollar gibi vücudun kapalı kısımlarındaki damarlarından aşılanırlardı. Aşılanan çocuklar, bir haftaya kadar iyi olup oynamaya başlarlar, sonra biraz sıtmaya tutulurlardı. O zaman, iki ya da üç gün yatakta kalırlardı. Bu sırada, yüzlerinde yirmi otuz kadar çiçek çıkar ve hiçbir eser bırakmazdı. Sekiz gün sonra, sanki hiç hasta olmamışlar gibi gezinirlerdi. Her sene binlerce çocuğa bu şekilde aşı yapılırdı. Bu nedenden çiçek hastalığını herkes eğlence sayardı. Hastalık sırasında yaralar bütün cerahati toplar, çiçek hastalığının zehrini çeker, hızla yayılmasına engel olurdu. Aşı uygulamasından neredeyse hiç kimsenin öldüğü görülmezdi.[16]

İbrahim Paşa, memlekette doktorların mesleklerinde uzman olarak yetiştirilmelerine de önem verdi. Ehliyetsiz hekimleri, tıp mesleğinden menettirdi. Bu meseleye dair aldığı Padişah fermanını başhekime tebliğ ettirmekten de geri kalmadı.

16 Madam Montagu, *Şark Mektupları*, s.224

DEVLET İDARESİ

İbrahim Paşa, memleketin düşünce olarak gelişmesine hizmet edecek çalışmalardan da geri kalmadı. Sadrâzam'ın bu çabasını Üçüncü Ahmed de teşvik etti. Padişah ile veziri sayesinde, Başkent'in her köşesinde imar eserleri baş gösterdi. Bir taraftan yalılar, köşkler ve bahçeler yapılıyor, diğer taraftan, kütüphaneler ve mektepler inşa ediliyordu. Saray-ı Hümayun dâhilindeki kütüphane de bu sırada yapıldı. Kütüphaneye dört binden fazla kitap yerleştirildi, iç süslemelerine son derece itina gösterildi. Kütüphanenin tavanına, sanatlı bir kandil ile bir fanus asıldı. Kitapların bütün ciltleri, Osmanlı sanatına örnek olacak bir zariflikte oluşturuldu. Lâle Devri'nin sanat inceliği ve temizliği, yaldızlı ciltlerin nakışlarında ve çiçeklerinde de kendini gösterdi.

İbrahim Paşa, herkese yararlı kütüphaneler ve mektepler inşa ettirdiği gibi şehrin dışarıya karşı düzenini sağlamaya çaba gösterdi. Bu amaçla sarayın etrafındaki surlar, 227.748 kuruş harcamayla Yedikule'den Eğrikapı'ya kadar tamamen tamir edildi. Beşiktaş'tan Kabataş'a kırmızı tuğladan rıhtımlar inşa edildi. Beşiktaş Sarayı ile Dolmabahçe arasındaki Arap İskelesi'ne gelen Fındıklı halkına, Dolmabahçe içinde geniş bir yol açıldı.

İbrahim Paşa, şehrin düzenlenmesinde sık sık meydana gelen yangınlarda yayılmaya engel olmak için ahşap kısımların

inşa edilmemesine dikkat etti. Ara sıra çarşıları dolaşır, eksik ekmeğe rastlar rastlamaz, İstanbul kadısını görevden alırdı. Bu devirde ekmek, terazi ile tartılıp satılırdı.

İbrahim Paşa, İstanbul'da çok fazla tüketilen kahve ticaretini de düzen altına almaya çaba gösterdi. İstanbul'a gelen kahve, Yemen'den Cidde ve Mısır yolu ile gelirdi. Bir süre sonra, Mısır'dan Avrupa'ya kahve ihracı engellendi. O zaman Avrupalılar kendileri Yemen'e gemiler sevk ederek kahveyi yerinden, yüksek fiyatla satın aldılar, Mısır'a kahve ihracına engel oldular. İbrahim Paşa, bu sakıncanın önünü almak için Yemen imamına dergâh-ı alî çavuşları ile padişah emri gönderdi. Avrupalılara kahve satılmasını engellemeyi başardı.

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında Fransa ile ticarî ilişkiler oldukça gelişti. Fransa'da yalnız Languedoc'de üretilen Geniş Londra, Mahut Londra, Birinci Londra ve Adi Londra denilen kumaşlar ülkede çok ilgi görüyordu. Languedoc'den her sene İstanbul'a ve doğudaki iskelelere, beş bin balyadan çok kumaş gönderilirdi. Sonra Lyon'un sırmalı kumaşları, Marsilya'nın boyalı kumaşları, ilaçlar ve takılar da gönderilirdi. Bu ithalât on beş milyon liraya ulaşırdı.

Osmanlı ülkesinden de Fransa'ya hububat, pamuk ipliği, kahve ve Fransa sanayisine ait ham maddeler gönderilirdi. Mora, Selânik ve Golos'tan buğday; Mısır'dan pirinç, bakla, kahve, sinameki, safran ve kösele; İzmir, Selânik ve Akkâ'dan pamuk ve yün; Sayda'dan pamuk ipliği; Trablus-ı Şam, Kıbrıs, İzmir, Mora ve Halep'ten ipek ile hindistancevizi sevk edilirdi. Fransız vatandaşları, doğuda on seneden fazla oturamazdı. Ticaret erbabı, genellikle elçileri aracılığıyla işlerini gördürürlerdi. Her sene, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında beş yüz ticaret gemisi gelir giderdi.

İbrahim Paşa zamanında Marki de Bonnac, saray ile pek sıkı münasebetler kurmuştu. Kamame Kilisesi'nin kubbesini tamir ettirmeyi başardı. İbrahim Paşa, Fransa ile iyi ilişkiler sağlamak için izin verdi, hatta Rumlar ve Ermeniler hakkında da oldukça hoşgörülü davrandı. Kamame Kilise'si hakkındaki hoşgörülü davranışından sonra Fransa ile ilişkilerin sağlanması için Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi elçilik göreviyle Fransa'ya gönderdi.

Bu devirde, Osmanlı'da en zengin tacirler Yahudilerdi. Yahudilerin etkinliği neredeyse olağanüstüydü. Osmanlılar, ticarete ilgisiz ve sanayiden nefret ettikleri için bütün ticaret Yahudilerin elinde idi. Her paşanın beraberinde mutlaka bir Yahudi bulunur, bütün işlerini o düzenlerdi. Her paşanın memur olduğu vilâyetlerde piyasayı teftiş etmek, hediyeleri almak, ithalât ve ihracat mallarını incelemek onun elinde idi. Tabipler, vekilharçlar, tercümanlar, hep Yahudilerden seçilirdi. Ticaretle ilgili her şey onların ellerinden geçerdi. Osmanlı'da Kanunî zamanından beri Yahudi etkinliği bir felâketti.

Nevşehirli İbrahim Paşa, sanat ve edebiyata, içtimai fikirlerin iyileştirilmesine de oldukça önem verdi, fakat asırlardan beri memlekette hüküm süren sosyal hastalık, tutuculuk ve bilgisizlik duygularını temizlemeyi başaramadı. Bütün şehir, zarif bahçeler, göz alıcı köşklerle süslendiyse de onların kalıcılığını temin edecek değişmeler meydana getirilemedi.

İbrahim Paşa tüm çabalarına rağmen uygarlıkla ilgili düşüncelerin ülkede yerleşmesine başarılı olamamıştı. Bütün gelişim ve ilerleme, geçici ve görünürde idi. Gönüller açıcı lâle bahçelerinin parlak güzellikleri arasında, her zaman kaynayıp taşmaya hazır bir isyan ve cehalet kütlesi, yine yaşamaya devam etti.

"Şivesi, nazı, edası, handesi pek bî-bedel,
Gerdanı püskürme benli, gözleri oldukça güzel,
Sırma kâkül, sîm gerden, zülüf tel tel, ince bel,
Gül yanaklı, gülgülî kerrâkeli, mor hareli."

gibi şen ve şakrak tasvirler, sanat ve edebiyatta yine hakimdi.

Aslında yabancı ülkelerden gelen elçilere devlet şerefinin gereği, büyük bir görkem ve ihtişam ile gösterildi; sarayın süs ve ziyneti, ayaklar altına serildi ise de memleketin geleceğini güçlendirecek siyasî ve sağlam bir önlem alınamadı. On üç seneyi geçen zamandan beri, hükümet idaresiyle uğraşan Damad İbrahim Paşa, içtimaî ve fikrî ıslahatın layıkıyla yapılamaması yüzünden, makamını bile koruyamadı. O şekilde ki birkaç sene sonra, bir Patrona Halil isyanı, üç kahveci ile bir kaç manavın taşkınlığı, Osmanlı tahtını sarstı; Üçüncü Ahmed'in muhteşem vezirini, altın ve süse boğulmuş erkânını, kanlar içine düşürdü.

ZEVKİN SONU

İbrahim Paşa'nın ve sonuçta Üçüncü Ahmed'in düşmesini hazırlayan 1730 isyanı, Orta Asya'da meydana gelen siyasî değişikliklerin sonucuydu. Üçüncü Ahmed'le Veziri, Sadâbâd'da vakit geçirirlerken, Büyük Petro, milletine Asya'da yeni servetler tedarik etmenin çarelerini gösteriyordu.

İstanbul'un, yaratılışı zevk ve sefaya yatkın şairleri:

"Ahâli izz ü devlette, reâya emn ü râhatde
Hüner erbabı rifatta, cihan yek-pare nûrânî."

nağmesiyle zevk alarak, lâlelerin şen renklerine bakmaktan, her tarafı şafak renginde görüyorlardı, fakat hakikat bunun aksi idi. Şairlerin gördükleri parlaklık, İstanbul'un saraylarında ve mesirelerinde, hanımlarının çapkın ve baştan çıkarıcı bakışlarında idi. Vilâyetler, yine sefil ve perişan, halk, yine ekmek parasına muhtaç, baskıcı valilerin zulmü altında ağlıyordu. İran sınırı, sürekli bir savaş ve çarpışma içinde idi. Büyük Petro, durmaksızın İran'dan toprak alıyor, İran saltanatının darmadağın enkazı üzerinde gücünü gösterme yollarına başvuruyordu.

Rusya'nın bu istilâ hareketine, İran'da ortaya çıkan karışıklık neden olmuştu. Safevi Hanedanından Şah Hüseyin, Afgan Emiri Mir Mahmud'a saltanatını bırakmıştı. Bunun üzerine Afganlılar, İran'ı istilâ ederek, İsfahan'ı yağma

ettiler, Safevî hanedanından Tahmasb'ı kaçmaya mecbur ettiler. Bir süre sonra, Mîr Mahmûd'un kardeşinin oğlu Eşref, bütün akraba ve yakınlarını kılıçtan geçirerek, hükümet idaresini elde etti. Büyük Petro, bu ihtilâlden istifade ederek Kafkas Dağları'yla, Hazar Denizi arasındaki bölgeden İran'a girdi. Sonra, çok hızlı bir yürüyüşle Hazar Denizi'nin batı sahillerini tamamen işgal etti. Büyük Petro'nun bu istilâdan amacı çok belliydi.

Petro, bütün askerlerine söylediği nutukla karşılarına çıkan yalçın kayalar gerisinde zengin ve fevkalâde şehirler bulunduğunu anlatıyor; Hindistan'a gitmenin ancak İran'dan geçmekle mümkün olduğunu söylüyordu. Petro'nun amacı, İran'dan Hindistan'a yol açmak, Asya'nın bu zengin yarım adasından, Rus ulusunu faydalandırmaktı. Petro, Avrupa hükümetlerini asırlardan beri işgal eden, Venedik'in, Felemenk'in ve İngiltere'nin birbirini izleyerek zenginleşmesini sağlayan Uzak Doğu ticaretini Rusya'ya döndürmek istiyor, beraberindeki askerlere: "İşte bizim Hindistan yolumuz... Bu yolu bizden kimse alamaz!" diyordu.[17]

Büyük Petro'nun bu hareketi o bölgede yaşayan Müslüman halkı, İran'ın yardımından ümitsiz bıraktı, hemen hepsi de İstanbul'a "İslâm Halifesine" başvurdular. Üçüncü Ahmed, bu müracaat üzerine İranlıları korumayı düşünmüştü. Fakat Damad İbrahim Paşa, öteden beri takip ettiği barış siyasetinden ayrılmadı. İran'ın, savaş yapılmadan Rusya ile paylaşılmasına Üçüncü Ahmed'i razı etti. İbrahim Paşa, İran'ın Büyük Petro ile beraber paylaşılmasını İstanbul'da çeşitli konferanslarda da müzakere ettirdi. Bu müzakereler, Defter Emini Hacı Mustafa Efendi ile Reîsülküttâb Mehmed Efendi,

---

17 Valizevski, *Büyük Petro*, s.37.

Rusya Kapı Kethudâsı Neployef arasında uzun uzun yapıldı.[18] İbrahim Paşa'nın amacı, İran yüzünden Büyük Petro ile savaşmamaktı, çünkü Osmanlı ordusunun haline tamamen hakim olduğu gibi Çar'ın mükemmel askerleri bulunduğunu da biliyordu. Bundan dolayı, 12.000 kişilik bir Nizâm-ı Cedid askeri birliğini kurmak, onları Arnavutlarla Boşnaklardan oluşturmak istiyordu. "Şayet bu amacını başarır ve yeniçeriler tarafından bir karşı koyma görmezse, o zaman kendi askerleri daha mükemmel olur, İbrahim Paşa da İran seferinden dönüşte, tüm gücüyle Hristiyanlar üzerine atılabilirdi."[19]

İbrahim Paşa'nın durumu çok zordaydı. Halk, Rusların, Sünnilerin oturduğu araziye saldırdığını çekemediğinden savaşa taraftar bulunuyordu. Üçüncü Ahmed ise para harcamamak için, kesin olarak savaşı istemiyordu. Bu nedenle İbrahim Paşa, iki zıt cereyanı birleştirmek zorunda kaldı. İbrahim Paşa, bu zor görevi yerine getirmek ve İran'a savaş açmamak için olağan üstü bir meclis topladı. Bu mecliste bütün devlet erkânı, "şeyhülislâm, vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, ulema, İstanbul, Mekke ve Medine kadılıkları ile isim yapmış, emeline erişmiş hürmete lâyık mevâli, ocakların ağaları, subaylarının ileri gelenleri ve bütün devlet memurlarının büyükleri, saltanat tahtının erkânı, Sadrâzam'ın sarayına" davet edildi.[20] Meclis toplandıktan sonra, İbrahim Paşa, Fransa Elçisi de Bonnac'a divan tercümanını gönderdi. Rusya ve İran meselesi hakkındaki fikrini sordu. İbrahim Paşa'nın bütün maksadı, çoğunluğu savaş taraftarı olan meclis erkânını, en fazla dost bildikleri Fransa Elçisi lisanından siyasî durumun tehlikelerini anlatmak, bu şekilde, barışı

18 Çelebizade Asım, 128, *Marki de Bonnac'ın Sefaretnamesi*, s.201-212

19 Marki de Bonnac'ın Fransa Hariciye Nazırına Mektubu, 14 Kânunusani (Ocak) 1724.

20 Çelebizâde Âsım, s.145

imzalattırmaktı. Barışın imzalanmasında Fransa'nın da ilgisi vardı. Çünkü Osmanlı Devleti, İran ve Rusya ile savaşmazsa, güçlerini koruyacak ve bu güçler, Avusturya'ya karşı sürekli tehdit görevi görecekti. İbrahim Paşa da, kendince, başka bir çıkar düşünüyordu. O da Fransa ve Rusya ile beraber üçlü bir ittifak oluşturma düşüncesiydi. Bu gücü elde ettiği takdirde Avusturya'dan artık korku kalmayacaktı. Bu nedenle, o gün divan tercümanı gelir gelmez İbrahim Paşa, bütün meclis erkânını gösterdi:

- Fransa Elçisi ne söylediyse, aynen anlat. Herkesçe malûmdur ki bu zat, bizim son derece dostumuzdur. Bize iyi nasihatlerde bulunacağına hepimiz eminiz, dedi.

Bunun üzerine tercüman, elçinin sözlerini, yani Osmanlı Devleti'nin bu meselede sağlam karar ve ihtiyatla hareket etmesi gerektiğini, Çar'la bozuşmanın uygun olmayacağını söyledi. İbrahim Paşa da meclis erkânına ne fikirde olduklarını sordu. O zaman herkes, tereddütsüz barış fikrini tercih etti. O gün meclis dağıldı. İbrahim Paşa, devlet erkânından bazılarıyla konağına döndü. Üçüncü Ahmed orada İbrahim Paşa'yı bekliyordu. Barışın kararlaştırılmış olması onu da çok memnun etti. Hatta bu memnuniyetini göstermek için:

- Ben de sizinle aynı fikirdeyim. Çar'la yapılan barışı ciddi bir neden olmadan, hiçbir şekilde bozmak taraftarı değilim, dedi.

İbrahim Paşa, barışı sağlamaya başarılı olduktan sonra ertesi gün, Fransa Elçisi ile Rusya Kapı Kâhyası'nı davet etti. Paylaşma meselesini konu ederek harita üzerinden sınırlar belirlendi. Alınan kararlara göre: Hazar Denizi'nin batı sahili ile Derbend Bölgesi Çar'a, Kafkasya'nın orta kısımlarıyla Tiflis ve Revan, Üçüncü Ahmed'e verilecekti. Geriye kalan

kısımlar da Afgan Emîri'ne bırakılmıştı. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bu barışa "Ebedî Sulh" (Sonsuz Barış) adı verildi. Fakat bu barış, ancak iki sene yürürlükte kalabildi. O gün İbrahim Paşa, başarılarından son derece memnun ve çok neşeli idi. Barışın iyiliklerinden bahsediyor, Fransa Elçisi'ne şunları söylüyordu:

- "Ebedî Sulh" (Sonsuz Barış), sırf benim eserimdir. Buna da öyle basit fikirlerle kalkışmadım. Amacım Osmanlı Devleti ile Moskoflar arasında, Fransa ile olduğu gibi ittifak yapmak, bu şekilde oluşacak bir üçlü paktla dünyayı titretmektir. Bu projeye o kadar âşık, barış ve sükûna o derece içten bağlıyım ki şayet birisi bu barışı bozmaya kalkışacak olursa, göğsüne hançerimi saplamaktan geri durmayacağım.

İbrahim Paşa, bu amaca ulaştığını ispat için, Şeyhülislâmın fetvasını gösterdi, sonra, Rusya Kapı Kâhyası'na hitap ederek:

- Görüyorsunuz ya, dedi, ilişkilerin kesilmemesine ne kadar çalışıyoruz. Size bunun yeni bir delilini daha göstereyim. Şah Hüseyin, bizim de sizin de dostumuzdu. Bu nedenle kendisini bir baba farz edelim. Şah Hüseyin vefat etmiş, üç de evlât bırakmış: Devletimiz, Çar, Şah Tahmasb. Şimdi mirasını bunlar arasında paylaştırmak gerekmektedir. Dostumuz Fransa Elçisi de bize paylaştırma görevi yapmaktadır.

Sonra gülerek, ilâve etti:

- Paylaştırsın fakat vergi almasın, dedi.

İbrahim Paşa, bu sözleri fevkalâde bir asaletle, mertçe ve samimi bir tavır ile söylüyordu.[21] O günkü toplantı, dört saat sürmüş, iki saati Sadrâzam'ın nutku ile geçmişti.

21 Marki de Bonnac'ın Fransa Hariciye Nazırına Mektubu, 22 Kânunusani (Ocak) 1774.

İbrahim Paşa bu başarıdan sonra, Fransa Elçisi ile Rusya Kapı Kâhyası'nın şerefine Beşiktaş'taki sarayında bir ziyafet verdi. Bu ziyafette, İkinci Mustafa'nın damadı Çerkez Osman Paşa ile kendi damadı Kaymak Mustafa Paşa, oğlu Mehmed Paşa ve daha başka kişiler de hazır bulundular. Yemekten sonra herkes çıktı, İbrahim Paşa, elçilerle yalnız başına kaldığı zaman Rusya Kapı Kâhyası'na:

- Görüyorsunuz, barışı korumak için ne kadar açık ve samimî hareket ediyorum. Şayet Çar, bu iyi niyetime karşılık vermezse o zaman da yine aynı samimiyetle savaşa devam edeceğim. Biz, Çar'ın halini, zannettiğinden daha çok biliyoruz. Hatta komşularımın, Çar'ın hakkımdaki düşüncelerini de bilmiyor değiliz, dedi.

Bunun üzerine Rusya Kapı Kâhyası, Çar'ın İsveç'le dost olduğunu söylemek istedi. Fransa Elçisi de Bonnac hemen sözünü keserek:

- Bana kalırsa Rusların, Sadrâzam Hazretleri kadar sağlam dostları olamaz. Çar, bu iyi niyetten emin olarak, komşularının kıskanmalarına rağmen, İran'da istediğini yapabilir. Fakat Bab-ı Âlî'yi ihmal edecek olursa o zaman herkes bilir ki Sadrâzam Hazretleri, şimdiye kadar Osmanlı Devleti vezirlerinden hiçbirine nasip olmayan yetkilerle hareket edebilir, dedi.

İbrahim Paşa, Ruslarla "Ebedî Sulh" (Sonsuz Barış) imzalamış, bir hafta sonra da, parlak bir kabul töreni gerçekleştirerek, altı madde ve bir son söz üzerine düzenlenen barış belgeleri birbirine verilmişti. Fransa Elçisi'yle, Rusya Kapı Kâhyası'na samur kürkler hediye edildiği gibi Büyük Petro tarafından da teşekkür mesajı iletildi. Hatta Fansa Elçisi, daha ileri giderek bu hizmetinin ödülü olarak; Ege Denizi adalarında

konsoloslukar açarak, Sakız Adası'ndaki Kapusenler aleyhinde verilen hükümleri iptal ettirdi. Fakat Rusya ile Fransa arasında, Osmanlı Devleti hakkında mevcut fikir ayrılığından dolayı bu barış anlaşmasının ömrü pek uzun sürmedi. İstanbul'da da paylaşım yapıldığı sırada, İran'da hayat belirtileri göründü. İran, bu sırada fedakâr bir kurtarıcıya ulaştı: Adi bir kervancının oğlu iken eşkıya reisliği yapan Nadir, bu sırada büyük bir ordu ile Horasan Dağları'ndan indi. Nadir, birçok orduyu sevk ve idare edecek iyi özelliklere sahipti. Mahareti hilekârlığı, cesareti, zulmü, şöhret hırsı, kadere boyun eğmesi, o sırada İran'ı kurtaracak bir kurtarıcı için, en önemli özelliklerden sayılabilirdi.

Nadir, öncelikle tacından ve tahtından ayrı düşen Tahmasb'ı korudu, kendisine "Tahmasb Kulu Han" unvanını verdi. Sonra, Safevîlere sadık İranlıları maiyetine alarak, İsfahan'a yürüdü. Eşref Han'ı kaçmaya mecbur etti, şehri, kan ve ateş içinde boğdu. Artık o tarihten itibaren, İsfahan'da görünürde Tahmasp Han, fakat gerçekte "Tahmasp Kulu Han" hüküm sürmeye başladı.

Nadir, Afganlıları kılıçtan geçirdikten sonra, karşısında Osmanlılarla Ruslara rastladı. Fakat her iki devlete birden saldırmayı uygun görmedi. Evvelâ Ruslarla anlaştı, işgal ettikleri yerleri bıraktı. Büyük Petro, aslında Osmanlı'ya karşı gaddarca bir siyaset takip ettiği için İbrahim Paşa ile yaptığı anlaşma hükümlerine hiç önem vermedi. Bu anlaşmadan iki sene sonra, Avusturya ile Osmanlı'ya karşı gizli bir ittifak imzaladı. Ondan sonra, Osmanlılara başvurarak Osmanlıların istilâsı altında bulunan yerleri istedi. İstanbul'a elçi gönderdi. Hatta cevap beklemeden Tebriz'i bastı, bütün gücüyle Osmanlıları kana boğdu. İstanbul'da bütün bu felâketler haber

alındı. Bir süre sonra, İranlıların Tebriz'deki zulümleri de haber alınınca, İran'a savaş açılması gereği ortaya çıktı. Üçüncü Ahmed savaşa girmeyi kesinlikle istemiyordu. Fakat İbrahim Paşa, Osmanlılık adına karşı karşıya kalınan bu saldırının, iç isyanlar doğuracağını anladı. Hiç olmazsa halkı teskin ve tatmin için aldatıcı bir seferberlik yapılmasını gerek gördü. İbrahim Paşa'nın amacı işi barış ile bitirmekti. Paşa'nın önlemi olarak, Padişah Üsküdar'a geçecek, ordugâh kurulacak, bir taraftan da barış müzakereleriyle uğraşılarak İran sorunu yatıştırılacaktı.

Üçüncü Ahmed, Sadrâzam'ın bu teklifini istemeyerek kabul etti. Ağustosun ilk günlerine doğru, parlak bir alayla Üsküdar'a geçti. Üçüncü Ahmed'in bu hareketi, pek muhteşem ve pek aldatıcı idi. Üçüncü Ahmed, saltanat kadırgasıyla Boğaza doğru açıldı. Bütün donanmanın Üsküdar sahilini dolaştığı görüldü. Bu geçit töreni tam dört saat sürdü. Üsküdar'da halkı kandırmak için her türlü önlemlere başvuruldu. Padişah'ın önünde tuğlar çekiliyor, Üçüncü Ahmed uzun sorguçlu peyklerin süs ve bezekleri ortasında, at üzerinde gidiyordu. Arkada, sarayın ileri gelen erkânı, Padişah'ın kıymetli taşlarla süslü kılıcını, yedek sarığını, abdest ibriğini taşıyordu. Halkta savaş ilânı hissi uyandırmak için her türlü vasıtalara müracaat ediliyordu. Uzaktan, Padişah'ın yedekte sevk olunan beygiri üzerinde mızraklar ve kalkanlar görülüyordu. Sarayın ince ve kadınlaşmış erkânı, süslü ve hiçbir işe yaramaz kıymetli bir takım silahlarla halkın önünden geçiyorlardı. O gün, akağalar ve harem ağaları da zırhlar ve miğferler giymişlerdi. Bunlar, davullar ve zurnalarla geçiyorlardı. Daha sonra Şeyhülislam'ın, ulema ve devlet erkânının, iç oğlanlarının silâhlarla geçtikleri görülüyordu. Alaya en çok güzellik veren iç oğlanlarıydı. Hemen bütün oğlanlar zırhlar üzerine

ipekli sargılar sarmışlar, omuzlarına altınlar, sedefler ve incilerle süslü silâhlar almışlar, kadifeli ve sırmalı ok muhafazalarına yaldızlı oklar doldurmuşlardı. Alay, bütün parlaklığı, olanca ihtişamı ile Üsküdar'dan geçti. Fakat Kadıköy'e gelir gelmez birdenbire dağıldı. O zaman, devlet erkânı civardaki saraylara, bazıları da Boğaziçi'ndeki yalılarına gittiler. Askerin bir kısmı şehre gönderildi, bir kısmı da ordugâh muhafazasında bırakıldı. Daha doğrusu bütün bu alay, halkı aldatmak için bir tiyatro sahnesi etki yarattı.

Üsküdar alayından sonra bir kaç hafta geçmişti. İbrahim Paşa, tamamen müzakerelerle meşgul oluyor, Bab -ı Âlî'nin kurnazlığı, herkesin dikkatini çekmeye başlıyordu. Ordugâhtan, İran hududundan gelen yeniçerilerin, düşmandan gördükleri zulümler hakkındaki rivayetleri, halkın savaş taraftarlığını galeyana getiriyordu. Yeniçerilerin birçoğu, aslında barış zamanında esnaflık yaptıkları için sözlerini halk arasında pek çabuk yayıyorlardı. Şehirde yavaş yavaş bir kaynama hissi belirmişti. Hükümet adamlarının Üsküdar'da bulunmaları, isyana hazırlananların cesaretini bir kat daha arttırıyordu.

PATRONA ÎSYANI

Gerçekten de Başkent'te, devlet erkânı ve hatta Üçüncü Ahmed aleyhinde, alttan alta bir bir taşkınlık ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakat bu taşkınlığın sebebi, yalnız hükümet adamlarının zevk ve sefaya düşkünlüğü değildi: Osmanlı'da sosyal hayat, hemen hemen hiçbir ilerleme göstermemişti. Bütün halk, bir padişahın egemenlik ve baskısıyla keyif ve heveslerine tâbi yaşıyordu. Memleketin birçok yerlerinde medreseler açılmıştı fakat bunlardan sadece din adamı olmak isteyen öğrenciler yetişmiş onların da bir kısım anlayıştan mahrum olanları, halk arasında tutuculuk tohumlarını saçmaktan başka bir şeye hizmet etmemişlerdi. Örneğin teşrifatçının ufak bir hatasıyla Hırka-i Sa'âdet'e davet edilmeyen Ayasofya Kürsü Şeyhi'nin, hemen ertesi gün, hükümet aleyhinde fikirler ileri sürdüğü, halka dinî ahkâmı telkin için vicdanından çok, çıkar hissini rehber ettiği görülmüştü. Halkın birinci tabakasını, din adamları sınıfı teşkil ediyordu. Bu sınıf, manevî silâhlarla, yeniçeriler de maddî silahlarıyla halk kütlesi ve hatta saray erkânı üzerinde baskı kurmuşlardı. Çok zaman, ayak takımının himayesinde isyanlar sonucunda yüksek makam işgal edenler, bir şahsî görüşleriyle en esaslı müesseseleri yıkacak etkiler meydana getiriyorlardı. Din adamlarından ilmi bilgisi olanlardan, ilim ve sanat büyük yararlar görmüştü. Hatta bütün şairler, edipler ve tarihçiler, din adamlarından yetişmişti. Bununla beraber halk, genellikle tahsilden

mahrum olduğundan, din adamlarına her tarafta fazla bir hürmet ve saygı gösterilirdi. Halkın ilim ve din hakkında besledikleri hürmet duygusu, bu sınıfa karşı kalplerinde sürekli büyük bir bağlılık meydana getirmişti. Fakat bu his, birçok defalar dini etkileri, şahsi çıkarlara âlet edenler tarafından, bir ihtilâl sebebi olmak üzere kullanılmıştır.

Halkın diğer kısmını, esnaf ve aşağı tabaka teşkil ediyordu. Bu sınıfta, temiz yüreklilikten çok, tutuculuk ve cehalet olanca şiddetiyle hüküm sürmekte idi. Çoğu büyük tımar sahiplerinin yanında çalışan, yeniçerilik, esnaflık ve rençperlik yapan halk, tahsilden, refah ve medeniyetten mahrum yaşıyordu. Bunların tek hizmetleri, savaş ve darptan, sefer zamanında yağmacılıktan ibaretti. Doğudan İran, güneyden Arabistan, kuzeyden Tuna ve Rusya'ya hatta Macaristan içlerine kadar yayılan bu insan kütlesi, Sarayburnu'nu süsleyen kubbeler ve revaklar altında zevk ve sefa ile meşgul beş on kişinin esiriydi. Avrupa'da, sosyal hayat hakkında kanunlar konulduğu sırada, bütün bu halk kütlesi insanlık haklarından mahrum, baskıcı bir paşanın veya bir yeniçeri ağasının keyfine tâbi, ezilmiş ve perişan ömür geçiriyor ve bu esir hayata karşı, hiç kimsenin şikâyet ettiği görülmüyordu. Asırlardan beri memlekette hüküm süren baskı, halkın fikirleri ve beyni üzerinde uyuşturucu bir etki meydana getirmişti. Daha doğrusu din ve korku, hükümdara sevgiyi mecburiyet şekline sokmuştu. Halkın bu elinde olmayan, alışkanlık haline gelmiş baş eğmesine karşı, dünya durumundan haberdar olan hükümet adamlarının görevi, senelerden beri Avusturya hücumları karşısında ezilen vatanı kurtarmak, memleketin geleceğini temin edecek bir güç meydana getirerek keyif ve baskıya karşı koymaktı. Hâlbuki devlet büyüklerinin çoğu, bu

noktayı idrak edemiyor, hâlin muhafazasını, geleceğin emniyet altına alınmasına tercih ediyordu.

İbrahim Paşa, gerçekten on üç yıla yakın bir zaman boyunca, memleketin fikrî gelişmesine hizmet etmişti fakat asırlardan beri çürüyen muhiti, tamamıyla düzeltmeye başarılı olmamıştı. İbrahim Paşa bu sırada 64 yaşında idi (1688-1730). Paşa'nın hatalarına karşılık, pek çok iyilikleri de oldu. Öncelikle sarayla hükümet adamları arasında denge sağlayarak on üç sene işleri idare etti. Halka çok fazla zulüm ettirmedi. Valilerin zulümlerine mümkün olduğunca engel olmaya çalıştı. Anadolu'yu eşkıyadan temizledi. Yalancı şahitleri şahitlikten men ettirdi, kadılıkları hak edenlere verdirdi. Son İran hadiseleri sırasında, Bağdat valisine gönderdiği mektupta, hükümet idaresi ve savaş usulü hakkında çok önemli ve akıllıca nasihatler verdi. Aynı zamanda, makamını korumak için Padişah'ın arzusunu ve eğilimlerini yerine getirmekten de geri kalmadı. Üçüncü Ahmed, lâleleri ve sümbülleri arasında, kadınlarla dantelâ örmek, dikiş dikmek, çırağan sefalarında bulunmakla meşgulken İbrahim Paşa, kadının devlet işlerindeki egemenliğine engel oldu, hükümet idaresini tek başına yürüttü. Daha doğrusu Üçüncü Ahmed saltanat sürdü, İbrahim Paşa devlet idare etti.

İbrahim Paşa zamanında, Kösem ve Turhan Sultanlar devrinde olduğu gibi sultanların devlet idaresine karıştıkları görülmedi. Yalnız, İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan[22] bir

22 Fatma Sultan, Silahdâr Ali Paşa'ya dört yaşında nişanlanmış (1709), Paşa'nın Petervaradin'de şehit düşmesi üzerine İbrahim Paşa ile evlendirilmişti(1716). Bu sırada Fatma Sultan 13, İbrahim Paşa 50 yaşında idi. O sırada İstanbul'da bulunan İngiltere Elçisi'nin eşi Madam Montagu, bu evlenmeden bahsederken diyor ki: "Fatma Sultan elli yaşındaki kocasını görür görmez, gözyaşını tutamadı. Bununla birlikte İbrahim Paşa değerli kimselerden ve Padişah'ın gözdelerindendir." Montagu, *Şark Mektupları*, s.184.

defa Fransa Elçisi Villeneuve'un şikâyetini dinledi. Fransızlara bir iyilikte bulunmak istedi: 1729 senesinde Milo Konsolosu, büyük bir gemi kazasından sonra bir Ceneviz gemisinin kaptanını koruduğu sırada, yeniçerilerin saldırısına uğradı. Konsolos, bu hakaret üzerine haklarını korumak için İstanbul'a geldi. Fakat Kaptanpaşa, konsolosun arzusunu yerine getirmek şöyle dursun, kendisini hapse attırdı. Hatta bununla da kalmadı, Ege Denizi adalarında ve Çanakkale'deki Fransız konsolosluklarını da kapattı. Bu durum, Fransa'nın Doğu ticaretini altüst etti. Villeneuve, bu hakareti temizlemek için Sadrâzam'dan defalarca görüşme istedi fakat bir türlü başarılı olamadı. Birçok kimseler para almadıkça hiçbir yol göstericilikte bulunamayacaklarını söylemişlerdi. Sonunda Villeneuve düşündü, doğrudan doğruya sarayla ilişkisi olan Cenevizli bir kadını aracı yaptı. İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan'a müracaat etti.[23] Gerçekten bu devirde sarayın en etkili siması, Padişah'ın Kızı Fatma Sultan'dı. Fatma Sultan, dantelâya pek meraklı idi. Fransa himayesinde yaşayan Cenevizli kadın bu sanatta pek usta olduğu için kendisini genellikle saraya çağırır, kadından dantelâ öğrenirdi. Villeneuve, sonunda bu kadın vasıtasıyla konsolos meselesini Fatma Sultan'a bildirdi. Bir gün, Cenevizli madam, Fransa ile Bâb-ı Âli'nin bozuşmasının yakın olduğunu, bir Fransız konsolosunun hapsedilmiş bulunduğunu, şayet bu gerginlik devam ederse, Fransızlarla Osmanlılar arasında savaş çıkmasının bile mümkün olduğunu anlattı. Fatma Sultan çok etkilendi. Bu devirde, Osmanlı sarayında Fransızlar hakkında devamlı bir sempati vardı. Örneğin saraylılar, vaktiyle padişahlardan birinin bir Fransız kralının kızını, denizde korsanlar elinden aldığını, sonra onunla evlendiğini anlatırlar, Dördüncü

23 Vandal, *Villeneuve'nin Sefareti*, s.110

Mehmed zamanında Valide Sultan'ın gönlünü kazanmak için toplar atan Fransız gemilerinden bahsederlerdi. Bu siyasî ve tatlı hikâyeler, Fatma Sultan'ın kafasında da silinmez etkiler meydana getirmişti. Bu nedenden Cenevizli madamı dinler dinlemez canı sıkıldı: "Benim Fransızlara pek çok sevgim vardır. Hele babam, Fransızlarla son derece dosttur." diye bağırdı. Bu şeylerin, tamamıyla bir kâğıda yazılıp kendisine getirilmesini emretti. Fatma Sultan'ın emri yerine getirildi. Birkaç gün sonra da İbrahim Paşa, sefaret tercümanına iltifatta bulundu. Hatta elçiye selâmlar göndererek: "Kendisinin kati şekilde memnun olmasını arzu ederim!" dedi. Villeneuve, Fatma Sultan'ın bu cömertliğinden etkilenerek kendisine kıymetli üç elmas düğme hediye etti. Fatma Sultan, bu hediyeleri almamak için çok ısrar etmiş, ancak nezaketen kabul etmişti.

Üçüncü Ahmed zamanında saray etkisi yalnız bu gibi ufak tefek etkilerden ibaret kalmıştı. Sarayda büyük ölçüde entrikalardan eser kalmamıştı. Bu nedenle İbrahim Paşa hakkında ortaya çıkan düşmanlık Paşa'nın acizliğinden veya baskısından çok, kazandığı parlak makam düşmanlarının çekememesinden ileri geliyordu. Halkın İran seferini bahane etmeleri ise görünürde bir nedendi, İran'dan gelen askerlerin sözleri, halk arasında pek çok etki gösteriyordu. Fakat halkın kendi kendilerine isyan etmeleri imkansızdı. Böyle bir isyanda başarı, ancak yeniçerilerin katılmasına bağlı idi. O tarihe gelinceye kadar, yeniçerilerin ve sipahilerin dışında kalanlar isyan etmemişlerdi. Bütün tahtlar, yeniçeri silahlarıyla devrilmiş, kazan kalkmadıkça saray gücünün düştüğü görülmemişti. Bu sırada isyana yeniçerilerin de katılmaları için önemli nedenler yok değildi: İbrahim Paşa nizâm -ı cedid askeri yetiştirmeye

başlamıştı.[24] Ticaret vergisi olmak üzere, bid'at adıyla bir de vergi koymuştu.[25]

Yeniçerilerin büyük bir kısmı, barış zamanında ticaretle uğraşırlardı. Bu nedenden yeniçeriler arasında hemen bir hoşnutsuzluk baş gösterdi. Savaş meydanından gelenler ise esnaf arasına sokulmuşlar, onları da teşvik etmeyi başarmışlardı. Şu halde halkın esnaf takımı ile yeniçeriler, taşmaya hazır bir vaziyette bulunuyorlardı. İbrahim Paşa'nın rakipleri, Lâle Devri'nde köşk ve bahçe sahibi olanları çekemeyenler, bu zümreyi elde ettikten sonra devlet erkânını mahvetmeyi istedikleri gibi başardılar. Zaten yeniçeriler elde edildikten sonra, onlar için Padişah'ı tahttan indirmek işten bile değildi. Bütün Osmanlı Devleti'nin kalbini saray teşkil ediyordu. Fakat Bâb-ı Hümâyûn'a vurulan güçlü bir darbe, bütün imparatorluğu oluşturan ırklar üzerinde etki yapar, sarayda meydana gelen oldubittiye karşı, koca Osmanlı İmparatorluğu'nun vilâyetlerinden hiçbir karşı sesi yükselmezdi.

Memlekette zaten tahsil ve terbiye, düşünce ve duygularda uyuşma ve birlik meydana getirmemişti. Karşılıklı yardım ve hak gözetmek hisleri, Osmanlı'da hiçbir zaman gelişememişti. Hiçbir kimse, hatta sadrâzamlar, yeniçeri ağaları ve darüssaâde ağaları bile kendilerini müdafaa özelliklerine sahip değildi. Padişah'ın her emri yıldırım hızıyla yerine getirilir, bu felâketten hiç kimse yakasını kurtaramazdı. İbret taşları devlet adamları için en son hürmet yerine geçerdi. Saray'da meydana gelen değişmeler, meşru ve itaati gerektiren bir oldubitti sayılırdı. Halk, aslında yardıma ve korumaya muhtaç bir halde idi. Memlekette, şahsî teşebbüslerle ferdî servetler vücuda gelmemişti. Herkes, hükümetin vereceği

24 *De Bonncac'ın Sefaretnamesi*, s.233.
25 Ata, *Enderun Tarihi*, Cilt 1, s.153

maaşa, efendilerinin ihsanına muhtaç kalmıştı. İki yüz sene önce 3 akça eden bir dirhem gümüşün değeri, zamanımızda kırk para iken, bu devirde 20 akçaya verilen bir dirhem gümüş, ancak altı para edebiliyordu. Hükümet, halkı öteden beri bu para ile baskı altında tutuyordu. Bu yüzden her hükümet, ister baskıcı ister adil olsun, halk için birdi. Halkın tek düşüncesi, şahsî refahını temin etmekti. Bu his, halkın yaşama zevkinden, yurt sevgisinden habersiz bulunmasından ileri geliyordu. Osmanlı'da birkaç defa ihtilâller olmuş, padişahlar öldürülmüştü, fakat bütün bu kargaşalar, hemen istisnasız birer isyandan ve eşkıyalıktan başka bir mahiyet göstermemişti. Hiçbir ayaklanma, hiçbir hareket, memleket için faydalı ve medeniyete yarar bir sonuç vermemişti. Aslında bu isyanlara, din adamları ile yeniçerilerin katılması, memlekette tutuculuğun ve yönetim boşluğunun bulunduğuna açık bir delildi. Bu gibi isyanlar meydana getirmek için ihtiraslı bir paşanın veya zorba birkaç şahsın meydana atılması kâfi idi. Cahil ve hırslı ellerle yaptırılan bu taşkınlıklar, kesinlikle bir inkılap olamazdı. Çünkü memlekette düşünce gelişimi, sosyal değişiklik olmamıştı ki siyasî inkılaplar gelişebilsin. Bununla beraber Osmanoğulları'nı, keyiflerine baş eğdirmek isteyen yeniçeriler, kendilerini idare için sürekli bir Kahveci Ali veya bir Patrona Halil bulmakta zorluk çekmezlerdi. Bâb-ı Hümâyûn, pek çok defalar, isyan ve eşkıyalık kafilelerinin hücumlarına, balta ve gürz vuruşlarına hedef olmuştu. Fakat içeride, padişahlar ve sadrâzamlar, cellâtlar vasıtasıyla boğdurulur veya han-çerlerle parçalattırılırken, dışarıda sürekli tekbir sedasının Bizans ufuklarına yükseldiği işitilirdi. Bütün taşkınlıkları, halkın cahil sınıfına karşı meşru göstermek ve bu şekilde güç kazanmak için onların saflığından, dine bağlılığından istifade yolları unutulmazdı.

1730 isyanı da aynı düşüncelerle ve aynı etkiler altında yapıldı. İsyanı hazırlayan kahveci, manav, bakkal, tellâk ve kayıkçı esnafı arasında, din adamı kıyafeti de görülüyordu. Gerçekte isyana önayak olan üç cahil kimse vardı. Çarşı tellâlı Arnavut Patrona Halil, Manav Muslu, Kahveci Ali... Bu üç kişi, bütün İstanbul'un avam tabakasını aldatmıştı. Fakat Üçüncü Ahmed'i düşürmeye azmeden halk kütlesini, alttan alta iki kişi idare ediyordu ki onlar da, Ayasofya Vaizi Îspirî zâde ile İstanbul Kadısı Arnavut Zülâlî Hasan Efendiydi. Ulema sınıfına mensup bu iki zat, cehaletin kararsız kalplerde meydana getirdiği bağlılık duygusunun etkisiyle, hoca sarığı peşinde ihtirasla koşan cahil kimseler üzerinde büyük bir etki yapıyorlardı. Halkın bir kısmı da devlet erkânının üstün makamını çekemedikleri için zaten isyana hazır bulunuyorlardı. İstanbul halkını, saltanat erkânına karşı isyan ettiren bu hocalar, vatanseverlik duygularından çok, şahsî ihtiraslara tâbi oluyorlar, din adamı kıyafetiyle halk üzerinde etki kuruyorlardı. Özellikle Zülâlî Hasan Efendi, iki sene evvel kadılık zamanında İstanbul'da bereket olmadı diye işinden çıkarılmış[26] sonra, bunun intikamını almayı tek amaç edinmişti. Hasan Efendi ile İspirizâde, âsiler üzerinde manevî bir etki uyguluyorlardı. Zaten yeniçeri isyanları, sürekli bu gibi etkiler altında yapılmış, halkın yırtıcılık damarları bu vasıta ile uyandırılmış, yağmacılığa eşkıyalığa hep bu dini hisler siper yapılmıştı.

Bu sırada, İran'dan gelen askerler hamamları dolaşıyorlar, İranlıların işgal ettikleri kalelerde muhafız askerlerin burunlarını kestiklerinden, iki ellerini böğürlerine soktuklarından, Müslüman çocukları havaya atarak, kılıçla parçaladıklarından

26 Çelebizade, s.615. İstanbul İnkılapları, s.36.

bahsediyorlardı. Arnavut tellâklarla yeniçerileri: "Sizde yüce din çabası yok mudur?" diye kışkırtıyorlardı.[27] İsyan için bu kışkırtmalar yapıldığı sırada, din adamlarından İbrahim Paşa'nın yakınlarını çekemeyenler, isyanı şiddetlendirmek ve hareketlerini meşru göstermek için; Paşa'nın israflarından, servetinden, kadınlara laf attığından, Damad İbrahim Paşa'nın milletin hukukunu ayakaltına aldığından ve daha bu gibi birçok iftiralardan bahsediyorlardı.

Hâlbuki değişiklikten sonra Paşa'nın serveti toplanmış, kendisininki 2.004 kese, 61 kuruş; Kaptan Mustafa Paşa'nınki 365 kese, 375 kuruş; Mehmed Kethudâ'nınki ise, 32.309 kese, 336,5 kuruş tutmuştu.[28]

İstanbul'da isyan belirtileri başladığı zaman mevsim sonbahardı. İbrahim Paşa'nın, mecburî olarak, halka savaş ilânı sahnesi göstermesinden tam iki ay geçmişti. Bizans'ın sakin ve uyuşuk havasında yine bir isyan bulutu dolaşmaya başlamıştı. Yeniçeriler arasında, halk arasında alttan alta fısıltılar işitiliyordu. Bu çalışmalar, bazı devlet büyüklerine ve bu arada sadrâzam kethüdasına da anlatılmak istenmişti. Fakat ne o, ne de İbrahim Paşa, böyle bir hareketin olacağına kesinlikle ihtimal vermemişlerdi.

Bir sabah (Perşembe, 15 Rebiyülevvel), sonbahar güneşi sarayın karanlık servilerini, çıplak ve kocamış çınarlarını yaldızladığı sırada, çarşıya doğru Arnavutlardan oluşan gürültülü bir kalabalığın ilerlediği görüldü. On beş, on altı kişiden ibaret olan bu kalabalığı, Patrona Halil[29], Manav Muslu, Kahveci Ali idare ediyordu. 1730 isyanının bu zorba elebaşları, Ayasofya

27 Şam Ruznamçesi Mehmet Efendi'nin Defteri 1143 (1730)

28 Subhi Tarihi, Cilt 1, s.43. İstanbul İnkılapları, s.46.

29 Patrona, Halil'in vaktiyle levent iken bulunduğu geminin adıdır. "Donanma-yı Hümâyûn gemilerinden Riyâle ve Patrona… ilâh." *Tarih-i Âsım*, s. 316.

Vâizi İspirizâde ile Arnavut Zülâlî Hasan Efendi'den almış oldukları talimata göre hareket ediyorlar, çarşıları ve sokakları dolaşarak taraftarlarını arttırmaya çalışıyorlardı. Asiler, kuşluk vakti Parmakkapı'da toplandılar. Sonra, Bedesten'e yürüyerek: "Dava-yı şer'îmiz vardır. Ümmet-i Muhammed'den olan, dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!" diye bağırdılar. Bir dakika sonra esnaf, dükkânlarını gürültülerle kapadılar, silâhını kapan Etmeydanı'na koştu. Topluluk Etmeydanı'na doğru ilerledikçe bir kat daha çoğalıyordu. Bütün âsiler, ellerinde parlak silâhlar, esnafı tehdit ediyorlar, dükkânları kapatıyorlar, levent, cebeci, top arabacı, hâsılı kime rast gelirlerse yoldan çeviriyorlar, korkunç ve her an artan coşkun bir sel gibi Etmeydanı'na doğru ilerliyorlardı.[30] Büyük bir kargaşayla üç koldan ilerleyen topluluk Etmeydanı'na gelir gelmez büyük bir toplama ulaştılar. Sonra birinci cemaat ile cebecilerden beşinci bölüğün kazanını ve bayrağını çıkardılar. Yeniçerilerin katılmasıyla büsbütün güç buldular. Artık bütün sokaklarda davullar çalınıyor, halk isyana davet ediliyorlardı. İsyana katılmak istemeyenler, evlerinden dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlardı.[31] Katılanlar da ya Lâle Devri erkânına düşmanlıklarından veya merak nedeniyle seyirci olarak katılıyorlardı. Birçokları da saray erkânına içten besledikleri intikamlardan dolayı memnuniyet hissediyorlar, hallerinden memnun olmayanlar ise yeni devlet erkânıyla çevirecekleri fırıldakların, alacakları yerlerin çekici hayalleriyle isyana katılmak için kendilerinde güç bulabiliyorlardı. Özetle, bütün bu sarıklı, kavuklu, keçeli, cübbeli, manav, kahveci, tellâk,

30 *Subhî Tarihi*, Cilt 1, s.6.

31 Mingot, *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*, Cilt 4. *Şam Rûznâmçecisi Mehmet Efendi'nin Defteri*, 1143 (1730).

tellâl, cahil, aç, ihtiraslı, azgın kütleyi iki güç idare ediyordu. Çıkar ve intikam...

Çıkar hissi, Osmanlı'da her türlü hisse galip gelmişti. Din adına gösterilen çabalar ise sırf aldatmak için, görünürde çıkar sağlamak için kullanılan bir araçtan başka bir şekilde kendini göstermemişti. İstanbul'da, Yeniçeri Ağası ile Sadrâzam Kethüdasından başka kimse kalmamıştı. Bütün devlet erkânı, Üsküdar sahilindeki ordugâhta, yalılarında, sakin ve rahat sonbaharın güzellikleriyle meşgullerdi.

Bu sırada, isyan şehirde baş gösterir göstermez, Sadrâzam Kethüdası Mehmed Paşa yola çıkmış fakat dostlarına rastlayarak onların zoruyla geri dönmeye mecbur olmuştu. Mehmed Paşa, Sadrâzam'ın damadı idi. İbrahim Paşa'nın vücudunu ortadan kaldırmak isteyen âsilerin "Kethudâ-yı Sadr-ı Âli"yi, ilk görüşte parçalayacakları doğal idi. Hatta Yeniçeri Ağası da beraberine birkaç kişi alarak, Etmeydanı'na kadar ilerledi, âsilere ricalarda, tehditlerde bulundu. Kendisinin yaşına hürmet edilmesini söyledi fakat hiçbir sonuç alamadı. Patrona Halil, Yeniçeri Ağasına doğru ilerledi, amaçlarının, hükümetin ıslahı ve zalimlerin cezalandırılması olduğunu, bu nedenle kendisinin de Muhammed ümmetine katılması gerektiğini anlattı. Yeniçeri Ağası, Patrona takımından bir şahsın bu hitabından çok etkilendi. Evvelâ, yanındaki zabitlere karşı itibarını korumak için Patrona'ya şiddetlice söz söylemek istedi. Fakat Patrona, tehdit edici bir vaziyet alarak Ağaya susmasını, aksi takdirde elbisesini kanlara boyayarak Muhammed ümmetine sancak yapacağını söyleyince, Yeniçeri Ağası bu tehdit üzerine ne yapacağını şaşırdı.

Bu sırada, Yeniçeri Ağasının maiyetindeki zabitlerden birçoğu asilere katılmışlardı. Yeniçeri Ağası da tehlikeyi hisseder

hissetmez, onlara daha iyi söz anlatmak için atından indi. Sonunda uygun bir fırsat bulur bulmaz kıyafetini değiştirerek kaçtı, hemen limanda bir kayığa binerek Üsküdar'a geçti. Fakat durumu Sadrâzam'a haber verecek yerde, korkusundan dolayı, uğrayacağı tehlikeyi düşünerek, evinden çıkmamaya karar verdi.

Bu sırada üç yüz kişi Ağakapısı'na gelmişler, hapishanelerden katilleri ve canileri çıkarıyorlardı. Bu şekilde, güç temin eder etmez, hemen sipahi pazarını yağma ettiler, ele geçirdikleri silâhları kapışarak, serdengeçti ağaları davet ettiler. Fakat isyan büyük bir disiplin içinde yapılıyordu. İsyanı idare eden Vâiz ile Kadı'nın büyük etkileri görülüyordu. Bir taraftan halk, dalga dalga, renk renk hareketli, gürültülü, ihtiraslı, korkunç bir kütle halinde Etmeydanı'na doğru taşarken öbür taraftan da âsiler aralarında, şeyhülislâmlar, cebeci başılar ve kul kethüdaları tayin ediyorlardı.

Sonra sokak sokak tellâllar: "Ekmekçi, bakkal, kasap, manav, dükkânlarını açıp herkes işiyle meşgul olsun, namuslu kimselere saldırma yok!" diye bağırıyorlardı. Gerçekten hiçbir dükkân yağma edilmiyordu. Hristiyanlara hiçbir saldırı meydana gelmiyordu.[32] Patrona ile Muslu'nun ve Ali'nin tek düşünceleri, güçlerini ve taraftarlarını arttırmak amacına yönelmişti. Zaten devlet erkânı, bu gücü toplamak için, onlara bol bol vakit bırakıyorlardı. O gün isyan sabahtan akşama kadar devam etmiş, âsileri yatıştırmak için devlet erkânından henüz kimse gözükmemişti.

İstanbul Kaymakamı, İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa, o sabah Boğaziçi'ne, Çengelköyü'ndeki Bâğ-ı

32 "Askerler isyanda bile disiplini koruyorlardı." Albert Vandal, *Villeneuve Sefareti*, s. 152.

Ferah adını verdiği köşke, bahçesiyle meşgul olmaya gitmişti. Reis Efendi de olayı ancak Boğaziçi'ndeki yalısında haber alabilmişti. Fakat ikisi de böyle bir hâdisenin olabilmesine bir türlü ihtimal vermemişlerdi. Etmeydanı'na birkaç kişi toplanmışsa, bunların az bir güçle çoktan dağıtılmış olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat bir süre sonra olayı bizzat görenlerden işin önemini, âsilerin gittikçe çoğaldığını haber alınca, akşama doğru Üsküdar'a geçmişler, Üçüncü Ahmed'le beraber İbrahim Paşa'ya uğrayacakları tehlikeyi anlatmışlardı. Reis Efendi ile Kaptan Paşa, kendilerini sorumluluktan kurtarmak için olayı çok önemsizmiş gibi göstermeye çalıştılar fakat Üçüncü Ahmed'in büyük bir korkuya kapılmasına engel olamadılar. İbrahim Paşa ise Kaymakam'la Reis Efendi'nin ihmalinden son derece etkilenmişti. Hiçbir disiplini olmayan bu eşkıya çetesini, ufak bir askeri birlik ile dağıtmak mümkünken hiçbir harekette bulunulmamasını bir türlü af etmedi. Hatta Üçüncü Ahmed'e: "İşte, saltanatınızı ve hayatınızı tehlikeye sokan bu sersemlere, şimdi nasıl ceza verilmez?" şeklinde şikâyet bile etti.

Fakat ceza vermenin zamanı çoktan geçmişti. Bununla beraber İbrahim Paşa tamamen ümidini kesmedi. Üsküdar sahilindeki sarayda, devlet erkânından meydana gelen bir meclis topladı. Üçüncü Ahmed'in Sancak-ı Şerif'i alarak, İstanbul'a dönmesine karar verdi. Üçüncü Ahmed, kendisinin ne türlü bir hareket yolu takip edeceğini kız kardeşi Hatice Sultan'a sordu. Hatice Sultan ise vezirlerini asla yanından ayırmamasını, hayatını korumak için gerektiğinde onları feda etmesini tavsiye etti, hatta ilâveten: "Kulun istediklerini ver!" dedi. Devlet erkânı gece geç vakte kadar fikir alışverişinde bulundular.

O gece, ayın on altıncı gecesiydi. Karşıda Topkapı Sarayı'nın siyah ve yüksek servileri etrafında yükselen binalar ve kubbelerden sönük ışıklar saçan birkaç parıltı, Kız Kulesi'nin solgun fenerleri, mehtabın aydınlığına karşı parlıyordu. İstanbul'da Etmeydanı tarafları büyük bir gürültü ile kaynaşıyordu. Artık Üsküdar'da durmak mümkün değildi. Üçüncü Ahmed derinden büyük bir ıstırap içinde, İbrahim Paşa dehşete düşmüş, bütün vezirler üzgün, gece yarısına doğru kayıklara binmişler, mehtabın Marmara'ya nurlar saçan aydınlığı içinde yola çıkmışlardı.

Sarayburnu'na çıktıkları zaman gece yarısı olmuştu. Üçüncü Ahmed, Yalıköşkü önünden, Has- bahçe'den geçti. Hırka- i Sa'âdet yanındaki daireye geldi. Orada, Etmeydanı'ndaki âsilerin miktarını, ne kadar dikkatli davrandıklarını, bütün sokaklara karakollar çıkarıldığını haber aldı. Hemen, gece yarısı devlet erkânına büyük bir divan kurdurdu. Bu divanda, bütün devlet erkânı bulundu. Yalnız, Ka- pıcıbaşı Ağa gelmemişti. İbrahim Paşa, onu da bir fermanla saraya davet ettirdi.

Divanda devlet erkânının akıllı olanları, şimdiye kadar çok vakit kaybedildiğini, bununla beraber sarayda ve kışlalarda mevcut askerle karşı koymanın her zaman mümkün olduğunu söylediler. Devlet erkânının bu kararını, İbrahim Paşa da onayladı, durumu Padişah'a anlattı. Hatta isyanı dağıtmak için, yanına bir güç alarak kendi çıkmak istedi. Yeniçerilerin kendisine olan sevgisinden bahsetti. Üçüncü Ahmed, Sadrâzam'ın bu teklifine karşı:

- Şimdi gece yarısı nereden asker bulacağız? Âsiler hep silahlı, kendimize bağlı askerleri toplamak için bunların arasından nasıl geçilir? Sarayda beş altı yüz bostancı ile bir o

kadar iç oğlanı olmakla beraber, bunlar silâh kullanmasını hiç bilmezler. Mademki, eşkıya gece bir şey yapmıyor, bırakalım sabah olsun. O zaman ben kendilerine emreder, dağıtırım. O da olmazsa Sancak-ı Şerif'i çıkarır Muhammed ümmetini davet eder, güce karşı güçle mukabele ederiz, dedi.

Devlet erkânını teşkil eden adamların hepsi de bu olaydan sorumlu oldukları için hiç kimse Üçüncü Ahmed'in görüşlerine aykırı fikir ortaya süremedi.

Cuma sabahı olmuştu. İbrahim Paşa, isyanın teşvikçilerinden Zülâlî Hasan Efendi'yi, Florya'daki yazlığından saraya getirtti. Sonra Sancak-ı Şerif'i alıp âsilerin üzerine yürümek fikrinde bulundu. Fakat o sırada, sarayda hazır bulunan Yeniçeri Ağası bu hareketin uygun olmadığını, kendisine hiçbir ferdin katılmayacağını anlattı. Diğer taraftan, Üçüncü Ahmed de Bostancıbaşı'yı yirmi kişi ile âsilerin yanına gönderdi. Kat'i şekilde dağılmalarını, aksi takdirde hepsini zorla dağıtacağını haber verdi. Fakat âsiler amaçlarının, memleketin selâmeti için olduğunu, Padişah'larına hallerini arz edeceklerini, arzuları yerine getirilmedikçe bir adım bile kımıldamayacaklarını söylediler.

- Şevketlu Padişahımızdan hoşnuduz. Veziri ve Kethudâsını ve Kaptanpaşayı istemeyüz, diye cevap verdiler.

Saray erkânı, asilere karşı şiddet ve metanet gösterecek yerde, onlarla uzun uzadıya müzakereye girişti. Sonra Sancak-ı Şerif, Orta Kapı'ya dikildi; "Livâ-yı Muhammedi (Peygamber bayrağı) altına toplananlara yirmi beşer kuruş verileceği" halka ilân edildi. Fakat tellallar, Ayasofya camiinden öteye seslerini işittirmeye başarılı olamıyorlardı. O gün, bu şekilde geçti. Bütün vezirler, geceyi sarayda geçirdiler. Damat İbrahim Paşa

ile vezirler, arz ağalarının odasında kaldılar, diğerleri Sultan Murad odasında, bostancılar dairesinde sabahladılar.

O gece Şeyhülislam, isyanın hakiki teşvikçileri ile sarayda hocalar meclisine geldi, ömrünün sonunda gördüğü bu felâketten üzülerek gözyaşları dökmeye başladı. Sonra nefsini her şeyden üstün görerek Üçüncü Ahmed'in tahttan indirilmesinden bahsetti:

- Toplananların amaçları önce, "işlerinde övülmüş bir halife isteriz", diye yazdıkları tezkereden malûm iken, boş yere niçin zahmet çekeriz ve çaresi açık olan mana için, neden üzülürüz? Hemen sabah namazını kılar, hepimiz Ayasofya'ya gidip Padişah'ı tahtan indirerek kurtuluruz,[33] dedi.

Ertesi sabah Patrona Halil, Saray'a doğru geldiği sırada, İkinci Kapı üzerinde Sancak-ı Şerif'in dalgalandığını gördü. Bu sırada âsilerin sayısı gittikçe artıyordu. Patrona Halil, beraberindekileri çoğaltmak için Kahveci Ali'nin yanına altı yüz kişi verdi. Sancak-ı Şerif'e karşı gönderdi. Ali'nin görevi Sancak-ı Şerif altına toplanacakları rica ile tehdit ile para ile kandırmaktı, toplananların sayısı artacak olursa üzerlerine hemen saldırmaktı. Ali, bu sayede Sancak-ı Şerif altına toplananları da kendisine çekmeyi başardı.

Patrona Halil, artık İstanbul'un tek güç sahibi olmuştu. Yalın ayak, yırtıcı bir hayvan gibi dağınık bir kalabalığa önderlik eden, İstanbul'a iki gündür heyecanlı saatler yaşatan bu durumu ortadan kaldıracak hiçbir güç, hiçbir gözü pek kimse ortaya çıkmıyordu. Patrona ve beraberindekiler hep baldırı çıplak takımından, makam hırsına kapılmış şahıslardan ibaretti. İstanbul'un hiçbir zümresi, Başkent'te karışıklıkları doğuran bu eşkıyayı tepelemek cesaretini gösteremiyordu. Bu

33 *Subhî Tarihi*, Cilt 1, s. 8

cesaret daha evvel, çok defalar meydana gelen isyanlarda da gösterilememişti: Osmanlı'da âsi güçler sürekli gelecek ümidi ve çıkar duygusu ile okşanmış, bu güçlerin vahşice hücumlarına karşı sürekli tarafsız kalınmıştı. Patrona Halil'in şahsı, kalitesi, mesleği herkesçe bilinirdi. Memlekette Patrona'yı hizmetkâr olarak kullanmayacak pek zeki insanlar, milli onur sahipleri vardı. Fakat herkes alışkanlık haline gelmiş bir etkiye, sefil bir çıkar hissine uyarak yaşamak; cahiller elinde bile olsa, yine yaşamak, haysiyetsizce de olsa, yine yaşamak istiyordu. Hatta bir süre, Patrona'ya devletin kurtarıcısı gözüyle de bakmaya başlamışlardı. Çünkü İstanbul'da isyan olduğu halde nizam ve düzen yine hüküm sürüyordu. Herkes, yağma ile servetlerinin mahvolacağından korkmuştu hâlbuki şimdi bir saldırıya uğradıklarını görmüyorlardı. Çıkarları kurtulduktan sonra, memlekete az çok hizmet eden adamların yok edilmesi onlar için bir hiç sayılırdı.

Asiler, Saray kapıları önüne geldikleri halde kendilerini dağıtmak için dışarıya çıkan hiç kimse olmuyordu. Bâb-ı Hümâyûn önünde, sokaklarda, bütün halk akıllarını kaybetmişçesine koşuşuyorlardı. Sanki bir fırtına gelecekmiş gibi her yerde bir korku vardı. Halk birer tarafa kaçıyor, kapılar büyük bir korku ile kapanıyordu. Olayı merak edenler kafes arkalarından, damlardan, âsileri seyir için hazırlanıyorlardı. Fakat asiler birbirini iterek, birbirini ezerek, kudurmuş bir sel halinde ilerliyor; başlardan, kavuklardan, külâhlardan, meydana gelmiş dalgalı bir deniz halinde büyüyordu. Bazen bu kalabalık ortasında yalın kılıçların, harbelerin parladığı, terli alınların güneş altında kızardığı görülüyordu. Bu topluluğun önünde bütün engeller eriyordu. Bu binlerce halkın, her renkte hiddetli bir kütle halinde gürültüsü, tüyler ürpertici ve korkunç bir manzara teşkil ediyordu.

Saray'ın yüksek mazgallı kapıları, basık kubbeli binaları, derin ve korkunç bir sessizlik içindeydi. Sarayda hiçbir hayat eseri görülmüyordu. Yalnız iri ve ulu çınarlar, Bizans'ın kirli mavi seması altında dalgalanan Sancak-ı Şerif, sonra Saray'ın siyah ve yürek sıkıcı taş binaları ortasında, ruha ölü kokuları saçarak uzanan birkaç servi, daha sonra derin bir sükût... Bütün faaliyet Saray'ın içinde sürüyordu. İbrahim Paşa'nın başkanlığı altında toplanan divanda, büyük bir korku hüküm sürüyordu. Sonunda bu divanda da oldukça vakit kaybedildi, sonuçta bostancıları toplamaya karar verildi. Fakat o sırada bu korkak herifler, hep birer deliğe kaçmışlardı. O kadar ki altı yüz kişiden ancak otuz kişi toplanabilmişti. İçoğlanların sayısı oldukça azdı. Toplananlar ise silâh kullanmaktan âcizlerdi. Bu zayıf ve beceriksiz güçle, Kahveci Ali'nin azgın, haşarı, Sancak-ı Şerif önünde, Saray kapılarına her an hücuma hazır duran askerlerine karşı koymak imkansızdı.

Bu sırada İbrahim Paşa, Kaptanpaşalığı (Kaptan-ı Deryalığı) Abdi Kaptan'a verdirmişti. Abdi Kaptan saray erkânı içinde en cesurlardandı.[34] Paşa, leventleri toplamak için kayıklar getirtti. Sarayburnu'na kadar inerek bizzat gitmek istedi. Fakat Patrona, Kaptan Paşa'nın bu hareketini haber alır almaz, hemen düzenli askerlerle Sarayburnu'na geldi. Paşa'nın beraberindeki leventlere otuz kişi kayıp verdirdi. Sonra büyük bir dayanıklılıkla direnen Abdi Paşa'ya doğru ilerleyerek:

- Abdi! Zalimleri korumak için bu çapkınları nereden buldun? İşte hayatın elimde fakat ben levent iken benim hayatımı kurtarmıştın. Bu iyiliği unutmuyorum. Emin ol. Kaptanpaşalık yine sende kalacak. Fakat gel bizimle beraber ol, memleketine hizmet et[35] dedi. Kaptan Paşa da bu teklife razı oldu.

34 İstanbul İnkılapları, s. 23.

35 *Subhî Tarihi*, Cilt 1, s.8

Patrona ile beraberindekiler bu şekilde bir kat daha güç buldu. Bu sırada, Saray henüz kuşatılmamıştı fakat Saray'ın içinde müthiş bir heyecan hüküm sürüyordu. Dışarıda, âsiler arasında, büyük bir faaliyet vardı. Üçüncü Ahmed'in henüz cevabı gelmemişti. Âsileri beslemek için para lâzımdı. Patrona, hemen vezirlerden beşinin konağını yağma ettirdi, altınları ve gümüşleri kendi defterdarına teslim etti. Bütün eşya, yok pahasına satıldı. Sonra, vezirlerin adamları da aynı felâkete uğradı. Bunlardan, Galata ve Beyoğlu voyvodasının konağı tamamen yağma edildi. Patrona, Hristiyanların sempatisini kazanmak için konaktan alınan paraları Hristiyan mahallelerine döktürdü:

- İşte bu hırsız herifin sizden çaldığı paralar, alınız, diye bağırttı. Bu sırada Hristiyanların hepsi Büyükada'ya kaçmışlardı.

Saray'ın kararsızlık ve korkusu hâlâ devam ediyordu. O gün, bostancılar toplandığı sırada sabaha doğru, İbrahim Paşa da Revan Köşkü'ne geldi. Vezirlere hitaben:

- Ben, nasıl olursa olsun artık öldüm demektir. Fakat hepimizin selâmeti, velinimetimizi düşünmektir, dedi. Sonra, Şeyhülislam'a doğru dönerek, geceki tavsiyelerinin karşılığı olmak üzere, kendisine kırgın bir sesle:

- Padişah, seni de Kaptanpaşa'yı da Kethudâyı da görevden aldı, dedi.

O zaman yeni tayinler başladı, yeni bir şeyhülislam tayin edildi. Sarayda beyaz kürk bulunmadığı için yeşil kumaş kaplı bir kürkle yetinildi. Bunun gibi sekbanbaşıyı da, yeniçeri ağası yapmak istenildi fakat bu zat âsilerden korktuğu için bu makamı kabul etmedi.

Saray'da görevler dağıtıldığı sırada Patrona, Üçüncü Ahmed'den bir cevap gelmediğini gördü, hemen Saray'ı kuşatmaya karar verdi. Fakat bu kararı uygulamadan önce, fırınların, kasapların, zaruri ihtiyaçlara hizmet edecek dükkânların açılmasını emretti. En ufak bir yolsuzlukta bulunacakların ceza göreceklerini ilân etti. Hristiyanların da bu harekete katılmalarına engel olmak için kendilerine hiçbir fenalık edilmeyeceğini haber verdirdi. Patrona'nın bu önlemleri almaktan amacı , Saray erkânının Hristiyanlardan yardım görmelerine meydan vermemekti.

Bu sırada idi ki Saray'da uzun uzadıya görüşmeler yapıldıktan sonra, âsilere din adamlarından iki kişi gönderildi. Bunlar, eşkıyanın ileri gelenlerine, arzu ettikleri vezirlerin görevden alınacağını, fakat Şeyhülislam'ın öldürülmesine din kuralları açısından imkân olmadığını, diğer vezirler ise Padişah'a büyük hizmetler yaptıklarından, bunların da öldürülmesinin uygun olamayacağını söylediler. Âsiler, bu haber üzerine, Orta Cami'de toplandılar, müzakere sonucunda, Şeyhülislam'ın katledilmemesine, fakat diğerlerinin mutlaka öldürülmesine karar verdiler. Bu kararlarını Üçüncü Ahmed'e anlatmak için, kendi reis efendileriyle kadılarını Saray'a gönderdiler. Fakat bu teklif, âsilerin ilk şartları idi. Patrona ile Muslu'nun ve Ali'nin fikri, Üçüncü Ahmed'i de tahtan indirmekti. Bunlar, Üçüncü Ahmed'in bu tekliflerini reddetmesini istiyorlardı. Çünkü o zaman, Padişah'ı da tahtan indirmek için ellerinde ciddî bir neden bulunacaktı. Onların fikrince, Padişah tahttan indirilmedikçe kendilerinin yaşaması mümkün değildi. Çünkü Üçüncü Ahmed, daha önce, kardeşi ikinci Mustafa'yı tahttan indirerek, kendisini tahta çıkaranları birer birer mahvetmişti.

O gün de akşam oldu. Üçüncü Ahmed, âsilerin son tekliflerini aldı, gönderdikleri adamları iyi karşıladı, hatta rütbelerini uygun gördüğüne dair fermanlar verdi. Sonra gece yarısı bazı devlet erkânını odasına çağırarak, gizli müzakerede bulundu. Üçüncü Ahmed'in o dakikada gözlerinin önüne lâleler, karanfiller ve çırağanlarla geçen geceler geliyordu. Sonunda, bu çiçekli ve renkli hayattan ayrı düşmektense vezirlerini feda etmeyi uygun gördü. Gecenin karanlıkları, Saray'ın korkunç sessizliği içinde İbrahim Paşa ile Kethüdası ve Kaptanpaşa'yı Orta Kapı'ya gönderdi. O gece Orta Kapı'nın karanlık odalarında, rutubetli duvarları arasında Üçüncü Ahmed'in çırağan arkadaşları, cellâtlar elinde boğduruldu. Saray'ın basık kubbeleri, karanlık köşeleri, baltacılar dairesi, Kubbealtı civarı sükûn içinde uyuyor gibiydi. Ay, bütün üzgün hâliyle, Bizans semasına yükseliyor, Orta Kapı'nın önündeki işkence ve ölüm çeşmesinin kanlı taşlarını, yani ibret taşlarının kararmış, lekeli yüzlerini aydınlatıyordu.

Sabah oluyordu. Ortalık ağarmaya, sisli ufuklardan pembe bir güneş yükselmeye başlamıştı. Sarayburnu'nun suları hafif bir şırıltı ile akıyor, Saray'ın iki sıra uzun servileri, yüksek çınarları altında harem dairesinin önünde, yüksek külahları ile ağaların ve baltacıların dolaştıkları görülüyordu. Saray'ın loş muhitinde ölüm kokuları hissediliyordu.

Birkaç dakika sonra Saray kapıları ani ve ağır bir gürültü ile açıldı. İçeride ise isyana ön ayak olanlardan bazıları boş yere telaşlarla Üçüncü Ahmed'i korkutmak, vezirlerin öldürülmesini bir an evvel çabuklaştırmak istiyorlardı. Hâlbuki o sırada, Saray'ın büyük kapısından üç öküz arabasının kulaklar tırmalayıcı gıcırtılarla çıktığı görüldü. Arabaların önünde bostancıbaşı, sakin ve üzgün adımlarla yürüyor, içlerinde İbrahim

Paşa'nın, Kaymak Mustafa Paşa'nın ve Kethudâ'nın sapsarı, boyunları sıkılmış, mosmor cesetleri boylu boyuna uzanmış yatıyordu. Arabalar sabahın durgunluğu içinde, Ayasofya'nın yüksek duvarları önünden ağır ağır Etmeydanı'na doğru gidiyordu. Uzakta arabaların geldiğini hisseden yetmiş bin kişi vezirlerin ölülerini görmek için hemen koşuştular.

Herkes memnun olmuştu. Patrona, Kaptanpaşa ile Kethüda'nın cesetlerini Etmeydanı'na astırdı. Fakat asiler arasında bir söylenti çıktı: Padişah, Vezirine kıyamamış yerine Kürkçü Manol'u boğdurup göndermiş. Bu söylenti pek gülünçtü, İbrahim Paşa'nın Kürkçü Manol'a benzemesi mümkün değildi. Sadrâzam aksakallı, Kürkçü Manol ise sarı bıyıklı, gök gözlü, sakalsız bir adamdı.[36] İbrahim Paşa'nın cesedini sürüklemeye ve Üçüncü Ahmed'i tahtan indirmeye bahane olmak için bunu ileri sürdüler ve hemen İbrahim Paşa'nın boynuna ip takarak, Saray kapısına kadar sürükleyip götürmek istediler. Boynuna bir ip geçirerek bir atın kuyruğuna bağladılar. Divan yolundan sürükleye sürükleye, parçalaya parçalaya, Bab-ı Hümâyûn önüne bıraktılar, tekrar "Allah, Allah!" diye bağrışarak Etmeydanı'na geldiler.

Bu sırada Saray'da, İspirizade, huzura çıkmıştı. İspirizade, âsilerin Padişah'ı da istemediklerini söyledi. Üçüncü Ahmed sapsarı kesildi. Sonra, İspirizâde'ye: "Peki, bunu bana daha evvel niçin söylemediniz?" dedi. Hayatını ve çocuklarını korumak şartıyla, saltanatı terke razı olduğunu söyledi. Artık İspirzâde ile Zülâlî Hasan Efendi, olanca çabalarını ortaya koydular. Etmeydanı'na gittiler. Padişah'ın saltanatı terke razı olduğunu haber verdiler, aldıkları "kabul" cevabını, hemen Üçüncü Ahmed'e getirdiler.

36 Divan-ı Hümâyûn Mühimme Defteri 136, s. 216: "Adı geçen, Rum taifesinden sarı, bıyıklı, gök gözlü, traşlı, Hristiyan olmakla…"

Gece saat dörde gelmişti. Sarayın yaldızlı ve çinilerle süslü loş odalarında derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Dışarda denizin dalgaları, ara sıra kaldırımlar üzerinde dolaşan saray ağalarının ayak sesleri işitiliyordu. Üçüncü Ahmed bu sırada kardeşinin oğlu Şehzade Mahmud'u kafesten çıkarttı, mabeyin kapısı yanına getirtti. Sonra bütün saray erkânı karşısında yaralı bir kalple ve üzgün, alnından öptü, saltanatı kendisine teslim etti.

Üçüncü Ahmed, bu acıklı görevi derin bir üzüntü ile yaptı. Sonra gözleri yaşla dolu, kalbi kanayarak, dar koridorlardan şehzadeler dairesinin basık ve karanlık odalarına doğru yürüdü.

Üçüncü Ahmed, bu feci düşüşten çok etkilendi. Hanedanının böyle acı darbelere uğraması kendisine pek ağır geldi. Yerine geçeni olsun, bu felâketlerden korumayı düşündü. Sultan Mahmud'a gönderdiği bir manzumede şu şekilde hislerini anlattı:

"Hayr-ı endîş ey vücûd-ı kerîm,
Kimseye etme kendini teslîm.
Hâcet ashâbına adalet kıl;
Fukarâ hâline ri'âyet kıl.
Kimsenin inkisârını alma,
Benim etdiklerime hem kalma,
Sana şehzâdeler emânetdir,
Lâyık-ı şâh olan siyânetdir.
Dâimâ saltanatda vâr olasın,
Fer ü şevketle ber-karâr olasın,
Eyliye bahtını güşâde Hudâ,
Hayme-i ömrün ola pâ-ber-câ,
Fer bulub necm-i baht-ı mes'ûdun,
Ola meşhûr nâm-ı Mahmûd'un."

O gece hem cülûs, hem biat merasimi yapıldı. Bir taraftan devlet erkânı, Hırka-i Sa'adet odasında biat ediyor, diğer taraftan, âlim ve şeyhlerden İstanbul dışında bulunanlara biat için tezkereler yazılıyordu. O sabah, âsilerin önderleri de davet edildi. Fakat Saray'da tüneller kazılıp içlerine patlayıcılar koyuldu, diye aralarında yayılan havadis üzerine içeriye girmekten ürktüler. Sonra kendilerine teminat verilince silâhları ve bayraklarıyla Saray'a geldiler, biat görevini onlar da yerine getirdiler.

İstanbul'un hemen her tarafında, dükkânlar ve mağazalar kapalıydı. Saray'da görevden almalar ve tayinler olurken; Horhor Çeşmesi ve Atpazarı önünde, Kaymak Mustafa Paşa ile Kethüda Beyin cesetleri hakaretlerle sürükleniyor, Damad İbrahim Paşa'nın Bâb-ı Hümâyûn önünde bırakılan, köpekler tarafından parçalanan çıplak bir iskelet halinde yatan ölüsü[37] Saray'ın çalışmalarına karşı, soğuk ve sırıtmış dişleriyle, korkunç bir şekilde gülümsüyordu…

37 "Adı geçenin âzâsından geriye kalanların mümkün olanlarını bu haydutların çarşısından satın almak suretiyle toplamaya güç harcayıp, büyük bir gizlilik içinde, gecenin ortasında Şehzade Cami-i Şerif'i yakınlarında kendisinin inşa eyledikleri sebil bitişiğinde olan hazireye gömmüşlerdir." Ata Tarihi, Cilt II, s. 38

İSYANDAN SONRA

Birkaç gün sonra Sultan Mahmud'un, Eyüp'te kılıç alayı düzenlenmişti. O gün bütün halk, Eyüp'e toplanmıştı. Sultan Mahmud at üzerinde, sorguçlu muhafızlar ve solaklar arasında, tantanalı ve muhteşem bir alayla ilerliyordu. Saray'ın altın ve elmasları halkın gözlerini kamaştırıyor, Sultan Mahmud'un yüzünde, acı ve sessizlik göze çarpıyordu. Padişah'ın vücudu oldukça zayıf, tavırları çekingen idi. Şehzadeler dairesinin karanlık ve rutubetli odalarından, birdenbire ışıklar ve renkler içine çıkınca yüzünde derin bir şaşkınlık eseri oluşmuştu. Alayın önünde korkunç bir sima görünüyordu: Patrona Halil... 1730 isyanının bu cahil serserisi, bu baldırı çıplak, yeniçeri kıyafetinde halka para dağıtmakla meşguldü. Dışarıdan öyle görünüyordu ki bütün bu muhteşem alayı, kendi oluşturmuş, milleti felâketten o kurtarmıştı. Fakat derinden duyduğu hisler, bir haydudun hak yemek, ırz ve namus çiğnemekle duyduğu eşkıyalık zevkinden başka bir şey değildi. İsyanı düzenleyenler arasında, Patrona'nın yüzü dikkati çeker bir şekilde beliriyordu. Patrona, bütün İstanbul'un ve Saray'ın zorbası kesilmişti. Eşkıya topluluğu tamamen onun emrine ve fikrine tabi idi. Patrona, arkasında üç uşakla geziyor, Sadrâzam bile kendisini merdivenin alt başından karşılıyordu.

Bu nedenden Sultan Mahmud, Patrona'yı bir süre için okşamak istedi.[38] Kendisine araçlar vasıtasıyla rütbe teklif etti. O zaman Patrona, kıymet ve meziyetini kendi de değerlendirerek:

- Ömrümün ne şekilde sona ereceğini bilmiyor değilim. Şimdiye kadar padişahı tahta çıkaranlardan hiçbir kimse yatağında ölmemiştir ki, ben öleceğim, dedi.

Yeniçeri ağası, Patrona'ya bir jest olmak üzere kendisine hiç olmazsa para bağışında bulunulmasını ortaya attı. Patrona buna da şu cevabı verdi:

- İstanbul'un bütün hazineleri benim. Bana bak yeniçeri ağası! Hem sen benim işime karışma. Sonra sen de ötekilerin yanına gidersin!

Patrona Halil, başına gelecek felâketleri çok iyi anlıyordu. Fakat geçici hayatını, hiç olmazsa zevk ve neşe içinde geçirmeyi düşündü, bir süre sonra vezirliği kabule razı oldu. Onun düşüncesine göre, devlet idaresi için cesaret ve göz pekliği en büyük meziyetti. Zaten yoldaşlarından Saraç Mehmed, Yeniçeri Ağası; Urlu, Sekbanbaşı; Deli Mustafa, Kapı Kethüdası; Deli İbrahim, İstanbul Kadısı olduktan sonra Etmeydanı'na toplanan eşkıya topluluğu içinde, en fazla vatan sevgisiyle sivrilen Patrona Halil'in Vezir olması büyük bir şey değildi.[39] Hamamlarda toplanan yeniçeriler: "Sizde yüce din çabası yok mudur?" diye kışkırtmalarda bulundukları zaman, önce onun hamiyeti coşmuştu. Bu nedenle kendisi için vezirlik, ihtilâli idarede gösterdiği parlak hizmetin haklı bir mükâfatı idi. Zaten, o tarihe gelinceye kadar Osmanlı Devleti, fikirden çok kol gücüyle hareket edenlerin, medeniyet

38 İstanbul İnkılapları, s.36-39
39 Subhî Tarihi, Cilt 1, s.8

fikirlerini yaymaktan çok, öldürme ve yok etmeyi kanun yapanların kurbanı olmuştu.

Patrona'nın hâkim olduğu sırada İstanbul, karışıklık içinde idi. Dükkânlar kapalı, ticaret durmuş, halk, heyecan içinde yaşıyordu. Üçüncü Ahmed dönemi devlet adamlarının yakınları birer birer sürülüyor, görevden almalar ve tayinler birbirini kovalıyordu. Olayın meydana geliş şekli hakkında her tarafa yazılar yazılıyordu. Patrona ve yardakçılarının bütün istedikleri olmuştu. Eşkıyaların hepsi kendilerini halktan ayırt etmek için başlarına kırmızı sarık sarmışlar, kendilerine vatan koruyucusu süsünü vermişlerdi. Örneğin Patrona'nın yanındakiler birer at tedarik etmek istiyorlar, saray erkânına hemen arzularını yerine getirtiyorlardı. Eşkıya, isteklerini o derece ileriye götürmüştü ki İstanbul Kadısı Deli İbrahim'in içtihadı ile Sadâbâd köşklerinin yakılmasına bile karar verilmişti. Âsilerin bu arzusu Sultan Mahmud'a söylendiği zaman çok canı sıkıldı. Fakat bu arzuyu yerine getirmemenin de büyük bir tehlike olacağını düşündü. Köşklerin yakılmasına razı olmadı fakat yıkılmasına izin etti.[40]

O gün bütün sokaklara tellallar çıkarıldı, köşklerin yıkılması emredildi. Eşkıyalar ise sahiplerinden evvel saldırarak köşkleri yıkıyorlar, bahçeleri bozuyorlar, ağaçları sökerek, çapul ve yağmaya devam ediyorlardı. O şekilde ki üç gün içinde Sadâbâd'ın süslü ve şenlikli sahilleri harabeye dönmüştü.

Eşkıya topluluğu artık bütün güç ve idareyi ellerine almıştı. Tellâk ve kaldırımcılardan, en çoğu Arnavutlardan meydana gelen bu grubun ileri gelenlerinden "çoğu, kendisini devlet idarecisi ve Padişah'ın vekili yerine' koydukları için istediklerine

40 "Yakılmasına rızâ-yı hümayun yoktur. Bu kadar din ve devlet düşmanı Hristiyan milletlerin gülmesine neden bir mesele olacağından ancak yıkılmasına ruhsat ve iznim olmuştur." *Subhî Tarihi*, s.11.

tımar ve zeamet vererek çırak ediyorlar, kendilerine tenezzül etmeyen 'tımar, zeamet, mukâta'a ve tevliyet sahiplerinin, şeriat ve kanuna aykırı olarak, bir parça ekmeklerini" ellerinden zorla alıyorlardı. Hatta İbrahim Paşa'nın doğduğu şehri bile tahrip ettirmek istiyorlardı. Dükkânları birer birer yağma ediyorlar, devlet büyüklerinden "kimini korkutarak ve tehdit ederek, kimini bazı uygun hizmetlere yönelterek ve istek uyandırarak"[41] taraftar elde etmek, para toplamak çarelerine başvuruyorlardı. Fakat cahillikleri yüzünden, vatanın uğrayacağı felâketi düşünmüyorlardı. Bir taraftan İstanbul Kadısı Deli İbrahim, yetmiş dokuzuncu cemaat odasını mahkeme yerine koyarak hükümler veriyor, diğer taraftan Patrona Halil, ihtilâl esnasında kendisine para ve et tedarik eden bir kasap kâtibini, Boğdan Voyvodası atamaktan geri durmuyordu. Hatta Muslu bile, Yeniçeri Ağasına kethüda tayin edilmişti. Eşkıya elebaşları kendilerini o derece büyük ve asil görmeye başlamışlardı ki çocukları dünyaya geldiği zaman, Valide Sultan'a şerbet göndermeye kadar cesaret etmişler, kendilerini Osmanoğulları ile bir tutmak istemişlerdi.

Artık bu baskısı çekilmez bir dereceye gelmişti. O zamana gelinceye kadar memleketi idare edenler hep devletin makam ve memuriyet derecelerinden geçerek, ilim ve tecrübe ile kendini tanıtmış kimselerdi. Devletin büyük makamlarına ulaşmak, Saray'da uzun süre tecrübe görmek, orduda iyi hizmet etmekle mümkündü. Şimdi bir sürü serseri en yüksek mertebeleri zorla elde etmişler, namus sahiplerine hükmetmeye başlamışlardı.

Örneğin Patrona, hiçbir meziyeti, hiçbir resmiyeti olmadığı halde, belinde palası vezirler divanına geliyor, devletin

41 *Subhî Tarihi*, Cilt, 1, s.16. "Patrona'nın idamından sonra serveti hesap edilmiş, üç buçuk milyon franga baliğ olmuştur." *İstanbul İnkılapları*, s.95.

siyaseti hakkında görüşlerini söylemek cesaretinde bulunuyordu. Bunun gibi Muslu da doğrudan doğruya Sadrâzam'ın huzuruna giriyor, istediğini görevden aldırıyor ve tayin ettiriyordu. Patrona, ücret verileceği gün Saray'a geliyor, yeniçeriler tarafından selamlanıyor, Kızlarağası vasıtasıyla Valide Sultan'la görüşüyordu.[42]

Milletin, caniler ve haydutlar elinde uğradığı çökme, insaniyet ve medeniyet fikirleriyle yaşayan hamiyet sahiplerini çok üzüyordu. Avusturya ve Rusya ittifakı, memleketin dıştan karşılaştığı tehlike bütün dehşetiyle göz önünde dururken, devlet işlerinin ilim ve marifetten, devleti yönetme hissinden mahrum, kalpleri makam hırsıyla hasta, amaçları para toplamak emeline çevrilmiş bir eşkıya grubu elinde oyuncak olması Osmanlı Devleti için acıklı bir düşüş sayılabilirdi.

Bu hakikati Birinci Mahmud da idrak etti. Hatta birkaç kere bu topluluğun dağıtılması, eşkıyanın cezalandırılması için teşebbüste bulunmak istedi fakat Sadrâzam önlem ve ihtiyat tavsiye ederek engelledi. Sonunda Darüssaade Ağası Beşir Ağa, Etmeydanı'na toplanan eşkıya grubunun iç yüzünü Padişah'a anlattı. O dakikadan itibaren Sultan Mahmud büyük bir azimle hareket etmeye karar verdi.

Gerçekten, Beşir Ağa'nın düşündüğü gibi topluluğu oluşturan şahıslar hamal ve tellâk takımından, çıkarlarına düşkün, aç ve hırslı kimselerden, orduda İbrahim Paşa'nın kurmak istediği disipline düşman yeniçerilerden, Laz ve Arnavutlardan meydana gelmişti.[43] Tek bağları kendilerini idare eden, her türlü rütbe ve memuriyete kavuşturan, gerektiğinde cesaret göstererek devlet erkânının görevden alınmalarını ve öl-

42 *İstanbul İnkılapları*, s.78.
43 *Subhî Tarihi*, Cilt 1, s.16.

dürülmesini sağlayan önderlerine itimatları idi. Çoğu aç ve sefil oldukları için ağızlarına atılacak ekmeğin çıktığı yerden daha uzak bir ufuk görmeye kapasiteleri yetmiyordu. Devlet ve memleket, haysiyet ve namus, onların yanında bir hiçti. Bu nedenle elebaşları ortadan kaldırıldıktan sonra hepsinin perişan olacakları kesindi. Aslında elebaşları da onlara itimat ederek cesaret gösteriyorlardı. Hatta Patrona Halil, eşkıyanın dağıtılmasını uygun görmemiş, gerektiğinde kendisine dayanak olmak üzere hiçbir ferdin Etmeydanı'ndan ayrılmamasını tavsiye etmişti. Bundan dolayı Patrona ve etrafındakileri ortadan kaldırmak, memleketi alçakların zorbalığından kurtarmak için azimli ve sağlam bir gücün varlığına ihtiyaç vardı.

Birinci Mahmud bu özellikleri oldukça gösterebilecek bir yaradılıştaydı. O arzu ettiği takdirde Topal Osman Paşa, Said Efendi, Şıkk-ı evvel Defterdarı Ali Efendi ve diğer vatan sevgisi ve medeniyet fikriyle yetişen zatların fikirlerinden istifade ederek, Patrona ve yardakçılarını, saray erkânı ve yeniçerilerin namuslu olanları ile her zaman tepeler, memlekette bir huzur devri açmayı başarabilirdi.

Gerçekten de Birinci Mahmud, Beşir Ağa'nın tavsiyesi üzerine Sadrâzam'ı ve diğer devlet erkânını toplattı. Kaptan-ı Derya Canım Hoca ile Kırım Hanı'nı da sırdaş ederek, eşkıya elebaşlarını idama karar verdi. Toplanan mecliste uzun uzadıya müzakere edildi. Sonuçta, eşkıya elebaşlarının Saray'a davet edilerek öldürülmeleri uygun görüldü.

Bunun için İran meselesini çözme ve düzeltme bahanesiyle bir divan düzenlenecek, bu hususta düşünceleri sorulmak üzere Patrona Halil ile arkadaşlarından en önemlileri davet edilecekti. Sonra, Saray'ın öbür odalarına saklanan saray ağalarına işaret edilecek, bir hamlede eşkıyanın hepsi

tepelenecekti. Bu fikir memnunlukla kabul edildi. Patrona ve arkadaşlarına davetiyeler gönderildi.

Patrona'nın meseleden hiç haberi yoktu. O hep rütbe ve memuriyet temin ederek taraftarını çoğaltıyor, arzusuna karşı duranların kafalarını uçurmaktan geri durmuyordu. Hatta son zamanlarda Sadrâzam'la Şeyhülislam'ın ve Dârüssa'âde Ağası'nın da görevden alınmasını istedi. Bu mesele için Kırım Han'ı ile görüştü. Fakat Han, Saray'da yapılan müzakereleri Patrona'ya sezdirmemek için kendisine bazı nasihat kılıklı sözlerde bulundu. Hizmetinden Padişah'ın son derece memnun olduğunu, Saray'da toplanacak meclisi şereflendirdiği zaman bu arzusunu beyan ederse daha uygun olacağını söyledi. Patrona, bu nasihatleri çok uygun gördü, meclis günü adamları ile birlikte, belinde palası, Saray'da hazır bulundu. O gün Rusya'ya karşı savaş ilânından bahsedildi. Patrona, koca bir ordu ile Rusya'ya yürümek fikrinde bulundu. Kırım Hanı, bu fikrin imkânsız olduğunu söyledikten sonra Patrona'ya nasıl gidebileceğini sordu. Patrona:

- Babalarımızın gittikleri gibi, diye cevap verdi.

O gün Saray'da, Patrona ile beraber suçlu suçsuz pek çok kişi bulunduğu için haksız yere onların da ölümüne meydan verilmemek istenildi. Patrona'nın öldürülmesi başka bir meclise bırakıldı.

Sonunda, belirlenen gün Patrona, Muslu ve diğer zorbalar Saray'a geldiler. Eşkıyayı tepelemek için Halil Ağa görevlendirildi. Yeniçerilerin bu namuslu çorbacısı, Patrona Halil'in mensup olduğu on yedinci bölüğün zabiti idi. İsyan günü eşkıyaya katılmadığı için işinden çıkarılmış, şimdi namus görevini yerine getirmek üzere hazırlanmıştı. Halil Ağa iki gece

önce adamlarını Saray'ın çeşitli odalarına saklamış, taarruza hazır bir vaziyet almıştı.

Halil Ağa, tertibat almakla meşgulken içeride, Sadrâzam'ın huzurunda divan toplanmıştı. Bu divanda, İran'a sefer yapılması ve şayet Ruslar tarafından anlaşma bozulursa, oraya güç gönderilmesi kararlaştırıldı. Patrona'ya vezirlikle birlikte Rumeli eyaleti verildi.

Meclis bu şekilde son buldu. Artık Patrona'ya Padişah'ın huzurunda kaftan giydirilmesine sıra geldi. Vezirler ve ulema ile beraber Patrona Halil de Revan Köşkü'ne gittiler. Ocak ağaları, Arslanhane'de oturdular. Hepsi de Padişah'ın gelmesini beklediler. Bu sırada Sultan Mahmud Sofa Köşkü'ne geldi, Kırım Hanı'yla ve Şeyhülislâmla görüştü. Han'la birlikle Şeyhülislâm huzurdan çıkınca Halil Ağa'ya işaret ettiler, saklanan askerler Revan Odası'na hücum ettiler. Halil Ağa, Revan Odası'na girer girmez Paltrona'nın üzerine atılmayı kahramanlığa yakıştırmadı, birdenbire:

- Yeniçeri Ağa'sı olacak herif kimdir, diye bağırdı.

Patrona bu haykırış üzerine hemen yerinden fırladı, palasına davranmak istedi fakat bir kılıçta kolu parçalandı, bir iki dakikalık korkunç, gürültülü, tüyler ürpertici bir tepişmeden sonra kanlar içinde yere yuvarlandı.

İçeride Patrona'nın ölüsü yerlerde sürüklenirken dışarıda Muslu'nun işi bitiriliyor, eşkıyadan ele geçenler birer birer, kılıçla, hançerle temizleniyordu. O şekilde ki Arslanhane ve Revan Odası dâhilinde bu işlerin yapıldığı sırada, Bâbüssa'âde ile Ortakapı arasında bekleyen adamları hiçbir şeyden haberdar olamıyorlardı.

Sonra sıra onlara geldi. Hepsi de kaftan giydirilecek diye Babüsse'âde'den içeri alındı, vücutları birer birer ortadan

kaldırıldı. Diğer taraftan, Saray'ın kapıları büyük bir gürültü ile kapandı. Eşkıyaya tâbi olanlar karamsar ve ümitsiz, adalet silâhı altında parçalandı. O sırada, ani bir gürültü koparan bir silâh sesinden korku ve dehşet içinde kalan eşkıya, olanca güçleriyle kaçmışlar, bu felâketi Etmeydanı'ndaki arkadaşlarına haber vermişlerdi.

Artık bütün saray halkı pencerelere üşüşmüşlerdi. Eşkıya ölüleri birer birer dışarıya çıkarılıyor, Bab-ı Hümâyûn önüne Sultan Ahmed çeşmesinin taşlıkları üzerine seriliyordu. Sarayda bu faaliyet hüküm sürdüğü sırada, Etmeydanı'nda eşkıyadan bir fert kalmamıştı. Çıkar ve intikam peşinde koşan bu aç ve sefil kalabalık, artık üzgün ve korkak, tam bir ümitsizlikle dağılmışlardı. Saray'da büyük bir sevinç hüküm sürmeye başlamıştı. Herkesin yüzünde bir neşe ve bir gülümseme görülüyordu. Vezirler ve devlet erkânı, Sultan Mahmud'u parlak başarısından dolayı tebrik ediyorlardı. Ertesi gün, vatanın seçkin şairleri manzumeler yazıyorlar, Sultan Mahmud'un başarısını övüyorlardı. Bazıları milletin kurtulmasına tarih düşürdükleri gibi, Şair Fasîhî de duygusunu halka şu şekilde anlatıyordu:

"Bî-aded hamd ü sipâs ola Cenab-ı Hakk'a,
Verdi nâ-geh bize bir pad-şeh-i zât-ı sütûd.
Zorbalar melanetin başlayıncak icraya;
Dûd-ı âh-ı zu'afâ etdi samâvâta su'ûd.
Patrona'yı, şecâ'at ile aktarma edüb,
Paralatdı karaya düşürüb oldu nâ-bûd.
Etdiler Yeni Saray içre gazâ-yı ekber,
Gûya hûn-i adûvv oldu o yerde bir rûd.
Kırıcak zorbaları, dedi Fasîhî târîh:
Arşa asdı bu kılıcın yedd-i Sultan Mahmûd."

Sultan Mahmud bu başarıyı kazandıktan sonra eşkıyayı teşvik eden din adamlarını sürdü. Orduya yeniden ağalar tayin etti. Sonra, bütün askerî erkâna, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitaben yazdığı hatt-ı hümâyûnda, hepsine itaat, bağlılık, huzur ve sükûn tavsiye etti.

Birinci Mahmud bu hatt-ı hümâyûnu çıkardıktan sonra, ordunun düzeni sağlandı, dükkânlar açılmaya başladı. Adalet gücü bütün felâketleri ortadan kaldırdı. Halk, Topkapı Sarayı'nı, ulu çınarlar, kurşunlu kubbeler arasından görünen servileri ve minareleriyle uzaktan seyrettikleri zaman, gözlerinin önüne hep zorbaların ölüşünü getiriyordu. Artık eşkıya topluluğunu idare edecek, onları isyanlara teşvik edecek bir fert kalmamıştı. Gerçi Etmeydanı'nda toplanan Patrona topluluğu, elebaşlarının intikamını almak için cesaret göstermek istemişlerdi fakat âsilere karşı asker sevk edilerek vatanı, çıkar ve intikam, kin ve ihtiras uğrunda haftalardan beri karışıklık içinde yaşatan zorbalar kılıçla, kurşunla tepelenmiş, İstanbul eşkıyadan kurtarılmıştı.

Şimdi memleket için yeni bir yükselme devri hazırlamak gerekliydi. Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi gibi diplomatlar, Subhi Efendi gibi tarihçiler, Topal Osman Paşa gibi güçlü ve çalışkan kumandanlar, ordunun ve Osmanlının haysiyetini yükseltecek faaliyetlere başladılar. Lâle Devri'nin çiçekli ve renkli günleri herkesin gönlünde acı bir hatıra uyandırıyordu. İbrahim Efendi'nin matbaası bir süreden beri kapalı kalmışken vârislerinden satın alındı, büyük bir faaliyetle kitaplar basılmaya başlandı. Hatta Yalova'da bir de kâğıt fabrikası açıldı. Bir taraftan kütüphaneler açılarak, hüner ve sanat sahipleri teşvik ediliyor, diğer taraftan ordularımız İran ve Macaristan içlerinde zaferler kazanıyordu.

Osmanlı siyaseti bu devirde parlak bir hal almaya başladı. Memlekette huzur ve disiplin yerleşti, İstanbul halkı türediler elinden kurtuldu. Herkes işiyle gücüyle meşgul oldu. Devletin haysiyetini kıracak isyanlardan artık eser görülmedi. Fransa Elçisi Villeneuve'nin çabası sayesinde, Osmanlıların Rusya ve Avusturya ittifakına karşı Fransa ile birleşmesi, Osmanlı siyasetinin başarısı oldu.

Sadâbâd ziyafetleri tekrar başladı. Yine eskisi gibi elçilere ve beyzadelere parlak ziyafetler verildi. İstanbul halkı felâket ve sıkıntıyı çok çabuk unutmuş, herkes zevk ve sefasına koyulmuştu. İbrahim Paşa'nın tantanalı saltanat kayıklarına, saray halkının sırmalı ve ipek esvaplarına şahit olanlar yine sevinç ve neşe içinde uzun, tatlı seslerle çınlıyor, Defterdar Bahçelerinin gönül açan tarhlarını süsleyen renkli lâleler, İbrahim Paşa devrinin parlak birer hâtırası gibi duygulu gönüllerde sönmez üzüntüler uyandırıyordu.

İbrahim Paşa'yı kimse unutmuyordu. Onun o acınacak hâline destanlar bile yapılmıştı:

"Perşembe gün kopdu büyük galebe;
Otaklarım cümle oldu harabe,
Leşimi çıkardı bilin araba.
Üryan olub kaldığıma ağlarım.
On üç yıldır, ben de etdim vezâret,
Bunca evkaf yaptım, etdim akaret;
Lâyık mıdır bana bunca hakaret?
Hakaretle öldüğüme ağlarım.
Varın söylen oğlum giysün karayı;
Çıraklarım gitsün beni arayı,
Harâb olsun Üsküdar'ın Sarayı;

Düşmanlara kaldığına ağlarım.
Yaşa Sultan Mahmûd, tahtında yaşa;
Fermanın yürüsün dağ ile taşa.
Öksüz kaldı oğlum Mehemmed Paşa,
Anın yetim kaldığına ağlarım.
İmdâd edin bana Kırklar, Yediler;
İbrahim Paşa'ya maktûl dediler.
Leşimi cümle köpekler yediler;
Namazım kılınmadığına ağlarım."

Bununla beraber, ilkbahar, pembe ve nefis erguvanları, sarı ve kırmızı lâleleri, mor ve beyaz sümbülleriyle yine geliyor, İstanbul'un saf ve berrak seması yine yeşil ve çiçekli ağaçlar üzerinde ruhu bayıltan kokularıyla gönülleri şenlendiriyordu. Sadâbâd yine eski neşesini kazanmıştı. Fakat bahçelerin yeşil çimenleri, "Kadeh-i Zerrin" ile "Sîm-Endâm"ın sarışın renkleri arasında, "İbrahimî" ile "Hibetullah"ın göz alıcı goncaları seyredildiği zaman, Lâle Devri'nin uzak ve hazin hâtıraları, kalpte acı üzüntüler uyandırıyor, içli insanların dudaklarından Nedim'in şu mısraları dökülüyordu:

"Bir mim neş'e say bu cihanın baharını,
Bir sâgar-ı keşideye tut lâle-zârını."

SÖZLÜK

Ağa kapısı: Yeniçeri ağasının makamı.

Asesbaşı: Yeniçeri ocağındaki askeri görevinin yanı sıra, başkentin düzenini korumakla da yükümlü olan yirmi sekizinci ortanın çorbacıbaşısı.

Bâb-ı Âlî: Paşa kapısı, sadrazamların resmi makamlarının adı, Osmanlı İmparatorluk Hükümeti.

Babüsseâde: Saadet kapısı, Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı

Bahariyye: Birini övmek için yazılan ve bahar tasviriyle başlayan kaside.

Baltacı: Sarayın "bîrûn" denilen dış kısmında hizmet görenlere verilen isim. Baltacılığa, İstanbul acemi ocağından Galata ve İbrahim Paşa saraylarının hizmet bölüklerinden ve Topkapı Sarayı hizmet bölüklerinden, yani helvacı, aşçı, çamaşırcı gibi görevlilerden seçilirlerdi. Baltacılar kethüdası, Dârüssaâde ağasından sonra gelen bir âmirdi.

Biat Töreni: Tahta çıkan padişaha bağlılık bildirmek için yapılan tören.

Biniş: Ulemanın ve özellikle yüksek rütbelilerin giydiği geniş cübbe.

Bostancı: Osmanlı saraylarının içinde ve dışında, padişaha ait bağ, bahçe ve bostanlara bakan ve sarayın diğer çeşitli hizmetlerinde, padişaha ait kayıklarda çalıştırılan ve sarayı korumakla görevli bir hizmet sınıfı. Bunların teşkil ettiği ocağa, devşirmeden gelen acemi oğlanlar, bir süre Türk çiftçilerinin yanında kalıp Türk-İslâm kültür ve gelenekleriyle yetiştikten sonra alınırlardı.

Bostancıbaşı: Bostancı ocağının en büyük âmiri. İstanbul civarındaki Marmara ve Karadeniz sahilleriyle Haliç kıyılarının disiplin ve korunmasından mesuldü. Padişah, kayıkla bir yere gitse dümeni bostancıbaşı tutar, saray bahçesinde gezinse padişahın yanında bulunurdu. İstanbul civarındaki ormanların teftişi, kara ve deniz avlarının kontrolü ona aitti. Devlet adamlarından biri sarayda idam edilmek istense buna bostancıbaşı memur edilir, sadrazam ve vezirlerin görevden alınmaları, sürgünleri onun vasıtasıyla olurdu.

Boyama: Renkli yazma veya mendil.

Cebeci: Ok, yay, kılıç, kalkan, zırh, tüfek, tabanca, kurşun ve barut gibi savaş âletleri ve malzemesi yapan ve bunları, kalelere ve mevzilere kadar göndermekle görevli ocağa mensup nefer. Osmanlı ordu donatım sınıfı.

Cevahir macunu: Bünyeyi güçlendirmek ve cinsel iktidarı çoğaltmak için hamur kıvamında baharatlı ve şekerli maddelerden yapılan bir çeşit ilâç.

Cülûs: Bir padişahın tahta çıkışı, hükümdar oluşu için kullanılır. Cülûs sırasında yeni padişahların askerlere, ulemaya

ve memurlara para dağıtması, bahşiş vermesi değişmez bir gelenekti.

Çavuşbaşı: Divan-ı Hümayun çavuşlarının başı. Hünkâr başyaveri.

Çektiri (çekdiri): Eski devirlerde donanmamızda bulunan, küreklerle hareket eden, yelkeni yardımcı olarak kullanan, her büyüklükteki savaş gemilerine verilen ad.

Çenk: Arpı andıran telli bir çalgı.

Çırağan (çerâğan): Geceleri çırağ, meşale ve kandillerle yapılan donanma. III. Ahmed devrindeki çırağanlarda, ayrıca, kaplumbağaların üzerine mumlar dikilerek bahçeye, lâle tarhları arasına salıverilir ve güzel bir manzara teşkil ederlerdi.

Çil akça: Darphaneden yeni çıkmış para.

Çorbacı: Yeniçeri orta (tabur) kumandanı, yeniçeri binbaşısı.

Dal fes: Sarıksız fes.

Dârüssa'âde Ağası: Kızlar ağası da denilen bu ağalar, 16. yüzyılın sonlarından itibaren sırf, hadım, zencilerden seçilmişlerdir. Sarayda bulunan harem ağalarının başı ve âmiri oldukları için protokolde Sadrâzam ve Şeyhülislam'dan sonra gelirlerdi.

Defter-dâr: Eski devrin maliye vekili. Osmanlı imparatorluğunun mali işlerine bakan en büyük memur.

Defter-emîni: Defterhane denilen, imparatorluğun bütün arazi kayıtlarını ihtiva eden tımar, has, zeamet, mülk ve

vakıf gibi arazi çeşitlerini bildiren ana defterlerin saklandığı yerin en büyük âmiri.

Değirmi: Yuvarlak, tekerlek şeklinde.

Deliler (Deli): Önceleri yalnız Rumeli'ye özgüyken 18. asırdan itibaren genişletilerek, Anadolu'daki vezir ve beylerbeyilerinin maiyetlerinde vücuda getirilen bir sınıf hafif süvari askeri. Kelimenin aslı "delil" iken; yiğitlik ve kahramanlıkları dolayısıyla halk, bunlara "deli" demiştir.

Dergâhı Âlî: Yüce kapı, Osmanlı sarayı.

Diba: Altın, gümüş işlemeli ipek kumaş.

Dîvân-ı Hümâyûn: Padişaha özgü büyük meclis. Osmanlı devletinde bugünkü kabineye benzer bir teşkilâta yani sadrazamın başkanlık ettiği Osmanlı imparatorluk hükümetine verilen isim.

Enderûn ağaları: Sarayda ve padişah hizmetinde bulunan kimseler. Bunlara "iç ağaları" da denirdi. Başlıca dört sınıf olan bu ağaların başı, sarayın en büyük âmiri bulunan "kapı ağası" idi.

Gönüllü: Vilâyetlerde, yeniçeri yerine ve onların teşkilâtına uygun şekilde, ulûfe ile kullanılan asker. Mecbur olmadığı halde, savaşlara kendi arzusuyla katılan kişiler.

Hatt-ı Hümâyûn: Osmanlı padişahının el yazısı ile yazılmış en yüksek derecede ferman.

Hırka-i Saâdet Dairesi: Topkapı Sarayı'nda, Hazreti Muhammed'e ait hırka ve diğer mukaddes emanetlerin saklandığı yer.

Hilat: Padişah veya vezirin bağışladıkları süslü kaftan.

Hotoz: Kadınların başlarına koydukları, ince, ipekli tülden yapılmış bir nevi başlık.

Humbaracı: Havan topçu sınıfı.

Hümâyûn: Devlet ve saltanat sahibi padişaha ait olan, onunla ilgili olan.

Itr-i şahi: Padişahlara özgü güzel koku, eskiden kullanılan güzel bir cins güzel esans.

Iydiyye: Bayram dolayısıyla kaleme alınan ve giriş bölümünde bayram tasviri bulunan kasidelere verilen isim.

İbret Taşı: Topkapı Sarayı'nda, Orta Kapı dışında, öldürülen kişilerin başlarının sergilendiği taş.

İç oğlanı: Çeşitli saraylarda değişik devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirme çocuklardan, gençlerden her biri. Bunlara "Saray acemi oğlanı" veya "Celeb" de denirdi.

Kalp Akça: Taklit gümüş para.

Kakum: Sansargiller familyasından, kürkü değerli bir hayvan.

Kapı Kâhyası: Avusturya ve Rusya gibi yabanca devletlerin ve Osmanlı imparatorluğuna tabi prensliklerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerinin devlet nezdinde bulunan resmî temsilcilerine verilen isim.

Kapı Kedhudâsı: Kapı kâhyası

Kontoş kürk: Kısa ve kolsuz, üzeri işlemeli kürk hırka.

Kumbarahâne (Humbarahâne): Bu isimle 1734'de açılan askeri okuldan önce, humbara yapılan yere verilen ad.

Mücevveze: Eskiden başa giyilen resmi kavuk.

Nevzuhûr Hitayi: Hıtâî veya hitayi denilen ipekli kumaşın düz ve telli cinsinden ayrı bir çeşidi.

Nişancıbaşı: Çeşitli belgelerin baş taraflarına padişahın tuğrasını çeken kişi.

Nizam-ı cedid: Yeni düzen.

Payitaht: Başkent.

Ramazaniye: Giriş bölümünde ramazanı konu alan kaside.

Reîsülküttâb: Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinin başı. Devrin hariciye nazırı demekti.

Rikâb-ı Hümâyûn ağaları: Padişahın atının yanında yürümekle görevli saray mensupları.

Rübâb (rebâb): Bir çeşit basit yaylı çalgı.

Ruz-nâme: Günlük gelir ve masrafların kaydına özgü defter.

Samsun (Samson): Asıl vatanı Saksonya olan iri bir cins av köpeği.

Samur (Sammur): Sansar cinsinden samur denilen, kürkü çok değerli bir hayvan.

Sancak-ı Şerif: Hazreti Muhammed'in savaşlarda kullandığı sancak.

Santûr: Kanuna benzeyen bir çalgı aleti. Üç köşeli bir tahta üzerine gerilmiş çok sayıda tellere, iki elde tutulan küçük tokmaklarla vurularak çalınır.

Selimî kavuk: Yavuz Sultan Selim'in ortaya çıkardığı, yukarısı ağzından çok geniş, altmış beş santimetre boyunda, üzerine tülbent sarılan bir başlık. Sadrazamlar, kapıcılar kethüdası, yeniçeri ağaları, reisülküttaplar ve defterdarlar giyerlerdi.

Seraser: Altın ve gümüş işlemeli, çok değerli bir kumaş. Büyüklere giydirilen kürkler, bu kumaşla kaplanırdı.

Sinibaz: Türk seyirlik oyunlarında sinilerle çeşitli beceriler gösteren oyuncu**.**

Solaklar: Cesur, güçlü, terbiyeli ve aklı başında yeniçerilerden seçilmiş, padişahın muhafız bölüklerini teşkil eden asker. Yeniçeri cemaat ortalarından 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalar, bu solak ortaları idi. Padişahın atının sağında giden dört solakbaşından ikisi ok yay kullanırken, hükümdara arkalarını dönmemek için oklarını sol elle kullandıklarından kendilerine bu ad verilmiştir.

Subaşı: Daha çok belediye hizmetleri gören zabıta memurlarının başı.

Şevketmeâb: Şevket ve büyüklüğün kendisine sığındığı kimse, padişah. Yalnız Osmanlı hükümdarları hakkında kullanılırdı.

Şıkkı sânî defterdârı: Defterdar yardımcısı.

Ulûfe: Yeniçerilere, diğer askerî sınıflara, sarayın ve devlet teşkilâtının değişik kademelerinde görev görenlere üç ayda bir özel merasimle verilen maaş.

Vak'a-nüvîs: Tarihi olayların tespiti ve yazılması için devlet tarafından tayin edilen memur, tarihçi.

Zeamet (zi'âmet): Devlet tarafından, hizmet sahiplerine bazı şartlar altında tahsis edilmiş, geliri yirmi bin akçe ile yüz bin akçe arasında bulunan toprak.

Zolota: Otuz para değerinde gümüş para.